

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

*Навчально-науковий інститут економіки і права
Кафедра державно-правових дисциплін*

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
1-ГО КУРСУ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ
ОС «БАКАЛАВР»
НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ «ПРАВознавство»**

Н-96

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету ім.
Б.Хмельницького
Протокол № 5 від 05.04.2016 р.

Доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
член–кореспондент Академії правових наук України
Костицький В.В.

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правознавства
Черкаський Навчально-науковий інститут ДВНЗ "Університет банківської справи"
Обрусна С.Ю.

Кандидат юридичних наук, провідний фахівець з навчально-консультативної
роботи Черкаський інститут МАУП
Колісник А.С.

Н.96

Навчально-методичний посібник з самостійної роботи для студентів 1-го курсу
заочної форми навчання ОС «Бакалавр», напряму підготовки «Правознавство» / Кол.
авторів. – Черкаси., 2016 . – 249 с.

Автори

Кандидат історичних наук, професор **В.М.Мойсієнко**, кандидат юридичних наук,
доцент **Г.А.Волошкевич**; кандидат історичних наук, доцент **І.М.Лубко**; кандидат
історичних наук, доцент **Т.Б.Гладченко**; кандидат історичних наук, старший викладач
Т.В.Коваль

Наведений навчально-методичний посібник має на меті допомогти засвоїти
дисципліни студентам спеціальності «Правознавство», які навчаються на 1-му курсі
заочної форми навчання.

©Автори матеріалів, 2016

ЗМІСТІ

1. ЗВИЧАЄВЕ ТА КАНОНІЧНЕ ПРАВО <i>(Т.Б.Гладченко)</i>	4
2.ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ <i>(Г.А.Волошкевич)</i>	33
3.ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН <i>(І.М.Лубко)</i>	83
4.МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ <i>(Т.Б.Гладченко)</i>	138
5.ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА <i>(В.М.Мойсієнко, Г.А.Волошкевич)</i>	161
6.ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ <i>(В.М.Мойсієнко, Т.В.Коваль)</i>	226

ЗВИЧАЄВЕ ТА КАНОНІЧНЕ ПРАВО

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Звичаєве та канонічне право» вивчається відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за галуззю знань 081 «Право» напряму підготовки «Правознавство» впродовж першого навчального семестру. Загальний обсяг курсу становить 90 годин (3 кредити ECTS). На аудиторні заняття для студентів заочної форми навчання відведено 8 години (лекції – 4 години, семінарські заняття – 4 години). Самостійна та індивідуальна робота для студентів заочної форми навчання складає відповідно 82 годин. Форма підсумкового контролю – залік.

Навчальний курс «Звичаєве та канонічне право» належить до циклу дисциплін гуманітарної та історико-правової підготовки. Його метою є вивчення витоків формування права як суспільного явища, дослідження форм (джерел) права й місця серед них правового звичаю, релігійних канонів а також вивчення витоків формування національної правової системи України.

Завданням навчальної дисципліни «Звичаєве та канонічне право» є: студіювання навчального матеріалу, пов'язаного з виявленням закономірностей й тенденцій розвитку звичаєвого права в західній правовій традиції, впливом християнства на звичаєве право та його співвідношення з канонічним правом. Особливу увагу варто приділити українському звичаєвому праву, що зумовлено необхідністю вивчення витоків формування українського права, з'ясуванню впливів на його розвиток та місце в сучасній правовій системі України. Визначити основні риси козацького звичаєвого права, його національний, становий та корпоративний характер. Науково обґрунтувати відносини церкви і держави, визначити роль і місце церкви у державотворчому процесі в Україні.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: зміст ключових понять та вільно володіти термінологічним апаратом, що є основним для цієї дисципліни; джерела, на основі яких будуються наукові дослідження; причинно-наслідкові зв'язки і закономірності відносин держави та церкви; відомих дослідників звичаєвого та канонічного (церковного) права.

вміти: критично осмислювати зміст дискусій, в яких обговорюються тенденції у висвітленні важливих наукових проблем, зокрема співвідношення католицького та православного церковного

права; дослідити специфіку функціонування церковного права в Україні; виявити основні риси цивільних та кримінальних церковних правовідносин; проводити аналогії звичаєвого права з іншими галузями права, зокрема цивільним, кримінальним, а також спорідненими гуманітарними науками; аналізувати державно-церковні відносини з правового погляду; формувати власну думку щодо основних тем курсу; здійснювати самостійні наукові пошуки та дослідження, послуговуватися понятійним апаратом звичаєвого права при вивченні інших юридичних дисциплін.

Оволодіння знаннями забезпечується поєднанням різних форм і методів навчання: лекції, семінарські заняття, індивідуальні завдання, самостійна робота, консультації.

2. ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль 1.

Науково-методологічні засади, історичні умови виникнення і розвиток звичаєвого та канонічного права.

Тема 1. Поняття та предмет звичаєвого та канонічного права

Дослідження національної культури неможливе без детального аналізу основ державно-правових інститутів, значення звичаєвих засад їх становлення, еволюції та функціонування. Потреба курсу “Звичаєве та канонічного права” продиктована перш за все необхідністю вивчення витоків формування права як суспільного явища, дослідження форм права й місця серед них правового звичаю.

Предмет звичаєвого права та його місце і роль у системі юридичних наук. Зв'язок звичаєвого права з іншими дисциплінами. Звичай – своєрідна форма соціальної регуляції. Перетворення звичаю на правовий звичай, формування звичаєвого права. Види правових звичаїв.

Місце правового звичаю в системі джерел права. Звичай і закон: порівняльна характеристика.

Соціальна обумовленість та актуальність вивчення канонічного права. Поняття канонічного та церковного права, їх співвідношення. Принципи і методологія канонічного права. Характерні риси та особливості норм канонічного права. Зв'язок з іншими дисциплінами. Історія вивчення церковного права. Система канонічного права. Канонічне право як різновид корпоративного права.

Тема 2. Звичаєве право в правовій системі України: еволюція розвитку

Значення та місце звичаю в історичному розвитку права України. Причини виникнення звичаєвого права. Періодизація історії звичаєвого права України та різні погляди дослідників на періодизацію.

Основні риси звичаєвого права докняжого періоду. Характеристика основних джерел, які містять інформацію про зародження та становлення звичаєво-правових норм на українських землях. Пам'ятки правової культури та основні риси звичаєвого права періоду Київської Русі.

Еволюція звичаєвого права в часи литовсько-польського періоду та козаччини. Судебник великого князя Казимира IV та Литовські статuti. Співвідношення звичаю та державного права. Основні риси козацького звичаєвого права.

Звичаєве право на українських землях другої половини XVII – початку XX ст. Роль звичаєвого права у формуванні законодавства УНР, Гетьманату, Директорії та ЗУНР в період відродження української державності 1917 – 1920 рр. “Революційне радянське звичаєве право” О. Малиновського. Сучасні правові звичаї.

Тема 3. Джерела канонічного права

Історичні типи та види джерел звичаєвого та канонічного права. Поняття та особливості джерел канонічного права. Система джерел канонічного права, ієрархія норм. Матеріальні та формальні джерела. Право природне та позитивне, внутрішнє та зовнішнє, загальне і приватне. Біблійне право. Церковне законодавство. Звичаєве канонічне право.

Загальні джерела канонічного права. Правила Святих Апостолів. Правила Вселенських соборів. Кодекси канонічного права. Правила святих отців. Державне законодавство по церковним відносинам. Особливі джерела канонічного права Православної та Католицької церкви. Протестантські джерела канонічного права.

Змістовий модуль 2.

Структурні елементи українського звичаєвого права

Тема 4. Місце звичаю в системі соціального регулювання

Механізм соціального регулювання. Індивідуальне та нормативне регулювання в соціальному житті. Соціальні норми. Місце звичаю серед основних засобів соціального регулювання. Обряди, ритуали. Поняття звичаю та його основні ознаки.

Поняття традицій. Походження традицій. Характерні ознаки традицій. Функції традицій. Соціальна цінність звичаїв і традицій, співвідношення їх з моральними, релігійними та політичними нормами.

Тема 5. Правовий звичай як джерело та форма права

Місце правового звичаю в структурі форм (джерел) права. Правовий звичай як один із різновидів найдавніших соціальних норм.

Поняття правового звичаю. Характерні риси та особливості правового звичаю. Позитивні специфічні риси правового звичаю. Негативні риси його. Форми перетворення звичаїв у правові норми. Структура правового звичаю.

Співвідношення звичаю, правового звичаю і закону. Спільні риси звичаєво-правової норми та норми закону. Відмінності між звичаєм та законом.

Тема 6. Види середньовічного звичаєвого права.

Королівське середньовічне право та формування засад державного механізму в Європі. Кастильська система престолонаслідування. Салічна система успадкування престолу. Регенство.

Середньовічне феодальне звичаєве право. Васалітет. Васальний договір. Омаж. Майорат – інститут спадкування. Типи майорату.

Маноріальне (помісне, кріпосне) право. Відмінність маноріального та феодального звичаєвого права. Мінорат. Право мертвої руки. Особливості судочинства.

Міське середньовічне право. Причини виникнення міського права. Магдебурзьке право. Гільдійне право. Третейський суд. Торговельне середньовічне право. Джерела торговельного права. Торговельні суди.

Змістовий модуль 3.

Правовий характер відносин церкви і держави

Тема 7. Устрій християнських церков та їх правове становище. Права та обов'язки служителів церкви.

Адміністративно-територіальний поділ церкви. Устрій та правове становище католицької церкви. Устрій та правове становище православної помісної церкви. Автокефальна православна церква: суть, устрій та правовий статус.

Устрій, організація та функціонування парафії, церковно-адміністративного благочинного округу, єпархій. Особливості правового становища монастирів та чернецтва.

Церковне управління та ієрархія Української Православної церкви.

Церква як суб'єкт канонічного права. Види церковної влади. Законодавча влада церкви. Церковне управління та нагляд. Церковно-судові інстанції. Еволюція та юрисдикція церковного суду. Церковний суд Давньої церкви. Візантійський церковний суд. Церковний суд на Русі. Церковний суд в католицькій церкві. Вищі церковні інстанції Римського престолу. Особливості сучасної судової церковної влади.

Особливості правового статусу служителів церкви та мирян.

Поняття та зміст правового статусу служителів церкви. Ієрархія священницьких санів і посад. Вимоги до кандидатів кліру. Права та обов'язки служителів церкви. Правовий статус чернецтва. Канонізація та беатифікація.

Поняття, види та особливості об'єктів канонічного права. Зміст та порядок проведення церковних таїнств.

Тема 8. Цивільно-канонічні правовідносини

Особливості цивільно-канонічних правовідносин. Майнові цивільно-канонічні правовідносини. Церковне майно та його правовий статус. Об'єкти церковного майна. Майнове утримання духівництва.

Канонічне договірне право. Нотаріальні функції суб'єктів канонічного права.

Канонічне спадкове право.

Система канонічних цивільно-процесуальних процедур. Канонічні колізійні процедури. Процедури розгляду цивільних справ. Порядок подання та розгляду судових апеляцій.

Тема 9. Канонічно-кримінальні правовідносини та процес

Поняття та особливості канонічно-кримінальних правовідносин в історичному аспекті. Співвідношення злочину і гріха.

Поняття епитимії. Загальні та особливі церковні покарання. Відповідальність служителів церкви та мирян за правопорушення. Обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Порядок судочинства за канонічним правом. Поняття та види доказів. Роль клятви та ордалії. Застосування церковних покарань.

3. ТЕМАТИКА І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Структурні елементи звичаєвого українського права

Мета: визначити поняття звичаю, правового звичаю (основні підходи) їх місце в системі соціального регулювання; дослідити систему звичаєвих норм у галузях цивільного, кримінального та кримінально-процесуального права; розкрити еволюцію українського судочинства.

Зміст семінарського заняття:

- 1.Звичай - основний регулятор суспільних відносин східних слов'ян VI—IX ст.
- 2.Становлення та розвиток українського державного права.
- 3.Козацьке звичаєве право.
- 4.Еволюція українського цивільного права.
- 5.Система звичаєвих норм у галузях кримінального та кримінально-процесуального права.
- 6.Еволюція українського судочинства.

Методичні вказівки до семінарського заняття № 1:

Розкриваючи зміст першого питання, студент має з'ясувати сутність поняття звичаю та його роль у врегулюванні суспільних відносин східнослов'янських племен. При цьому варто згадати, що у мирний час внутрішнє життя слов'янських племен значною мірою було підпорядковане землеробським звичаям. У період існування східнослов'янських племінних союзів звичаєве право являло собою сукупність норм, що були не законодавчими актами, а традиційними звичаями, які санкціонувалися з "мовчазної згоди" князівської влади. Виникнення Давньоруської держави стало об'єктивним результатом

внутрішнього розвитку східнослов'янського світу, а важливою суб'єктивною умовою становлення Русі як держави слід назвати також організацію та вдосконалення системи державного апарату, що сприяло об'єднуючим діям як класу феодалів, так і всього населення.

На думку академіка С.В. Юшкова, процес оформлення класу феодалів завершується лише в XI ст. Тому IX-X ст. у С.В. Юшкова, - період "дофеодальний", а Давньоруська держава - "дофеодальна", "варварська" держава. Важливо розуміти, що для цієї держави, як і для інших сучасних їй "варварських" держав, характерним було практично неподільне патунування звичаю у сфері регулювання суспільних відносин.

При підготовці до другого питання варто акцентувати увагу на тому, що існує декілька наукових теорій походження Давньоруської держави та розкрити погляди науковців у дослідженні цього питання.. Це, зокрема, норманська та антинорманська теорії, що мали свою власну наукову історію та прихильників, пізніше сформувалися земська, торговельна, договірна, скептична, неонорманська та інші теорії.

Готуючись до третього питання, студент має розкрити поняття козацького права та визначити основні риси козацького звичаєвого права. У Запорізькій Січі склалася своя правова система, в основі якої лежало козацьке право, на характер, зміст і форму якого вирішальний вплив мали умови існування козацького суспільства.

Козацьке право - сукупність правових звичаїв, що регулювали публічні та приватні відносини в козацькому середовищі. Його визнала держава: відразу після приєднання України до Росії царська грамота від 25 березня 1654 р. надавала Війську Запорізькому право судитися "у своїх старшин за давнішніми правами їх", тобто на основі звичаєвого права. Козацтво відстоювало звичаєве козацьке право, побоюючись, що писане право зможе обмежити козацькі вільності

Норми звичаєвого права, які склались у Запорізькій Січі, закріплювали військово-адміністративну організацію козацтва, деякі пра- V вила воєнних дій, діяльність судових органів, порядок землекористування й укладення окремих договорів, види злочинів і покарання за них. Судові рішення, ухвалюючи вироки, посилалися на давні права й звичаї козацького війська.

При вивченні четвертого питання слід опрацювати матеріали

«Руської Правди», Литовських статутів з питань зобов'язального права (обида), земельного права (окупація, займанщина), спадкового права (духівниця), шлюбно-сімейного права (посаг, віно).

Розкриваючи п'яте питання семінарського заняття варто відмітити, Українське карне право зазнає постійних змін, проходячи періоди помсти, викупів, композицій і державної караності. Певні правові традиції склались і в системі засудження і покарань злочинців. Давня доба була періодом приватного карного права, коли судочинство й реакція на злочин віддавалися скривдженому. Поступово настав період публічного права, коли судочинство перейшло у відання держави. Варто зазначити, що пам'ятки звичаєвого права зафіксували різноманітні злочини в давні часи, що каралися жорстко й справедливо. Вони можуть бути класифіковані за об'єктивним складом на такі групи: державні, проти церкви, проти громадських інтересів, проти особи (життя, честі, здоров'я), майнові, проти сім'ї та моралі тощо.

Готуючись до шостого питання слід звернути увагу, що історія українського судочинства обіймає, крім власне судочинства, й історію українських судів, до структури яких входили ще в Княжу добу як державні судові інстанції (князівський суд, вічевий суд, церковний суд і посадові особи), так і приватні (громадський суд чи суд общини, суд глави сім'ї чи роду).

Творче завдання

Використовуючи підготовлені матеріали, порівняйте процедури князівського суду та громадського суду. Як Ви думаєте, що повинно бути в їх основі? Відповіді аргументуйте.

Рекомендовані джерела:

базові: 5, 7, 12, 23, 25, 27, 28, 29;

допоміжні: 4, 5, 7, 8, 15, 51, 57, 77, 93, 97, 98.

Семінарське заняття № 2 **Державно-церковні відносини**

Мета: визначити поняття державно-церковних відносин; дослідити моделі взаємодії держави і церкви; розкрити правовий статус релігійних організацій в Україні.

Зміст семінарського заняття:

1. Поняття державно-церковних відносин.
2. Моделі взаємодії держави і церкви.
3. Правовий статус релігійних організацій в Україні
4. Релігійні організації в Україні.

Методичні вказівки до семінарського заняття № 2:

При розгляді першого питання студент має з'ясувати сутність поняття державно-церковних відносин. Церква має не лише свою небесну природу, а й своє земне, матеріальне начало, свою історію, а головне – вона завжди взаємодіє з державою. Згідно зі Священним Писанням держава є боговстановленим інститутом. Церква вважає, що форми і методи правління багато в чому обумовлені духовним і моральним станом суспільства. Вона приймає відповідний вибір людей або, в усякому разі, не суперечить йому. Вона відкидає будь-які спроби ініціювання зміни форми правління в будь-якій державі і не віддає перевагу тому чи іншому ладу в державах або тим чи іншим політичним доктринам.

При підготовці до другого питання варто акцентувати увагу на тому, що більшість науковців виділяють шість моделей взаємодії держави і церкви. Це, зокрема, теократія, цезаропапізм, державна церква, відокремлення церкви і держави, відокремлення церкви від держави, поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави.

Готуючись до третього питання, студент має розкрити поняття релігійне виховання, релігійний вибір, релігійна громада, релігійна організація, принципи свобода совісті, віротерпимість, свобода релігії, свобода віросповідання тощо. Важливо також ознайомитися із основними нормативно-правовими актами, в яких закріплені зазначені принципи, зокрема Конституція України (ст. 35), Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р. та міжнародними актами з прав людини, зокрема Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 18-19), Європейська конвенція з прав людини 1966 р., Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 р. тощо.

При розгляді четвертого питання варто з'ясувати роль релігійних організацій в Україні. Релігійне управління (центр).

Місіонерські товариства (місії). Релігійні об'єднання. Сучасні релігійні течії. Конфлікт між православними, католиками, греко-католиками. Проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні.

Творче завдання

1. Використовуючи підготовлені матеріали, охарактеризуйте основні тенденції релігійного процесу в Україні.

2. Які умови повинні бути дотримані при відображенні в Конституції України правових гарантій свободи совісті. Відповідь аргументуйте.

3. Як, на вашу думку, проявляється нетрадиційна релігійність в Україні.

4. Яку роль відігравали релігійні організації в політичних виборах? Відповідь обґрунтуйте.

Рекомендовані джерела:

базові: 1, 2, 6, 9, 11, 16, 18;

допоміжні: 13, 43, 85, 109, 118.

Завдання для самостійної роботи

Завдання для самостійної роботи складаються із опрацювання питань, що виносяться на самостійне вивчення, та виконання письмової роботи.

4. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Дайте визначення звичасвій термінології: звичай, правовий звичай, звичасве право, традиція, обряд, ритуал тощо.

2. Визначіть місце звичаю в сучасній системі джерел права.

3. З'ясуйте відмінності у поглядах на звичасве право римських правників та представників канонічного права.

4. Погляди глосаторів та постглосаторів на звичасве право: спільне та відмінне.

5. Проаналізуйте фундаментальну працю “Звичасве право” представника історичної школи права Г.Ф. Пухти.

6. Розкрийте вплив ідей історичної школи права на українську правову думку.

7. Опишіть звичаї дошлюбного спілкування у молодіжних

громадах.

8. Підтвердіть правове значення обряду змовин та обрядодій весільного акту.

9. Розкрийте процес укладання та розірвання шлюбу за звичаєвим правом.

10. Дайте характеристику інституту опіки за звичаєвим правом.

11. Охарактеризуйте види особистої та громадської відповідальності за скоєння злочину (за “Руською Правдою”).

12. Дайте історичну довідку про віче як прототип копного суду.

13. Визначте основні звичаї копного права.

14. Визначте місце звичаю в системі джерел права різних правових систем.

15. Вплив звичаю на суспільне життя в релігійній правовій системі.

16. Визначення поняття релігії та вірування.

17. Причини появи релігій в людському суспільстві.

18. Чинники, що впливають на поширення релігії.

19. Характеристика видів релігій.

20. Характеристика вірувань первісного суспільства.

21. Основні догми буддизму.

22. Основні течії буддизму. Чим вони відрізняються?

23. Характеристика морально-етичних положень конфуціанства.

24. Основні положення іудаїзму. Релігійна доктрина іудаїзму.

25. Основні джерела іудейського права.

26. Характеристика основних правил укладення та розірвання шлюбу за іудейським правом.

27. Основні відмінності в догмах іудаїзму та християнства.

28. Періоди розвитку християнської церкви та характеристика кожного з них.

29. Чинники, що сприяли поширенню християнства по теренах Римської імперії в I – III ст.

30. Характеристика джерел канонічного права християнства донікейського періоду.

31. Біблія – генетичне джерело канонічного права християнської церкви.

32. Характеристика канонів вселенських соборів як основного джерела канонічного права християнства.

33. Визначте відмінності в догмах католицизму та православ'я.

34. Основні причини Великої схизми (розколу) у християнстві

та її наслідки.

35. Роль Папської революції у розвитку католицької церкви та виникнення системи «нового» канонічного права.

36. Характеристика правового статусу чернецтва.

37. Визначте причини появи протестантизму.

38. Визначте основні відмінності католицизму та протестантизму.

39. Характеристика основних течій протестантизму та географія їх поширення.

40. Кодифікації католицького канонічного права у Середньовіччі.

41. Кодекс канонічного права латинської церкви 1983 р. Характеристика.

42. Номоканони – основні джерела права православ'я

43. Причини поширення грецьких номоканонів на теренах Русі та інших держав південно-східної Європи.

44. Характеристика змісту Статуту Української православної церкви.

45. Санкції у канонічному праві та особливості їх застосування.

46. Процедурний процес у церковних судах за канонічним правом.

47. Характеристика основних таїнств християнської церкви.

48. Основні догми ісламу.

49. Характеристика джерел мусульманського права.

50. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин за мусульманським правом.

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ (ПИСЬМОВОЇ) РОБОТИ

Письмова робота виконується у вигляді реферату з відповідної теми, перелік яких подано нижче. Її загальний обсяг має становити 15 – 20 сторінок.

Письмова робота повинна складатися з титульного аркуша, змісту, вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел. На титульному аркуші роботи вказується міністерство, якому підпорядковується навчальний заклад, його назва; кафедра, на якій виконується робота; назва реферату; прізвище, ім'я, по батькові студента-автора; інститут, напрям підготовки, курс, група та форма навчання, за якою він навчається; науковий ступінь, посада, прізвище,

ім'я, по батьковій викладача.

Зміст письмової роботи має відображати ключові питання досліджуваної теми. У вступі обґрунтовується актуальність теми, визначаються мета та завдання дослідження. Основна частина роботи передбачає глибоке й всебічне розкриття обраної теми. При підготовці тексту роботи слід дотримуватися наукового стилю, викладати думки чітко, ясно й логічно, не припускаючись повторів і помилок, уникати суперечностей. У висновках підбиваються підсумки дослідження, викладаються теоретичні узагальнення та практичні рекомендації (за можливості).

Реферат має бути надрукований за допомогою загальноприйнятих технічних засобів (друкарська машинка чи комп'ютер) на одному боці білого аркушу паперу формату А4 (210 x 297 мм) або виконана рукописним способом за умови чіткого розбірливого почерку з використанням чорнила синього або чорного кольору. Машинописний текст оформляється шрифтом Times New Roman текстового редактора Word (кегль 14, інтервал 1,5). Щільність тексту повинна бути однаковою. Сторінки роботи обмежуються полями: ліве – не більше 30 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 20 мм, нижнє – не менше 20 мм.

Кожну структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовки розділів друкують великими (прописними) літерами жирним шрифтом по центру сторінки. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) жирним шрифтом із абзацного відступу. Нумерація сторінок у роботі проставляється наскрізна, включаючи список літератури та додатки, і починається з титульного аркуша, на якому номер не вказується. Номери сторінок позначаються у правому верхньому кутку сторінки.

Посилання на джерела роблять у квадратних дужках із зазначенням номера джерела у списку використаних джерел і сторінки, на якій міститься думка, що цитується автором. Наприклад, [15, 44], де 15 – номер джерела у списку використаних джерел, а 44 – номер сторінки, з якої процитовано думку вченого (норму законодавчого чи іншого нормативно-правового акту). Якщо студент посилається на електронне джерело, то достатньо зазначити у квадратних дужках лише його порядковий номер у списку використаних джерел – [16].

6. ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ (ПИСЬМОВИХ РОБИТ):

1. Діяльність Комісії із звичаєвого права і правового плюралізму.
2. Діяльність Комісії для виучування звичаєвого права України.
3. Історична школа права та її ідеї в історії української правової думки.
4. Поняття традицій та їхнє походження. Характерні ознаки традицій.
5. Поняття та характерні ознаки обрядів.
6. Соціальна цінність звичаїв і традицій, співвідношення їх з моральними, релігійними та політичними нормами.
7. Загальна характеристика іудейського давнього права.
8. Загальна характеристика індуського давнього права.
9. Закони Драконта – збірник звичаєвих норм Афін.
10. Варварські правди – середньовічні пам'ятки звичаєвого права.
11. Англосаксонські правди VII-IX ст.
12. Салічна правда.
13. Кутюми Бовезі.
14. Пам'ятки звичаєвого права азійських країн.
15. Характерні риси козацького звичаєвого права.
16. Порівняльна характеристика видів особистої відповідальності за скоєння злочину за “Руською Правдою” та козацькими звичаями.
17. “Революційне радянське звичаєве право” О. Малиновського.
18. Використання звичаю в сучасному правовому житті.
19. Юрисдикція церкви як корпоративного правового утворення.
20. Церковна власність і феодальна власність XI-XII ст.: їх діалектний взаємозв'язок.
21. Сутність і релігійний зміст канонічного договірного права.
22. Реформація та контрреформація в середньовічній Європі.
23. Статус Церкви за часів Української держави (1917–1920 рр.)
24. Державно-церковні відносини в радянський період.
25. Проблеми законодавчого забезпечення діяльності релігійних об'єднань в Україні.
26. Релігія та релігійні права людини.
27. Свобода совісті і мораль.
28. Релігійна терпимість і віротерпимість
29. Свобода совісті у період античності.

30. Християнське ставлення до свободи совісті.
31. Еволюція уявлень про свободу совісті й віросповідання на теренах України.
32. Реалізація принципу свободи совісті в західних країнах.
33. Моделі державно-церковних відносин у постсоціалістичних країнах.
34. Реалізація принципу свободи совісті в демократичній Україні.
35. Базовий закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., його прийняття та застосування в Україні.
36. Відображення в Конституції України правових гарантій свободи совісті в Україні
37. Панорама релігійного життя в Україні.
38. Традиційні і нетрадиційні релігії в Україні.
39. Юридично-канонічна особа як власник майна.
40. Канонізація цивільного права.
41. Право на пожертвування для церкви.
42. Тимчасове церковне майно.
43. Ідеальне поняття про сутність шлюбу в традиціях європейських народів.
44. Християнське осмислення таємниці укладення шлюбу.
45. Особливості співвідношення церкви і покарання.
46. Трибунали Апостольського престолу.
47. Способи забезпечення правового захисту у канонічному судочинстві.
48. Зародження ісламу та його вплив на правову свідомість.
49. Нероздільність юридичних та релігійних норм в індуїзмі.
50. Тора – релігійна конституція єврейського народу.
51. Проблеми конфліктності основних світових релігій.

7. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

Блок I

1. Форма поведінки людей, яка в результаті багаторазового повторення в часі і просторі набуває певної стійкості, закріплюється в практичному досвіді, психології, а також в ідеології тої чи іншої соціальної групи:

- а) обряд
- б) традиція
- в) ритуал

г) звичай

2. Елементи соціальної і культурної спадщини, які передаються наступним поколінням і зберігаються протягом тривалого часу в суспільстві в цілому, чи в окремих його групах

а) традиція

б) звичай

в) обряд

г) ритуал

3. Загальні закономірності становлення, розвитку та функціонування юридичних звичаїв у системі соціального регулювання, а також формування української правової традиції

а) об'єкт звичаєвого права

б) предмет звичаєвого права

в) завдання звичаєвого права

г) джерела звичаєвого права

4. Система санкціонованих державою звичаїв правових, які є джерелом права в певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи

а) звичаєве право

б) правовий звичай

в) суспільний порядок

г) правова культура

5. Правило поведінки, що виникає в суспільстві в результаті багатократного й тривалого застосування, набуває загальнообов'язкового значення та юридичної сили, визначається чи санкціонується державою

а) діловий звичай

б) закон

в) правовий звичай

г) ділова узвичаєність

6. Функція, що визначається як констатація змісту й форм звичаєвого права на певному етапі його розвитку

а) гносеологічна

б) регулятивна

в) прогностична

г) онтологічна

7. Віче –

а) головний орган общинного самоврядування, посередник між селянською громадою і офіційними органами влади.

б) народні збори в Давній Русі, на яких обговорювалися і вирішувалися важливі громадські справи.

в) сільська територіальна громада, що об'єднувала селян, які були пов'язані круговою порукою і несли взаємну відповідальність за сплату данини та за скоєні на території громади злочини.

г) об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами.

8. Систематизований збірник норм давнього звичаєвого права, основне історичне джерело для вивчення суспільного ладу та державно-правових інститутів Київської Русі, це –

а) Руська Правда

б) Закон Руський

в) Литовський Статут

г) Збірник русько-візантійських договорів

9. Звичай пошуку злодія, який полягав в переслідуванні злодія по залишених слідах, це –

а) звід

б) заклич

в) гоніння сліду

г) поволення

10. Звичай оголошення на торгу про вчинення крадіжки з детальним описом характерних рис, ознак, особливостей вкраденого, це –

а) заклич

б) поволення

в) звід

г) гоніння сліду

11. Послухи –

а) залежні селяни

б) представники постраждалого у суді

в) слухачі духовної семінарії

г) свідки алібі, особи, які підтверджували невинуватість обвинуваченого

12. Вигнання злочинця разом із жінкою та дітьми з общини, це –

а) потік

б) звичай ревокації

в) поплата

г) пам'ятковий прочухан

13. Духівниця –

а) розпорядження видане церковним органом.

- б) дозвіл на користування церковними землями.
- в) заповіт в галузі спадкового звичаєвого права.
- г) вид майнового договору.

14. Займанщина –

- а) економічна форма реалізації права власності на землю як головного засобу виробництва у сільському господарстві.
- б) традиційний спосіб економічно доцільного і справедливого регулювання селянського общинного землеволодіння.
- в) узвичаєний спосіб одержання земельної власності на правах першості займання вільних земель.
- г) заволодіння і позначення землі, яка раніше не була у власності іншої особи, знаком приватної приналежності.

15. Збірники звичаєвого права германських племен, складені в період між початком V і серединою XI ст.

- а) Салічна правда
- б) варварські правди
- в) англосаксонські правди
- г) Кутюми Бовезі

16. Вільно відчужувана індивідуально-сімейна власність, що виникла в епоху раннього феодалізму під впливом традицій пізньоримської приватної власності на землю

- а) феодал
- б) бенефіцій
- в) аллоді
- г) церковна земля

17. Інститут спадкування, за яким нерухомість неподільно переходить до старшої особи в роді чи сім'ї

- а) майорат
- б) мінорат
- в) баналітет
- г) первородство

18. Сябрина – це

- а) збірник законів давньоруського права
- б) інститут права власності і володіння
- в) патріархальна сім'я ранньофеодального періоду
- г) земельний наділ

19. Суд, який чинили члени громади на громадському сході на підставі звичаєвого права

- а) земський суд

- б) копний суд
- в) Генеральний Суд
- г) вічовий суд

20. Частина нерухомого майна, що вносив наречений

- а) віно
- б) посаг
- в) поплата
- г) завдаток

Блок II

1. Офіційний збірник церковних правил державного законодавства –

- а) номоканон
- б) кормча книга
- в) богослужбна книга
- г) церковний устав

2. Законодавчий акт, який являє собою договір між Папою Римським і державною владою, це –

- а) булла
- б) бреве
- в) конкордат
- г) декреталія

3. Постійні представники Папи Римського при окремих церквах й урядах, це

- а) кардинали
- б) легати
- в) єпископи
- г) остіарії

4. Сукупність осіб, призначених відповідно до церковних канонів для суспільного служіння в Церкві й мають особливі повноваження, що одержали для цього служіння, це –

- а) клір
- б) миряни
- в) чернецтво
- г) церковні ставленики

5. Діючі в Україні церкви, які представляються своїми центрами, що мають власні назви відповідно до своїх зареєстрованих статутів –

- а) релігійне об'єднання
- б) релігійна організація
- в) релігійна громада

- г) релігійне управління (центр).
6. Центральний виконавчо-розпорядчий церковний орган, який репрезентує релігійне об'єднання (церкву), це –
- а) місіонерське товариство
 - б) релігійна організація
 - в) релігійна громада
 - г) релігійне управління (центр).
7. Інтердикт –
- а) розпорядження видане церковним органом.
 - б) заборона проводити богослужіння у визначеному місці або навіть країні.
 - в) постанова Вселенського Собору.
 - г) постанова Папи Римського.
8. Епітімія –
- а) вид церковного покарання за церковний злочин.
 - б) постанова Папи Римського.
 - в) постанова Вселенського Собору.
 - г) державна заборона щодо діяльності релігійної організації.
9. Особи та організації, які є учасниками церковних правовідносин, мають у відповідності з нормами церковного права суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки, це:
- а) об'єкти церковних правовідносин;
 - б) суб'єкти церковних правовідносин;
 - в) релігійні організації;
 - г) місіонерські товариства (місії)
10. Здатність члена церкви своїми діями набувати суб'єктивних прав і виконувати обов'язки у відповідності з нормами церковного права, це:
- а) церковна правосуб'єктність;
 - б) церковна правоздатність;
 - в) церковна дієздатність
11. Основні догмати християнства формувалися і проголошувалися на:
- а) п'яти Вселенських соборах;
 - б) семи Вселенських соборах;
 - в) двадцяти одному Вселенському соборі;
 - г) чотирьох Вселенських соборах
12. Основним постулатом ісламу є твердження «Немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – пророк його». Це означає, що:

- а) Бог єдиний;
- б) Бог один, але в трьох іпостасях;
- в) Бог – творець;
- г) Бог – мудрий і всемогутній

13. Святе письмо ісламу:

- а) Євангеліє;
- б) Тора;
- в) Коран;
- г) Веди

14. Шаріат:

а) комплекс юридичних норм, принципів та вчинків мусульманина;

- б) вчення про боротьбу в справі поширення, панування ісламу;
- в) щоденна п'ятиразова молитва;
- г) паломництво до Мекки

15. Індуїзм як національна релігія індусів – це:

- а) система культових дій;
- б) своєрідний спосіб життя;
- в) система світосприйняття, в якій людина частина Космосу;
- г) система обрядів і свят

16. Перша священна книга іудаїзму:

- а) Старий Завіт;
- б) Тора;
- в) Танах;
- г) Талмуд

17. Яка категорія священнослужителів має право проводити таїнство хіротонії:

- а) єпископи;
- б) пресвітери;
- в) диякони

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ:

1. Предмет, мета, завдання курсу.
2. Поняття звичаю, традиції, правового звичаю, права.
3. Поняття звичаєвого права.
4. Звичай і закон: порівняльна характеристика.
5. Римське і канонічне право про звичай.
6. Вчення середньовічних правників про звичай.
7. Історична школа правників про звичай.

8. Історія вивчення звичаєвого права в Україні.
9. Сучасні погляди на звичаєве право.
10. Основні етапи розвитку звичаєвого права.
11. Основні риси звичаєвого права докняжого періоду.
12. Звичаєве право земсько-князівського етапу.
13. Характеристика “Руської Правди” як збірника звичаєвих норм.
14. Звичаєве право на українських землях в період Литовської держави.
15. Кодифікація звичаєвого права в Литовських статутах.
16. Козацьке звичаєве право.
17. Звичаєве право на українських землях другої половини XVII – початку XX ст.
18. Місце правового звичаю в сучасній системі джерел права.
19. Звичай ділового обороту. Торговий звичай.
20. Поняття цивільного права та майнових відносин.
21. Зобов’язальна угода за звичаєвим правом.
22. Порядок укладання угоди за звичаєвим правом.
23. Види угод з передачі майна у тимчасове користування.
24. Види угод з передачі майна у власність.
25. Спадкове звичаєве право.
26. Цивільно-процесуальне право.
27. Земельні відносини в звичаєвих традиціях українців.
28. Погляди на сім’ю та шлюб у звичаєвому праві.
29. Види злочинів у звичаєвому праві, їх правове закріплення.
30. Порушення кримінальної справи та попереднє розслідування.
31. Передача обвинуваченого до суду та судовий розгляд справи.
32. Оголошення вироку, його оскарження і зміна, виконання вироку.
33. Зміна системи судочинства в залежності від історичних етапів розвитку правової системи.
34. Місце звичаю в мусульманській системі джерел права.
35. Місце звичаю в індуській системі джерел права.
36. Поняття церковного права.
37. Поняття канонічного права.
38. Співвідношення церковного та канонічного права.
39. Церковне право в системі права.
40. Система сучасного церковного права.
41. Церковні правовідносини.
42. Суб’єкти церковного права.
43. Загальні суб’єкти церковного права.

44. Спеціальні суб'єкти церковного права.
45. Ченці – особлива категорія суб'єктів церковного права.
46. Поняття джерел церковного права. Їх класифікація.
47. Священне письмо – джерело церковного права.
48. Практика церкви як джерело церковного права.
49. Законодавча діяльність церкви.
50. Державне законодавство щодо церковних відносин.
51. Історія законодавства церкви з I по X ст.
52. Історія джерел права Православної церкви з X ст.
53. Джерела права Римо-католицької церкви.
54. Вища влада в церкві.
55. Правовий статус монастирів.
56. Керування римсько-католицької церкви
57. Поняття державно-церковних відносин.
58. Моделі взаємодії держави і церкви.
59. Правовий статус релігійних організацій в Україні.
60. Релігійні організації в Україні.
61. Східне православне подружнє право.
62. Погляди на подружжя в католицькій церкві.
63. Майнове церковне право.
64. Реституція церковного майна.
65. Церковно-судові правовідносини.
66. Система церковних судів.
67. Церковний судовий процес.
68. Суд за проступками та злочинами.
69. Суд по суперечкам і приріканням членів церкви.
70. Проблеми конфліктності основних світових релігій.
71. Основні риси мусульманського права.
72. Джерела мусульманського права.
73. Цивільно-правові інститути, злочини і покарання в мусульманському праві.
74. Загальна характеристика іудейського права. Джерела іудейського права.
75. Загальна характеристика індуського права. Джерела індуського права.

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

Базові:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про свободу совісті та релігійні організації (зі змінами та доповненнями) Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №25.
3. Ветхий Завіт – К., 1999.
4. Новий Завіт – К., 1999.
5. Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. - К., 1989.
6. Варьяс М. Ю. Краткий курс церковного права. – М.: МЗ Пресс, 2001. - 128 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис. - К., 1993.
8. Головащенко С. І. Історія християнства: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
9. Джероза Ліберо. Церковне право. – Львів: Свічадо, 2001.
10. Енциклопедія українознавства : У 3 т. / Інститут археографії та джелелоз- навства НАН України. - К., 1995.
11. Ерде П. Церковне конституційне право / Пер. с угор. П. Гергелі. – Львів: Свічадо, 1998. – 156 с.
12. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні (етнотворчий аспект) : Навч. посібник. - К., 2002.
13. Історія держави і права України / За ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина. - К., 2000. - Т. 1.
14. Історія українського права / За ред. О.О.Шевченка - К., 2001.
15. Каноническое право о браке (De matrimonio): Учебное пособие / Составил свящ. И. Юркович. – М. «Истина и жизнь», 1994. – 144 с.
16. Канонічне право: підручник.: / за ред. Лубського В.І. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 572 с.
17. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. - Л.: Сполом, 2005. – 336 с.
18. Лубський В. І. Історія релігій: підруч. / В. І. Лубський, М. В. Лубська – (2-ге вид.). – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.
19. Музиченко П. Історія держави і права України. - К, 2000.
20. Огієнко І. І. Українська Церква за час Руїни (1657-1687). - К.: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.
21. Огієнко І. І. Українське монашество. - К.: Наша культура і наука, 2002. – 394 с
22. Поспішил В. Д. Східне католицьке церковне право: Згідно з Кодексом Канонів Східних Церков. – Львів: «Свічадо», 1997. – 614 с.
23. Правовий звичай як джерело українського права ІХ-ХІХ ст. / І.Б. Усенко. – К. : «Наукова думка», 2006. – 280 с.
24. Религии мира. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Редактор-сост. И.Е. Арясов. – М.: «Вече», 2006. – 640 с.
25. Толкачова Н. Є. Звичаєве право: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 367 с.
26. Трофанчук Г.І. Канонічне право. Курс лекцій : навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 272 с.
27. Українське державотворення Словник-довідник / За ред.О.М.Мироненка. - К., 1997.
28. Хрестоматія з історії держави і права України : У 2 т. / В.Д.Гончаренко,

- А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький; За ред. В.Д.Гончаренка. - К., 1997.
29. Яковлів А.І. Звичаєве право // Українська культура : Лекції / За ред. Д. Ан-тоновича. - К., 1993.
- Допоміжні:
1. Аннерс Э. История европейского права (пер. со швед.) / Ин-т Европы. – М.: Наука, 1996. – 395 с.
 2. Белякова Е. В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. – М.: «Духовная библиотека», 2004. – 664 с.
 3. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М - НОРМА, 1998. – 624 с.
 4. Блок М. Феодальне суспільство / Пер. с фр. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. – 528 с.
 5. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини. - Львів, 2000.
 6. Бондарук Т.І. Західноруське право: дослідники і дослідження (Київська історико-юридична школа). - К., 2000.
 7. Вапеев Д.Ж. Обычное право и начальные этапы его генезиса // Правове-деніе. - 1974. - № 6. -С. 71-87.
 8. Василенко М.П. Матеріали до історії українського права. - К., 1928.
 9. Васильев А. А. История Византийской империи: Время до Крестовых походов (до 1081 г.). – СПб.: Алетей, 1998. – 501 с.
 10. Васильев А. А. История Византийской империи: От начала Крестовых походов до падения Константинополя. – СПб.: Алетей, 2000. – 590 с.
 11. Вивід прав України / М.Грушевський, І.Франко, М.Костомаров та ін. - Львів, 1991.
 12. Вишневский А. А. Брачно-семейные отношения в средневековом каноническом праве // Вестник российского университета Дружбы народов – М., 1997, № 2. – С. 41-48.
 13. Вишневский А. А. Каноническое право. Древняя Церковь и Западная традиция. – М.: Институт философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006. – 276 с.
 14. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. - Ростов н/Д., 1991.
 15. Вовк О.Й. Українське звичаєве право Литовсько-руської доби XIV- XVI століть // Вісн. Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. - К., 2003. - № 3.
 16. Воейков Н. Н. Церковь, Русь и Рим. – Мн.: Лучи Софии, 2000. – 656 с.
 17. Вольфрам Х. Готы. - СПб., 2003.
 18. Гальперин С.Д. Очерки первобытного права. - СПб., 1893.
 19. Гергей Е. История папства. – М.: Республика, 1996. – 463 с.
 20. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. - СПб., 1998.
 21. Гофф Жак пе. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада. - Екатеринбург, 2002.
 22. Гофф Жак пе. Цивилизация средневекового Запада. - М., 1992.
 23. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11.т. / НАН України; Інститут української археографії. - К.: Наукова думка, 1994.
 24. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина ХУП- КVІІІ іл), К., 1994.
 25. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с франц. В. А. Гуманова. – М.: Междунар. отношения, 1998. - 400 с.
 26. Джероза Либери. Каноническое право в католической церкви. – М.:

- «Христианская Россия», 1996. – 380 с.
27. Ділова документація Гетьманщини ХУІІІ ст. :Зб. документів. - К , 1993.
 28. Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. -Х., 1961
 29. Дороет Р Исследование по истории права. - СПб., 1894.
 30. Егер О. Всемирная история. Средние века. – М.: АСТ, 2006. – 607 с.
 31. Зонова Т. В. Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы. – М.: РОССПЭН, 2000. – 200 с.
 32. История орденов средневековья / авт.-сост. И. Е. Гусев. – Минск: Харвест, 2007. – 432 с.
 33. Ісіченко Ігор, архієпископ. Загальна церковна історія. – Х.: Акта, 2001. – 608 с.
 34. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 735 с.
 35. Каноническое право о народе божием и о браке / Составил свящ. И. Юркович. – М. «Истина и жизнь», 2000. – 624 с.
 36. Карамзин Н. М. История государства Российского. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 1024 с.
 37. Карсавин Л. П. История европейской культуры. - Т. 1: Римская империя, христианство и варвары. – СПб.: Алетейя, 2003. – 336 с.
 38. Карташев А. В. История Русской Церкви. - М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 912 с.
 39. Каутский К. Происхождение христианства: Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1990. – 463 с.
 40. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 646 с.
 41. Козпов В.А. Проблемы предмета и общей методологии права. - Л., 1989.
 - Копсников Е.В. Обычай как источник советского государственного права // Правоведение. - 1989. - № 4.
 42. Королевский двор в политической культуре средневековой Европы / Отв ред. Н. А.Хачатурян. - М., 2004.
 43. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн.: Навч.посібник. - К.: Либідь, 1994. Кн. 3: Кінець ХVІ - середина ХІХ століття. - К.: Либідь, 1994. – 335 с.
 44. Кривелев И. А. Библия: Историко-критический анализ. - М.: Политиздат, 1985. - 255 с.
 45. Кульчицкий В С. Кодифікація права у ХVІІІ ст. - Львів, 1958
 46. Пашенко Р. Лекції по історії українського права. - К , 1998 Літопис руський. - К., 1990.
 47. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Пер. с фр. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 560 с.
 48. Ли Г. Ч. История инквизиции в Средние века / Пер. с франц. А. В. Башкирова. – Смоленск: Русич, 2001. – 640 с.
 49. Липинський В. Релігія і церква в історії України. - К.: Рада, 1995. – 96 с.
 50. Лінч Д. Г. Середньовічна Церква. Коротка історія / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1994. – 492 с.
 51. Лозинский С. Г. История папства. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
 52. Лубський В.І., Борис В Д Мусульманське право - К , 1997. Методологические проблемы правоведения / Ред. М.Н.Марченко. - М ,1994.
 53. Лубський В. І. Релігієзнавство: Підручник. – К.: Вілбор, 1997. – 480 с.
 54. Малерб М. Религии человечества. – М.: «Университетская книга», 1997. – 600 с.

55. Медведев И. П. Правовая культура Византийской империи. – СПб.: Алетейя, 2001. – 576 с.
56. Мень А. История религии. В 2-х кн. – М.: Форум - Инфра-М, 2001. - Кн. 1. - 216 с.
57. Мироненко О. Захист "правди" і "благодаті" за доби Київської Русі та Литовсько-Руської держави // Вісн. Конституційного Суду України. - 1999. - № 1.
58. Мэн Г.С Древний закон и обычай. Исследования по истории древнего права. - М., 1884.
59. Никольский Н. М. История русской церкви. - М.: Политиздат, 1983. – 448 с.
60. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. - К.: Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.
61. Новгородцев П.И. Историческая школа юристов. - СПб., 1999.
62. Общество и государство в древности и средние века : Сб. статей - М., 1984.
63. Окіншевич Л. Наука історії українського права - К., 1957.
64. Оніщенко Н.Н. Становление и развитие источников советского права на Украине. - К., 1988.
65. Павлов А.С. Курс церковного права. – СПб.: Издательство «Лань», 2002. – 384 с.
66. Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любичева О. О. Географія релігій: Навчальний посібник. – К.: «АртЕк», 1998. – 504 с.
67. Петрушевский Д. М. Очерки из истории средневекового общества и государства. - СПб., 2003.
68. Повість врем'яних літ. - К., 1990.
69. Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе (VI – XVII вв.) - Л.: Наука, 1990. - 247 с.
70. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. - К., 1997.
71. Праці Комісії для виучування звичаєвого права України / За ред. А.Е Кристера. - К., 1928.
72. Програми до збирання матеріалів звичаєвого права, вироблені в Комісії для виучування звичаєвого права України / За ред. А.Е.Кристера. - К., 1925.
73. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. - М., 1993
74. Рожков В. Очерки по истории Римско-католической церкви – М.: «Духовная библиотека», 1998. – 320 с.
75. Русская Православная Церковь и право: комментарий / Отв. ред. М. В. Ильичев. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 464 с.
76. Русское православие: веки истории / Науч. ред. А. И. Клибанов. – М.: Политиздат, 1989. – 719 с.
77. Саксонское зеркало. Памятники, комментарии, исследования - М., 1985.
78. Свенцицкая И. С. Раннее христианство: страницы истории. – М.: Политиздат, 1988. – 336 с.
79. Сергеев А. Г. Светские и духовные властители Европы за 2000 лет. – М.: Логос, 2003. – 1004 с.
80. Синицына И.А. В мире обычая. - М., 1997.
81. Словарь средневековой культуры / Под общ. ред. А.Я.Гуревича - М., 2003.
82. Собрание Малороссийских прав 1807 г. - К , 1992.
83. Социальное развитие и право : Сб. статей. - М., 1980.
84. Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. - О., 2002.
85. Суворов Н. С. Учебник церковного права. – М.: Издательство «Зерцало», 2004. – 504 с.

86. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность. - М.: Айрис-пресс, 2006. – 624 с.
87. Тихонравов Ю. В. Основы философии права: Учебное пособие. - М.: Вестник, 1997. - 608 с.
88. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. - М., 1968.
89. Ткач А.П. Право України. - Хмельницький, 1992.
90. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: Скорочена версія томів VII-X Д.Ч. Сомервелла / В. Митрофанов (пер.), П. Тарашук (пер.). - К.: Основи, 1995. – 401 с.
91. Толкачова Н. Є. Вплив християнських релігійних норм на генезис давньоруського кримінального права // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2007, № 9 (71). – С. 12 – 22.
92. Толкачова Н. Є. Релігійна свобода і права людини // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку у контексті європейських інтеграційних процесів» (Київ, 28-29 квітня 2004). Збірник наукових праць. В 2-х ч. Ч. I. - К., Національна академія управління, 2004. - С. 431 - 438.
93. Толкачова Н.Є. Деякі аспекти співвідношення звичаю, традиції та права // Вісн. Київ, ун-ту. Юрид. науки. - 2002. - Вип. 45.
94. Толкачова Н.Є. Звичаєве право України: особливості розвитку // Українське право. - 2004. - № 1 (17) - С. 56-69.
95. Толкачова Н.Є. Золота Булла 1356 року і королівська влада в Германії // Вісн Київ, ун-ту. Юрид науки. - 2004. - Вип. № 61. С. 57-62.
96. Толкачова Н.Є. Правовий звичай і система скандинавського права // Вісн Київ, ун-ту. Юрид науки. - 2004. - Вип. № 56, 57.
97. Толкачова Н.Є. Середньовічне звичаєве міське право // Вісн. Київ ун-ту. Юрид. науки. - 2002. - Вип. 48. - С. 253-260.
98. Толкачова Н.Є. Середньовічне королівське право // Вісн. Київ, ун-ту. Юрид. науки. - 2003. - Вип 52. - С. 28-33.
99. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права. - К., 1906
100. Усенко І.Б. Звичаєве право // Юридична енциклопедія. - 1999. - Т. 2. - С. 566-568.
101. Усков Н. Ф. Христианство и монашество в Западной Европе раннего Средневековья. Германские земли II/III – середины XI в.: - СПб.: Алетейя, 2001. – 506 с.
102. Феодалізм на Україні. - К , 1990.
103. Флавий И. Иудейские древности: В 2-х томах / Пер. с греч. Г. Генкеля. - Ростов на Дону.: Феникс, 2000. - Т. 1. - 635 с.
104. Харитонов С.О. Історія приватного права Європи: східна традиція. - О., 2000
105. Хвостова К. В. Особенности византийской цивилизации. – М.: Наука, 2005. – 197 с.
106. Хейфец М. Суд над Иисусом (Еврейские версты и гипотезы). Издательство ДААТ/Знание, Москва-Иерусалим, 2000. – 110 с.
107. Цветкова Ю. В. Візантійські церковні джерела правових норм Євфемівської Кормчої // Держава і право, № 17, 2002. – С. 53 – 58.
108. Цветкова Ю. В. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції // Про українське право, Київ, 2007. – С. 144 – 164.
109. Цветкова Ю. В. До проблеми розгляду права на свободу віросповідання у Європейському суді з прав людини / Бюлетень Міністерства юстиції 2008, Вип. 6 (80), 2008. – С. 36 - 47.

110. Цветкова Ю. В. Світські джерела візантійського походження Єфремівської Кормчої книги // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки, Вип. 47, 2002. – С. 208 – 212.
111. Цветкова Ю. В. Суспільно-правові, історичні та соціально-політичні передумови виникнення Кормчих книг на території Київської Русі // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. - Вип. 42, 2001. – С. 69 – 74.
112. Цыпин В. А., протоиерей. Курс церковного права: Учебное пособие. – М. «Христианская жизнь», 2004. – 704 с.
113. Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права. - К., 1994.
114. Швеков Г.С. Преемственность в праве. - М., 1983.
115. Юшков С.В. Нариси з історії феодалізму в Київській Русі. - К., 1940.
116. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. - М., 1949.
117. Явич Л.С. Сущность права. - Л., 1985.
118. Яроцький П. Л. Релігієзнавство: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 308 с.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс «Історія держави і права України» викладається у першому та другому семестрі першого року навчання та завершується складанням іспиту.

Предмет курсу – пізнання процесу зародження і розвитку держави та права України, формування української державної традиції, вивчення державно-правових категорій та інститутів, правового становища населення, джерел права та правової системи в їхній історичній конкретності та хронологічній послідовності.

Мета курсу – сприяти поглибленню знань майбутніх юристів щодо історичних підвалин українського державо- і правотворення, на ґрунті узагальнення й аналізу досвіду минулого допомогти збагнути сутність нової системи права в державі, в якій має утвердитися верховенство закону..

Знання та вміння Фахівець повинен вміти: аналізувати суспільно-політичні та державно-правові процеси, які відбувались в Україні, визначати їх сутність та генезис; взаємозв'язок державотворчих процесів в Україні та в інших державах світу, при цьому виокремлювати лише індивідуальне, українське; діалектично поєднувати узагальнення та особливості виникнення, розвитку та перервності української державності та безперервність в розвитку українського права; прогнозувати тенденції державотворчих процесів розвитку на сьогоднішній та майбутній час.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

Тема.1. Вступ до курсу історії держави і права України

Предмет історії держави і права України як історико-правової науки та навчальної дисципліни. Місце історії держави і права України в системі юридичних наук. Значення (теоретичне та політичне) вивчення історії держави і права України. Методи дослідження й вивчення історико-правових явищ Періодизація історії держави і права України. Етапи і проблеми історіографії історії держави і права України.

Тема 2. Перші державні утворення і право на території Північного Причорномор'я і Приазов'я (середина I тис. до н.е. - V ст. до н.е.)

Розклад первіснообщинного ладу. Передумови для виникнення (прото) державної організації на території України. Загальні закономірності та особливості цього процесу. Державні утворення кочових народів у Північному Причорномор'ї. Виникнення Скіфської держави її суспільно-політичний лад і право. Античні міста-держави на Північному Причорномор'ї: суспільно-політичний лад та право. Утворення Боспорського царства: особливості його суспільно-політичного ладу та права.

Тема 3. Становлення і розвиток держави і права Київської Русі (VI - початок XII ст.)

Становлення державності у східних слов'ян. Перші східнослов'янські протодержави (антів і волинян – «дулібів»). Східнослов'янські союзи племен у VI–VII ст. – формування племінних княжінь («літописні племена»). Утворення Київської Русі – України. Основні теорії виникнення Київської держави.

Суспільний лад. Феодали: князі, боярство, князівська дружина, духовенство, купці). Правове становище феодально-залежного населення: смердів, закупів, рядовичів, ізгоїв, холопів (рабів). Джерела рабства. Церковні люди. Населення давньоруських міст.

Державний лад. Форма Давньоруської держави. Київська Русь як ранньофеодальна монархія. Органи державної влади: функції великого князя, ради при князеві (боярської ради), народних зборів (віче), феодальних з'їздів (снемів). Принципи спадкування великого князівського престолу. Органи управління. Чисельна (десятькова) і двірцево-вотчинна система управління. Судова організація. Особливості судово-адміністративного устрою Київської Русі. Види судів та їх юрисдикція.

Становлення руського права. Звичай, правовий звичай (норма звичаєвого права, звичаєве право). Шляхи перетворення звичаю у правові норми. Писемні джерела права Київської держави: договори; продукти законотворчої діяльності київських князів та рецептоване візантійське право (збірники канонічного й світського права). «Руська Правда» : джерела, списки й призначення правового зводу. Основні принципи (характерні риси) давньоруського феодального права за «Руською Правдою».

Основні риси врегулювання цивільно-правових відносин за «Руською Правдою». Інститут права власності. Суб'єкти права власності. Зобов'язальне право. Спадкове право. Сімейно-шлюбне право та інститут опіки. Мета й сутність інституту опікунства в Київській Русі. Основні риси кримінального права. Поняття злочину. Види злочинів. Мета і система покарань. дальна ієрархія системи покарань.

Основні риси судового процесу (судочинство). Звинувачувально-змагальний судовий процес. Стадії (етапи) судового процесу: Види доказів. Виконання судових рішень-вироків.

Тема 4. Галицько-Волинська держава

Утворення Галицько-Волинського князівства та його історичний розвиток. Суспільний лад. Державний лад: форма правління Галицько-Волинської держави, влада князя, боярська рада, віче, двірський, двірські посади, тисяцькі та соцькі, посадники і волостелі, воєводи. Судоустрій. Фінанси. Військова організація.

Джерела права та особливості правової системи Галицько-Волинської держави. Пам'ятки правотворчості князів Галицько-Волинської держави.. Початки організації міського самоуправління за Магдебурзьким правом.

Тема 5 Держава та право Литовсько-Руської держави

Історичні передумови та наслідки підпадання переважної більшості українських земель під владу Польщі та Литви. Особливості державно-правового розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського. Природа Литовсько-Руської держави, її періодизація.. Умови Кревської (1385 р.) та Городельської (1413 р.) уній та їх вплив на Україну. Суспільно-політичне значення для України Люблінської унії (1569 р.). Наслідки Берестейської церковної унії (1596 р.) для України.

Суспільний лад. Формування станового поділу суспільства. Правове становище основних соціальних груп феодально-залежного населення. Остаточне оформлення кріпосницького права за Литовськими статутами. Міське населення. Самоврядні міста.

Державний лад. Велике князівство Литовське як ранньофеодальна та станово-представницька монархія. Еволюція інститутів влади й управління Великого князівства Литовського. Ліквідація обласних привілеїв і поширення в Україні польської державно-правової системи. Воєводи й старости. Великий вальний сейм. Повітові сейми. Магістрати й ратуші. Судовий устрій. Суд до реформи середини XVI століття.

Джерела права.. Звичаєве право. Законодавча діяльність великого князя.. Законодавча діяльність станovo-представницьких органів влади. Польсько-литовське законодавство. «Устава на волоки» (1557 р.). Королівські привілеї. Акти церковного права. Волоське право. Магдебурзьке право в Україні (виникнення, суть, принципи та застосування). Кодифікація права. Судебник князя Казимира (1468 р.). Литовські Статути 1529 р., 1566 р. і 1588 р., їх чинність в Україні.

Основні риси цивільного права. Право власності й право володіння, їх забезпечення. Сервітутне право. Зобов'язальне право. Спадкове право. Сімейне право. Опікунське право. Основні риси кримінального права. Поняття злочину. Обставини звільнення від кримінальної відповідальності. Стадії злочинної діяльності. Види злочинів. Мета й система покарань. Основні риси судового процесу (судочинство). Судові урядовці – виж, возний, та їх повноваження Система доказів. Особливості процесу в пореформенному суді.

Тема 6. Утворення Запорізької Січі . Козацьке самоврядування і право (друга половина XVI - перша половина XVII ст.)

Виникнення українського козацтва. Основні наукові гіпотези походження козацтва. Передумови та причини появи козацтва, етапи його розвитку. Джерела та соціальна база формування козацтва: міщанство, боярська верства, селянство.

Військово-політичний устрій Січі. Організація козацького самоврядування. Військовий і територіальний устрій Запорозької Січі. Курені. Паланки. Система органів влади та управління Запорозької Січі. Січова рада. Паланкова рада і курінні сходи. Кіш Війська Запорозького. Церква в структурі управління Запорозької Січі. Військова старшина. Кошовий отаман. Військові суддя, писар, обозний та осавул. «Абшитована» старшина. Курінний отаман. Військові чиновники. Паланкова старшина. Збройні сили Козацької республіки.

Звичаєве «козацьке» право. Об'єкти й суб'єкти «козацького права». Особливості регулювання відносин кримінального характеру (злочини, покарання). Види злочинів у «козацькому праві»: військові, службові, проти порядку управління, власності, моралі й особи. Мета, характер і види покарання. Норми врегулювання відносин цивільно-правового характеру (право власності, угоди).

Суди на Запорозькій Січі. Порядок судочинства. Види доказів.

Реєстрове козацтво та його державно-правовий статус. Військово-територіальний поділ. Полково-сотенний поділ. Структура управління й

функції посадових осіб реєстрового козацтва. Правовий статус гетьмана та генеральної старшини. «Ординація війська запорізького реєстрового» (1638 р.), причини видання й зміст.

Тема 7. Створення української національної держави (1648-1654 р.)

Визвольна війна українського народу середини XVII століття як Національна революція: причини, характер, типологія й хронологічні межі. Зміни в суспільних відносинах.

Формування державної території. Основні етапи юридичного закріплення української національної державності в ході революції. Зборівська і Білоцерківська угоди

Формування та утвердження політичного устрою Козацько-гетьманської держави, її політична форма. Поєднання рис військового та цивільного управління. Вищі органи державної влади і управління. Загальновійськова рада. Рада генеральних старшин. Гетьман. Генеральний уряд. Зосередження влади в руках Богдана Хмельницького. Центральні органи виконавчої влади: генеральні канцелярії. Місцеві органи влади й управління. Полковий і сотенний адміністративно-територіальний поділ. Полковники. Полкові уряди. Сотенні уряди. Самоврядування міст: магістрати й ратуші. Магдебурзьке право. Цехові статuti.

Організація козацького судоустрою. Державні фінанси і податкова система. Збройні сили України: добровільний характер їх комплектування.

Основні етапи юридичного закріплення української державності у межах Московської держави. Московсько-Переяславський договір. Форма державно-правових зв'язків між Україною і Московщиною. Правовий статус Лівобережної України в складі Російської держави за «Березневими статтями» 1654 року.

Тема.8. Суспільно-політичний устрій України в період наступу на її автономію (1654 - XVIII ст.)

Загальна характеристика періоду: причини поразки Національної революції середини – другої половини XVII століття.

Суспільний лад. Правове становище соціальних груп у суспільстві та державі. Зростання старшинсько-шляхетського й монастирського землеволодіння. Бунчукові, військові й значкові товариші.. Процес закріпачення селян. Причини та результати козацької реформи 1735 року. Категорії козацтва. Міське населення.

Розвиток (зміни) у політичному ладі Гетьманщини XVIII ст. Обмеження автономії України та зміна принципів, форм і методів діяльності військово-адміністративного апарату влади й управління. Гетьман. Генеральна старшина. Загальна й старшинська ради. Роль генеральної й полкової старшини у житті українського суспільства. «Гетьманські статті» як юридичні засоби обмеження козацько-гетьманської автономії. Скасування гетьманства «Генеральний опис України». Інкorporація України до складу Російської держави. Ліквідація полково-сотенного устрою на Лівобережжі. Перетворення козацьких полків на регулярні карабінерні полки царської армії. Встановлення загальноімперських органів управління.

Органи Російської держави для управління Україною (XVII–XVIII ст.). Малоросійський приказ. Перша і Друга Малоросійські колегії. «Правління гетьманського уряду». Генеральний резидент в Україні. Адміністративно-поліцейські органи самодержавства в Україні у кінці XVII – першій половині XVIII ст.

Адміністративно-політичний устрій Слобідської України: заселення, полковий поділ, воєвода. Розрядний приказ. Особливості адміністративно-політичного устрою Слобідської України. Скасування полкового поділу Слобідської України. Державно-правовий статус Запорозької Січі у складі Гетьманщини. Зруйнування Старої й Нової Січі. Олешківська Січ. Подальша доля запорозьких козаків: Задунайська Січ, Бузьке, Азовське та Кубанське козацьке військо.

Тема 9. Правова система України в добу Гетьманщини (друга половина XVII - XVIII ст.)

Джерела права України-Гетьманщини: звичаєве право); система «попередніх прав»; акти української (гетьманської) автономної влади; російське царське законодавство та форми його поширення в Україну; нормативні акти церковного права.

Кодифікація права України-Гетьманщини. Причини та наслідки перших кодифікаційних робіт в Україні. Приватні кодифікаційні збірники права. Кодифікація права України в другій половині XVIII ст. «Суд і розправа в правах малоросійських» (1750 р.) Ф. Чуйкевича. «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.) О. Безбородька.

Основні риси цивільного права. Суб'єкти цивільного права. Об'єкти цивільного права. Речові права: інститути власності, володіння і сервітутне право. Зобов'язальне право. Спадкове право. Форми спадкування: на підставі заповіту та закону. Обмеження в успадкуванні.

Сімейно-шлюбне право та інститут опіки. Укладення й припинення шлюбу. Особисті та майнові відносини між подружжям, між батьками й дітьми. Права батьків щодо своїх дітей. Сутність інституту опіки.

Основні риси кримінального права. Приватно-правовий характер кримінального права Гетьманщини. Поняття злочину. Об'єкти й суб'єкти злочину. Об'єктивна та суб'єктивна сторона злочину. Види злочинів: Мета й система покарань. Смертна кара та її види..

Основні риси процесуального права. Характерні риси судового процесу. Принципи змагального та слідчого або інквізиційного процесу. Докази в процесі: власне зізнання, письмові, присяга, свідчення сторін. Свідки (звичайні й офіційні). Стадії судового процесу. Виконання судових постанов (екзекуція).

Тема 10 Державно-правовий устрій України у складі Російської імперії (XIX – поч. XX ст.)

Суспільний лад.. Зміни в суспільних відносинах другої половини XIX ст. Особливості проведення селянської реформи (1861 р.) в Україні. Розвиток буржуазії Правове становище фабрично-заводських робітників.

Політичний лад. Росія як абсолютна й парламентська монархія. Органи центральної влади й управління. Імператор. Державна рада. Державна дума. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у Російській імперії кінця XVIII – XIX ст. Намісництва. Губернії. Генерал-губернаторства. Повіти. Волості. Стани.

Система органів самодержавного управління Україною. Губернське правління. Утворення повітових органів управління. Поліція в структурі державного механізму. Поліцейська держава як особлива форма організації публічної політичної влади в Росії. Органи самоврядування. Земська (1864 р.) і міська реформи (1870 р.): правова основа та особливості їх проведення в Україні.

Судова система. Особливості судової системи в Україні першої пол. XIX ст. Судова реформа (1864 р.) та особливості проведення її в Україні. Прокуратура. Адвокатура. Нотаріат.

Джерела права в Україні XIX ст. Кодифікація українського права початку XIX ст. «Зібрання малоросійських прав». Литовський Статут видання 1811 р. «Звід місцевих законів західних губерній». Скасування дії норм магдебурзького права і Литовського Статуту та поширення на Лівобережну та Правобережну Україну «Зводу законів Російської імперії» «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (1845 р.). Основні риси кримінального і цивільного права в Україні першої

половини XIX ст. Особливості правового регулювання цивільних відносин у Полтавській і Чернігівській губерніях (перша половина XIX століття).

Розвиток права в другій половині XIX століття. Фабричне законодавство. Адміністративне законодавство. Посилення каральної політики царизму в Україні. Нові редакції Уложення про покарання кримінальні та виправні (1866 р., 1885 р.). Судові статuti (1864 р.) і специфіка їх запровадження в Україні. Основні риси цивільного й кримінального процесу за Судовими Статутами.

Тема 11 Державно-правовий устрій України у складі Австро-Угорської держави (XIX – поч. XX ст.)

Загарбання Галичини й Буковини Австрією: правові підстави та особливості входження. Українське Закарпаття в складі Угорщини, Австрії.

Суспільний лад та соціально-економічні відносини у Галичині, Буковині та Закарпатті. Правовий статус шляхти, духовенства, селянства, міщанства. Реформи «освіченого абсолютизму». Революція 1848–1849 рр. і зміни в суспільно-політичному житті Австрії. Особливості ліквідації кріпацтва на Закарпатті, Буковині та Галичині.

Конституція Австрії (1848 р.). «Открийована» конституція (1849 р.). Утворення коронних країв. Конституція для Галичини та Буковини (1850 р.).

Політична система Австрії, а потім Австро-Угорщини. Загальнодержавні органи влади й управління в Австро-Угорщині за австрійською конституцією (1867 р.) і конституцією Угорщини (1848 р.). Австро-угорська угода (1867 р.) та утворення конституційної дуалістичної Австро-Угорської монархії. Ціслейтанія і Транслейтанія. Імператор Австрії й король Угорщини. Рейхсрат (парламент) Австрії та сейм Угорщини. Виборча система. Уряд. Спільні міністерства.

Адміністративно-політичний устрій західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії (кін. XVIII – середина XIX ст.). Утворення коронного краю Галичини в Австрії. Адміністративний поділ та управління в Галичині кінця XVIII – середини XIX ст. Губернатор та його компетенція. Старости округів (циркулів). Сільське управління. Інститут мандатора. Адміністративний поділ на Закарпатті. Судова система..

Організація органів самоврядування. Крайові сейми, порядок їх формування та компетенція. Виконавчий орган сейму – крайовий виділ (комітет), його структура та компетенція. Повітові міські й сільські ради.

Джерела права. Імператорські патенти. Закони рейхсрату. Цивільний кодекс (1811 р.). Цивільно-процесуальні кодекси (1781 р., 1845 р.). Кримінальні кодекси (1787 р., 1803 р., 1852 р.). Кримінально-процесуальні кодекси (1855 р., 1873 р.). Основні риси цивільного (право власності, сімейно-шлюбне, спадкове право, зобов'язальне право) кримінального і процесуального права. Конституційне законодавство. Австрійсько-імперське конституційне законодавство як джерело права забезпечення особистих свобод і прав громадян у західноукраїнських землях другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Тема 12 Держава і право у добу Української Центральної Ради

Передумови виникнення новітньої української національної державності. Лютнева буржуазно-демократична революція. Розвал Російської імперії. Російський Тимчасовий уряд та Україна. Універсали Української Центральної ради як перші виразні кроки національної державності. Перший і другий універсали Центральної Ради. Третій універсал і проголошення УНР. Четвертий універсал і проголошення УНР самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою.

Утворення Української Центральної Ради (УЦР). Організація влади й управління в Україні доби УЦР. Органи законодавчої влади. Загальні збори УЦР. Комітет УЦР (Мала рада). Органи виконавчої влади. Генеральний секретаріат та його структура. Статут Генерального секретаріату. Місцева влада й місцеве самоврядування. Національне будівництво.

Судова система. Правоохоронні органи. Міліція та загони «Вільного козацтва». Військове будівництво.

Законодавча діяльність. Соціально-економічне законодавство. Тимчасовий аграрний закон (18 січня 1918 р.). Законодавство про науку, освіту, культуру. Конституція УНР, її структура, зміст і значення. Закон про громадянство.

Тема 13. Українська Гетьманська держава (квітень – листопад 1918 рр.)

Окупація України австрійцями та німцями. Розгін Центральної Ради. «Українська держава» гетьмана П. Скоропадського: творення державних засад. Скасування «соціалістичних експериментів» Центральної Ради.

Внутрішня й зовнішня політика гетьмана. «Закони про тимчасовий державний устрій України». «Грамота до всього українського народу». Інститут державної служби «Української держави». Органи центральної влади. Адміністративно-територіальний поділ та місцеві органи влади. Губернські та повітові старости. Столичний та міські отамани. Військове будівництво. Судова система. Генеральний суд. Державний Сенат. Правоохоронні органи. Державна варта.

Законодавство у культурно-освітній та соціально-економічній сферах. Аграрний закон (травень 1918 р.). Падіння гетьманського уряду.

Тема 14 Держава і право УНР доби Директорії

Українська державність за Директорії УНР на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою. Принципи розбудови національної державності. Декларація Директорії від 26 грудня 1918 р. Збройні сили Директорії. Трудовий конгрес

Організація державної влади й територіальний устрій (серпень 1919 – листопад 1920 рр.). «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР» (лютий 1920 р.). Рада народних міністрів. Державна Народна Рада. Місцеве управління. Інструкція МВС «Про тимчасову організацію влади на місцях» від 24 червня 1919 р. Судова система. Надзвичайні військові суди.

Законодавство. Розв'язання продовольчого й аграрного питань. Закон про землю від 8 січня 1919 р. Промислова політика Директорії. Боротьба проти більшовицьких військ. Занепад Директорії.

Тема 15 Держава і право ЗУНР

Розпад Австро-Угорщини. Створення Української Національної Ради. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Центральні органи влади й управління. Президія Національної Ради. Президент. Диктатор ЗУНР. Виділ (комітет) Національної Ради. Державний секретаріат: структура та діяльність. Місцеве управління ЗУНР. Повітові комісари. Громадські (сільські і містечкові) комісари. Повітові національні ради та їх виконавчі органи – повітові комітети.

Судово-прокурорські органи. Судова реформа. Військова юстиція. Військове будівництво. Українська Галицька Армія (УГА). Правоохоронні органи. Народна міліція. Державна жандармерія. Законодавча діяльність. Конституційне законодавство. Основи земельної реформи. Регулювання цивільних та кримінально-правових відносин.

Ухвала про об'єднання ЗУНР та УНР (січень 1919 р.). Правовий статус ЗО УНР.

Польсько-українська війна. Дипломатична діяльність ЗУНР. Проголошення диктатури Є. Петрушевича і створення Ради уповноважених. Еміграційний уряд ЗУНР. Рішення конференції ради послів 15 березня 1923 р. Припинення діяльності еміграційних властей ЗУНР у травні 1923 року.

Тема 16 Утворення та розвиток УСРР.

Виникнення радянської державності. Більшовицька «Декларація прав народів Росії». Жовтневий переворот більшовиків та його вплив на Україну. Поширення радянської (більшовицької) державності і права в Україні.

Перший період діяльності радянського режиму в Україні (грудень 1917 - лютий 1918 рр.). Ультиматум Раднаркому РРФСР та грудневий переворот більшовиків. Проголошення у Харкові радянської УНР. ВЦВК. Народний секретаріат та його структура. Другий радянський період (листопад 1918 – жовтень 1919 рр.): організація державної влади й управління. Органи влади. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Раднарком. Ревкоми. Комбіді та комнезами. Перша українська радянська конституція (березень 1919 р.), її структура та основні положення. Радянська державність в Україні на останньому етапі революції (від грудня 1919 р.). Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком), Раднарком. ВУЦВК.

Окремі спроби поширення радянської (більшовицької) державності у 1918– 1920 рр. Донецько-Криворізька радянська республіка. Радянсько-польсько-українська війна. Варшавський договір (квітень 1920 р.). Ризький мирний договір (березень 1921 р.). Відносини між УСРР та РСФРР. «Военно-політичний союз» як правова форма відтворення імперії. Доба договірних відносин. Союзний «робітничо- селянський договір» (1920 р.).

Правова політика радянської України. Формування основ системи радянського права в Україні. Нове ставлення до права. Курс на революційну законність. Правова експансія радянської Росії.

Створення системи репресивно-каральних та правоохоронних органів.

Тема 17 Держава і право України в умовах нової економічної політики (1921 - початок 1929 рр.)

Україна й утворення СРСР. «Добровільне об'єднання»: доктрина (Союзний договір від 30 грудня 1922 року) і практика. Державно-правовий статус УСРР у складі СРСР. Перебудова органів державної влади та управління у зв'язку з утворенням СРСР. Центральні й місцеві органи влади та управління. Всеукраїнський з'їзд Рад. ВУЦВК, його президія. Структура і компетенція Ради народних комісарів (РНК). Адміністративно-територіальна реформа 1924–1925 рр. Розвиток конституційного законодавства. Перша союзна Конституція (1924 р.).

Кодифікаційні роботи. Перша комплексна кодифікація радянського законодавства в Україні: причини і наслідки. Характеристика й основні риси радянського права. Тенденції розвитку цивільного права й процесу. Джерела. Житлове, сімейне й спадкове законодавство. Земельне право. Джерела. Державна власність на землю. Селянське й радгоспно-колгоспне землекористування. Організація та оплата праці в колгоспах. Трудове право. Джерела. Трудові відносини. Заробітна плата й охорона праці. Розвиток кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Джерела. Завдання. Злочин. Засади відповідальності. Державно-правові питання українізації. Реорганізація органів юстиції та правоохоронних органів.

Тема 18 Держава і право України в період тоталітарно-репресивного режиму (1929- 1950 рр.)

Конституційно-правове оформлення тоталітаризації державного ладу України. Конституційні акти СРСР-УРСР 1936–1937 рр. Органи державної влади й управління. Верховна Рада УРСР. Раднарком (Рада міністрів). Адміністративно-територіальні зміни. Місцеві та представницькі органи влади. Зміни у виборчій системі.

Основні тенденції розвитку радянського права в Україні у 1930-ті роки. Створення загальносоюзних кодифікаційних актів.

Правові основи входження Західної України та Північної Буковини до складу СРСР-УРСР. Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р. та його політичне значення для подальшої долі західноукраїнських земель. Окупація Західної України Червоною армією. Створення й діяльність тимчасових органів влади. Народні збори Західної України. Закони Верховної Ради СРСР та УРСР про входження Західної України до складу УРСР-СРСР. Запровадження нового адміністративно-територіального поділу. Створення облвиконкомів, районних, міських та сільських рад. Репресивно-каральні органи. Приєднання до СРСР Північної Буковини. Створення тимчасових органів влади. Утворення

Чернівецької та Ізмаїльської областей, запровадження районного поділу. Особливості функціонування радянського законодавства у новоприєднаних західних областях України.

Проблема Підкарпатської Русі. Спроба побудови української держави – Карпатської України в 1938–1939 рр. Центральна Українська Народна Рада. Вибори до Сейму Карпатської України. Державно-правове будівництво. Окупація Закарпаття хортиською Угорщиною

Напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Причини, ідеологічне підґрунтя агресії. Розчленування території України. Німецькі зони окупації. Рейхскомісаріат «Україна». Дистрикт «Галичина» Генерального губернаторства. Румунська «Трансністрія». Закарпаття в складі Угорщини в роки Другої світової війни. Зони військової та цивільної адміністрації. Політико-правові засади німецького окупаційного режиму. Адміністративний, судовий та поліцейський апарат окупаційного режиму. Адміністративно-територіальний устрій.

ОУН-УПА у боротьбі за українську державу. Спроби відновлення Української державності. Проголошення у Львові створення Української держави (30 червня 1941 р.). Створення Української Національної Ради в Києві (5 жовтня 1941 р.) Створення ОУН Української Повстанської Армії (УПА). Структура та діяльність УПА. Створення ОУН-УПА державно-політичних структур. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР): створення та основні документи. Формування української дивізії «Галичина»

Перебудова держапарату УРСР-СРСР на воєнний лад (1941–1945 рр.). Розширення прав УРСР у галузі міжнародних відносин і оборони у перші післявоєнні роки. Примусове виселення як засіб державного управління. Виселення татар з Криму, «обмін» населенням із Польщею у 1944–1946 рр.

Основні риси радянського права у воєнний період. Зміни в цивільно-правових відносинах. Житлове право. Сімейне право. Правове регулювання праці. Кримінальне й кримінально-процесуальне законодавство. Покарання воєнних злочинців.

Післявоєнні зміни у державному ладі УРСР. Правовий статус республіки. Судово-прокурорські органи. Розвиток права в кінці 1940–1950-ті роки. Репресивно-каральні структури сталінщини

Тема 19 Держава та право УРСР післявоєнного періоду.

Зміни у державно-політичній системі 1950–1980 рр. Реорганізація державного апарату. Авторитарна командно-адміністративна партійно-

радянська система управління. XX і XXII з'їзди КПРС та їх рішення. Реорганізація системи рад. Зростання партійно-радянської бюрократії. Спроби економічних і господарсько-правових реорганізацій.

Розвиток конституційного законодавства. Конституція УРСР 1978 року. Правовий статус УРСР як союзної республіки.

Основні тенденції розвитку післявоєнного радянського права. Зміни в праві. Адміністративне законодавство. Цивільне й господарське законодавство. Кримінальне законодавство. Сімейне й трудове законодавство. Нові форми кодифікації. Друга комплексна кодифікація радянського законодавства України.

Тема 20. Держава та право України у період перебудови і на сучасному етапі

Перебудова: передумови, причини та зміст явища.. Зміни у суспільно політичному житті. Гласність. «Неформальний» рух. Перші напівдемократичні вибори в Україні 1989 року. Верховна Рада, її склад і діяльність. Зміни в статусі УРСР як союзної республіки. Спроби порятунку імперії. ГКЧП. Ліквідація СРСР. Біловезька угода, її політичне та правове значення. СНД: проблеми, підходи, перспективи.

Кроки України до незалежності. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), її політичне й правове значення. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Постанови Верховної Ради про департизацію державних органів, установ та організацій, про власність компартії України та КПРС на території України, про припинення діяльності КПУ. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.

Державне будівництво в Українській суверенній державі. Створення нового державного апарату України. Уведення інституту президентства. Верховна Рада. Уряд. Місцеве самоврядування. Політичні партії й рухи. Виборча система. Конституційна форма правління. Декларація прав національностей. Конституційний процес.

Перший Майдан та конституційні зміни 2004-2010 рр. «Революція гідності» та реформи 2014-2015 рр. Окупація Автономної Республіки Крим та військові дії на Сході України.

Основні напрями та наслідки розвитку кримінального, цивільного і процесуального законодавства на сучасному етапі.

3. ТЕМАТИКА І ПЛАНИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Лекція №1 Державний та суспільний лад Київської Русі (VI - початок XII ст.) (

1. Формування державності у східних слов'ян. Утворення давньоруської держави - Київської Русі.
2. Еволюція суспільного ладу Київської Русі у другій половині IX-першій третині XII ст.
3. Розвиток центральних органів влади Давньоруської держави
4. Система місцевого управління в VI – XII ст.

Лекція №2 Суспільно-політичний устрій Литовсько-Руської держави

1. Формування Литовсько-Руської держави. Польсько-Литовські унії
2. Суспільний устрій Литовсько-Руської держави. Утворення станів.
3. Механізм державного управління: центральні та місцеві органи влади Литовсько-Руської держави
4. Еволюція судової системи Литовсько-Руської держави
5. Магдебурзьке право

Лекція №3 Формування української державності в період національної революції 2-ї половини XVII ст.

1. Українська національна революція: передумови, причини, рушійні сили та основні етапи
2. Становлення української національної держави у 1648-1657 рр.
3. Правовий статус України і українського народу за договором 1654 рр.
4. Еволюція державно-правового статусу Гетьманщини у XVII – XVIII ст.. Гетьманські статті як юридичні засоби обмеження автономії українських земель.
5. Характерні риси розвитку центральних та місцевих органів державної влади Гетьманщини в умовах наступу на її автономію.

Лекція №4 Реформи та контрреформи другої половини XIX ст на Українських землях в складі Російської імперії

1. Передумови, мета, основні завдання і напрями буржуазних реформ 60-70-х рр. XIX ст.

2. Особливості проведення реформи 1861 р. на українських землях
3. Становлення системи місцевого самоврядування: земська 1864 р. та міська 1870 р. реформи.
4. Судова реформа 1864 р. на теренах Наддніпрянської України. Система спеціалізованих судових установ.
5. Загальна характеристика військової, поліцейської, освітньої, фінансової та інших реформ
6. Зміст та значення контрреформ 80-90-х рр. XIX ст. і їх особливості їх проведення на українських землях.

Лекція №5 Українська національна державність (березень 1917 – квітень 1918 рр.)

1. Боротьба за національне відродження України.
2. Утворення Центральної Ради.
3. Органи управління Центральної Ради.
4. Утворення Української Народної Республіки.
5. Державний лад і право УНР: організація центральної влади, місцева влада, військове будівництво, судова система.
6. Законодавча діяльність Центральної Ради.

Лекція №6 Утворення радянської держави на українських землях (1917-1921)

1. Радянське державне будівництво в Україні в умовах громадянської війни та воєнної інтервенції (весна 1918 – кінець 1920 рр.).
2. Конституція УСРР 1919 р.
3. Радянське будівництво в УСРР в 1919 -1920 рр.
4. Розвиток федеративних зв'язків УСРР з РСФРР та іншими радянськими республіками.
5. Судова система та правоохоронні органи радянської держави
6. Законодавча діяльність перших радянських урядів

4. ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Тема: Правова система Київської Русі

1. Джерела давньоруського права.
2. Основні риси цивільного права:
 - а) суб'єкти цивільно-правових відносин

- а) право власності;
 - б) зобов'язальне право, види договорів;
 - г) спадкове право.
3. Характеристика шлюбно-сімейного права.
4. Основні риси кримінального права:
- а) поняття і види злочинів;
 - б) мета і система покарань.

Методичні рекомендації до семінарського заняття.

.У відповіді на **перше питання** плану заняття слід

1. Визначити поняття „джерело права” та навести перелік головних джерел давньоруського права .
2. Визначити поняття „звичаю” і „звичаєвого права” та охарактеризувати їх роль у формуванні правової системи Київської Русі.
3. Проаналізувати зміст головних правових пам'яток давньоруської держави: русько-візантійських договорів, законодавчих актів київських князів, актів судової діяльності князів, пам'яток римського та канонічного права тощо.
4. Розглянути історію створення та коротко охарактеризувати структуру і зміст Руської Правди. За допомогою тексту визначте основні риси притаманні цій пам'ятці. Провести порівняльний аналіз Руської Правди та „варварських правд” (насамперед Салічної правди).

У відповіді на **друге питання** плану заняття слід:

1. Визначити за допомогою літератури та першоджерел коло суб'єктів цивільно-правових відносин. Проаналізувати обсяги їх правота дієздатності. Визначити які категорії населення не являлись суб'єктами цивільно-правових відносин.
2. За допомогою першоджерел доведіть існування інституту приватної власності у Київській Русі. З'ясуйте коло об'єктів права приватної власності у Київській Русі. Виявіть норми, які захищали право власності від протиправних посягань.
3. Визначте, які підстави для виникнення зобов'язань існували у праві Київської Русі. Які з них були більш поширеними і чому ? Охарактеризуйте види та зміст найпоширеніших у давньоруській державі договорів. Визначте, яким чином забезпечувалось виконання договору.
4. За текстом Руської Правди з'ясуйте види спадкування та коло спадкоємців за законом. Наведіть приклади обмеження права

спадкодавця розпоряджатись своїм майном. Визначте особливості успадкування майна жінками та неповнолітніми.

У відповіді на **третє питання** плану заняття слід:

1. Охарактеризувати умови укладання та розірвання шлюбу в Київській Русі. За допомогою тексту першоджерел наведіть перелік підстав розірвання шлюбу.

2. Проаналізуйте майнові відносини всередині давньоруської сім'ї. Визначте особливості правового становища жінки та неповнолітніх.

3. Розгляньте історію становлення опікунського права в Київській Русі. З'ясуйте, в яких випадках неповнолітнім призначався опікун, якими були його права та обов'язки.

У відповіді на **четверте питання** семінарського заняття слід:

1. Дати характеристику поняттю злочину в кримінальному праві Київської Русі та порівняти її з сучасним визначенням.

2. За допомогою тексту першоджерела проаналізуйте коло об'єктів та суб'єктів злочину. Визначте, які з складових елементів об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину знайшли своє відображення у правових пам'ятках Київської Русі.

3. Визначте основні види злочинів, згрупувавши їх за об'єктом злочинного посягання.

4. Визначте мету та види покарань у кримінальному праві Київської Русі. Проаналізуйте, які з них мають архаїчне походження, а які склались вже у період існування давньоруської держави. З'ясуйте чи існувала смертна кара у Київській Русі.

5. Визначте, як значення мав соціально-правовий статус особи при визначенні покарання за здійснений злочин.

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. За допомогою першоджерел розв'яжіть задачі казусі

Задача № 1

Новгородський купець Даромір купив на ярмарку коня. Через декілька днів з'ясувалось, що кінь крадений. Його справжній господар, посилаючись на ст 34 Просторової редакції Руської Правди, вимагає від Дароміра повернути коня та сплатити 3 гривні. На суді Даромір виставив свідків, які засвідчили, що він дійсно купив коня у незнайомого купця, а не вкрав його. Проти повернення майна його власнику новгородський купець не заперечував, за умови повернення йому чотирьох гривень, які він витратив на купівлю коня.

Проаналізуйте статі Руської Правди. Як буде вирішена справа ?

Задача №2

Після смерті купця Онуфрія, у нього залишився неповнолітній син Святослав. Його спадщину склали: дім, човен (ладья), батьківській капітал у розмірі 50 гривень та сім'я рабів – чоловік та дружина. Опікуном Святославу був призначений брат Онуфрія – Свенельд. Вдало займаючись торгівельною діяльністю Свенельд зумів збільшити капітал до 100 гривень. Досягши повноліття Святослав забажав щоб колишній опікун повернув йому всі гроші (100 гривень), човен (ладью) та сім'ю рабів, яка в цей час збільшилась до 4 чоловік (народилось двоє дітей). Свенельд, натомість, погоджується повернути лише ту частину майна, яка була залишена Святославу у спадщину, за винятком човна, оскільки його було вкрадено невідомими зловмисниками.

Проаналізуйте статі Руської Правди. Як буде вирішена справа ?

Задача №3

Внаслідок тяжкої хвороби дружина коваля Святослава втратила зір. Через два роки по тому, втомившись доглядати за немічною дружиною, Святослав покинув рідну домівку і переїхав жити до родичів у інше село. Там він знову одружився на місцевій дівчині Олесі. Дізнавшись про це, батько його першої дружини звернувся до церковного суду вимагаючи покарати Святослава.

. Визначте який суд і на основі якого джерела повинен розглянути цю справу. Яке рішення повинен прийняти суд ?

2. Розв'яжіть тести

1. Одним з джерел давньоруського права були:

А. україно-російські угоди; **Б.** русько-франкські угоди; **В.** русько-візантійські угоди; **Г.** русько-хозарські угоди.

2. Списки Руської Правди прийнято поділяти на:

А. дві редакції; **Б.** три редакції;
В. чотири редакції; **Г.** п'ять редакцій.

3. Найдавнішою редакцією Руської Правди є:

А. Коротка; **Б.** Скорочена;
В. Просторова; **Г.** Поширена

3. Норми закріплені в Руській Правді носять:

А. абстрактний характер; **Б.** каральний характер; **В.** формальний характер; **Г.** казуальний характер.

4. До законодавчих актів кийвських князів не відносяться:

А. уроки; **Б.** устави;
В. церковні устави; **Г.** міжнародні договори.

5. Розірвання шлюбу у давньоруській державі:

А. заборонялось;

Б. дозволялось за спільною згодою;

В. заборонялось, проте для представників вищих соціальних прошарків робилось виключення;

Г. дозволялось у випадках визначених нормами канонічного права.

6. Виконання опікунських обов'язків у Київській Русі:

А. оплачувалось громадою;

Б. не оплачувалось, однак у власність опікуна переходила частина майна підопічних;

В. оплачувалось особою, що перебувала під опікою;

Г. не оплачувалось, проте опікун мав право на отримання прибутків із майна підопічних.

7. Покарання у вигляді смертної кари у давньоруській державі :

А. не існувало;

Б. існувало і було законодавчо визначеним;

В. існувало, проте застосовувалось лише щодо представників нижчих соціальних прошарків;

Г. не було закріплено у законах, проте існувало на практиці.

3. Дайте визначення таким поняттям давньоруського кримінального права

1. Звичаєве право – ;

2. Уроки та устави – ;

3. Варварські правди –

4. Віра – ;

5. Продажа – ;

6. „Поток і розграбування” –;

4. Спираючись на текст Руської Правди визначте чи є істинним наступне твердження:

1. Норми права закріплені в Руській Правді носять становий характер.

2. У давньоруській державі існувала колективна відповідальність за злочини.

3. Жінка у давньоруській державі була позбавлена права укладати заповіт

При виконанні завдання дотримуйтесь логічної структури відповіді: 1. Теза; 2. Аргумент; 3 Доказ.

Семінарське заняття № 2

Тема: Кодифікація права у Великому князівстві Литовському. Статут 1529 року

1. Причини, хід та результати кодифікації права у Великому князівстві Литовському у XVI ст. Джерела та структура Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.
2. Право власності у Великому князівстві Литовському: об'єкти, зміст та захист. Право власності на землю за Статутом 1529 р.
3. Спадкове право за Статутом 1529 р.
4. Шлюбно-сімейне право.
5. Злочини та покарання за Статутом 1529 р.

Методичні рекомендації до семінарського заняття.

У відповіді на **перше питання** плану заняття слід

1. Визначити поняття „кодифікація” та охарактеризувати його відмінність від інших форм систематизації нормативно-правових актів.
2. Проаналізувати передумови та причини проведення кодифікаційних робіт на землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Визначити категорії осіб зацікавлених у розробці Статутів та охарактеризувати основні етапи боротьби за створення загальнодержавного писаного зводу законів у ВКЛ.
3. Визначити та охарактеризувати джерела права, які були використані в ході розробки І Литовського статуту. Визначити, яку роль відіграло законодавство Києво-Руської держави у створенні Статуту.
4. Проаналізувавши основні положення Статуту та визначити наявність чи відсутність його генетичного зв'язку з Руською Правдою.
5. З'ясувати структуру Статуту, логіку розташування правового матеріалу, форму

У відповіді на **друге питання** плану заняття слід:

1. Розкрити поняття „право власності” та визначити його складові елементи. .
2. Користуючись текстом Статуту 1529 р., з'ясувати види об'єктів права власності та навести відповідні приклади. Визначити, способи набуття права власності та шляхи його захисту передбачені І Статутом.
3. Визначити та охарактеризувати види земельних володінь у ВКЛ. Звернути увагу на залежність обсягу прав власника від конкретного виду земельного володіння. Визначити підстави на буття та втрати земельної власності. .

У відповіді на **третє питання** семінарського заняття слід:

1 З'ясувати які види спадкування існували у ВКЛ.

2. Охарактеризувати порядок спадкування за законом та заповітом. Визначити, які особи мали право претендувати на отримання спадщини і за яких підстав вони могли бути його позбавлені.

3. Проаналізувати процедуру укладання заповіту та визначити умови його дійсності.

4. Визначити ступінь свободи наданий спадкодавцеві при розпорядженні своїм майном

5. З'ясувати відмінності при спадкуванні майна по чоловічій та жіночій лініях.

6. Порівняти спадкове право часів Давньоруської держави та ВКЛ. Визначити спільні та відмінні риси. Пояснити причину цих змін.

У відповіді на **четверте питання** семінарського заняття слід:

1. Охарактеризувати умови і порядок укладання та розірвання шлюбу в ВКЛ.

2. За допомогою тексту першоджерела з'ясуйте майнові права та обов'язки чоловіка і жінки, а також батьків і дітей. Визначте особливості правового становища жінки та неповнолітніх у ВКЛ. Порівняйте правове становище жінок та неповнолітніх у Київській Русі та ВКЛ, визначте спільні та відмінні риси.

3. Охарактеризувати розвиток опікунського права у ВКЛ. З'ясувати підстави призначення опікунів, а також визначити коло їх прав та обов'язків.

У відповіді на **п'яте питання** семінарського заняття слід:

1. Дати характеристику поняттю злочину в кримінальному праві ВКЛ. Визначити, які зміни у розумінні злочинного діяння відбулись у порівнянні з попереднім періодом.

2. За допомогою тексту першоджерела проаналізуйте коло об'єктів та суб'єктів злочину. Визначте, які з складових елементів об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину знайшли своє відображення у правових пам'ятках ВКЛ.

3. Визначте основні види злочинів, згрупувавши їх за об'єктом злочинного посягання.

4. Визначте мету та види покарань у кримінальному праві ВКЛ. Проаналізуйте, які особливі покарання встановлювались для представників шляхетського стану.

5. Порівняйте систему покарань за Руською Правдою та Литовським статутом. Визначте, які відбулись зміни у порівнянні з попереднім періодом .

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. За допомогою першоджерел розв'яжіть задачі казусі

Задача № 1

Після смерті шляхтича Ковалевського у нього залишилося четверо дітей: троє синів та донька. Спадщина померлого складається з родового маєтку (70 тис грошей) та грошової суми у розмірі 30 тис грошей. Одразу після смерті Ковалевського його брат Олексій пред'явив заповіт, що був записаний зі слів померлого і засвідчений монахом місцевого монастиря та сестрою Ковалевського. Згідно заповіту $\frac{2}{3}$ маєтку і $\frac{1}{2}$ грошової суми відходила Олексію, а решта дітям.

Сини Ковалевського оскаржили зміст заповіту, заявивши, що батько не мав права, відповідно до Арт 15 Розділу I Литовського статуту 1529 р, заповідати більш ніж $\frac{1}{3}$ майна.

Яке рішення прийме суд ?

Задача №2

Олена, донька шляхтича Тичинського, вночі прибігла додому і розповіла, що її звалтував місцевий шляхтич Анжей. Троє братів Олени та її наречений Міхал вирішили помститись Анжею і кинулись до його маєтку. Увірвавшись у двір вони застали там не лише Анжея, а й двох його товаришів – Казимира та Вацлава. Зав'язався бій, в ході якого один з братів Олени був убитий Казиміром, а її наречений тяжко поранений Вацлавом. Обидві сторони звернулись до суду. Брати Тичинські вимагали покарати гвалтівника та стягнути з Казимира та Вацлава гроші за вбивство брата та поранення Міхала. Натомість, Анжей вимагав покарати Тичинських за напад на нього.

Яке рішення повинен прийняти суд ?

2. Розв'яжіть тести

1. Законодавчі акти, що видавались від імені литовських князів мали назву:

А. ряди; Б. універсали; В. привілеї; Г. устави.

2. Головним обов'язком шляхти у ВКЛ була:

А. служба в органах влади; Б. сплата податків князеві; В. збір податків на користь держави; Г. військова служба.

3. Відповідно до законодавства, до середини XVI ст. литовсько-руська шляхта:

А. мала право вільно розпоряджатись земельними володіннями;

Б. мала права продавати лише родові маєтки;

В. мала права вільно розпоряджатись лише 1/3 родових маєтків та купленими маєтками;

Г. не мала права продавати земельні володіння.

4. За Литовським Статутом право спадкодавця розпоряджатись своїм майном:

А. не було обмеженим;

Б. було обмеженим лише для жінок;

В. було обмеженим лише для представників нижчих соціальних прошарків ;

Г. було обмеженим.

5. Покарання у вигляді смертної кари у ВКЛ:

А. не існувало;

Б. існувало і було законодавчо визначеним;

В. існувало, проте застосовувалось лише щодо представників нижчих соціальних прошарків;

Г. не було закріплено у законах, проте існувало на практиці.

3. Дайте визначення таким поняттям русько-литовського права

1. Вено – ;

2. Магдебурзьке право – ;

3. Головщина

4. Возний – ;

5. Посаг (придане) – ;

6. Виволання –;

4. Спираючись на текст Литовського Статуту 1529 р. визначте чи є істинним наступне твердження:

1. У ВКЛ характер та розмір покарання залежав від соціального стану злочинця та потерпілого.

2. У ВКЛ не існувало інституту опік

3. У ВКЛ шляхтич не міг бути покараний смертною карою.

4. У ВКЛ право власника на розпорядження своїм майном, не було обмеженим

При виконанні завдання дотримуйтесь логічної структури відповіді: 1. Теза; 2. Аргумент; 3 Доказ.

Семинарське заняття №3

Тема: Кодифікація права на українських землях у XVIII – першій половині XIX ст. Звід законів "Права, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р.

1. Джерела права Гетьманщини.
2. Причини і наслідки перших кодифікаційних робіт.
 - 2.1. «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.).
 - 2.2. «Суд і розправи в правах малоросійських» (1750 р.) Ф.

Чуйкевича;

- 2.3. «Екстракт малоросійських правил» (1767 р.) і його переробка 1786 р.
3. Основні риси цивільного та спадкового права доби Гетьманщини
4. Регулювання шлюбно-сімейних відносин в часи Козацько-Гетьманської держави
5. Характеристика кримінального права Гетьманщини

Методичні рекомендації до семінарського заняття.

У відповіді на **перше питання** плану заняття слід

1. Визначити поняття „джерело права” та навести перелік головних джерел права Гетьманщини .

2. Визначити поняття „звичаю” і „звичаєвого права” та охарактеризувати їх роль у формуванні правової системи Гетьманщини. Звичаї яких соціальних груп набули в цей період найбільшого поширення.

3. Визначте, які джерела права, що сформувалися у попередній період, продовжили діяти на території України після 1648 р. В чому причина «успадкування» цих правових джерел.

4. Проаналізувати зміст головних правових пам’яток гетьманської держави: україно-московських договорів (гетьманських статей), законодавчих актів гетьманської адміністрації , актів російської влади, пам’яток канонічного права тощо

5. Розглянути історію створення та коротко охарактеризувати структуру і зміст Конституції Пилипа Орлика. Які основні зміни у систему політичних відносин, взаємовідносин суспільства та влади, діяльності вищих органів державної влади вносив цей документ. .

У відповіді на **друге питання** плану заняття слід

1. Визначити основні причини та передумови проведення кодифікації. Які суспільні групи виявились зацікавленими у проведенні кодифікаційних робіт, які завдання вони перед собою ставили.

2. . Розглянути історію створення та коротко охарактеризувати структуру і зміст основних правових пам'яток створених у 18 ст. Дати визначення поняттю «приватна кодифікація» і навести відповідні приклади.

3. З'ясувати причини відмови російської влади надати офіційного статусу «Правам, , за якими судиться малоросійський народ»

У відповіді на **третє питання** плану заняття слід

1. Визначте коло суб'єктів цивільних правовідносин та фактори, що впливали на обсяг їх право та дієздатності. .

2. Визначте, які форми власності на землю існували у Гетьманщині. Простежте, як розвивалися форми власності на землю протягом XVIII ст., як проходив процес зближення правового режиму вотчинних і рангових земель. Знайдіть розділи і артикули, які регулювали право власності на землю. .

3. Проаналізуйте норми зобов'язального права. Визначте основні договори, що були поширені у козацько-гетьманській державі та проаналізуйте їх зміст і процедуру укладання

4. Охарактеризуйте спадкове право Гетьманщини. Визначте види спадкування, коло спадкоємців, порядок розподілу між ними спадщини. Порівняйте спадкове право цієї доби, з спадковим правом попередніх періодів: Київської Русі, Литовсько-Руської держави. Визначте спільні та відмінні риси.

У відповіді на **четверте питання** плану заняття слід

1. Охарактеризуйте процедуру укладання та припинення шлюбу у Гетьманщині. Визначте на яких принципах ґрунтувався шлюб в козацько-гетьманській державі..

2. Проаналізуйте майнові права та обов'язки подружжя. Дайте визначення таких понять як „віно” та „посаг” . .

3. Проаналізуйте норми, що регулювали особисті та майнові відносини між батьками і дітьми. Визначте, наскільки вагомою була роль батьків у житті їх неповнолітніх та повнолітніх дітей. .

4. Дайте характеристику інституту опіки у Гетьманщини. Визначте, у яких випадках і над ким встановлювалась опіка у козацько-гетьманській державі. Дайте порівняльну характеристику інституту опіки у часи Київської Русі, Литовсько-Руської держави та козацько-гетьманській державі. .

У відповіді на **п'яте питання** плану заняття слід

1. Дати характеристику поняттю злочину в кримінальному праві Гетьманщини та порівняти її з сучасним визначенням .

2. За допомогою тексту першоджерела проаналізуйте коло об'єктів та суб'єктів злочину. Визначте, які з складових елементів об'єктивної та суб'єктивної сторони злочину знайшли своє відображення у правових пам'ятках козацько-гетьманській державі.

3. Визначте основні види злочинів, згрупувавши їх за об'єктом злочинного посягання.

4. Визначте мету та види покарань у кримінальному праві Гетьманщини. Проаналізуйте, за яких умов особа звільнялась від кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. За допомогою першоджерел розв'яжіть задачі казусі

Задача № 1.

Полтавський бунчуковий товариш Шпетько та ямпільський сотник Козаченко були давніми друзями. Тому, коли у Шпетько народився син (Дмитро), а у Козаченко донька (Ірина), вони домовились одружити своїх дітей, після того, як вони досягнуть відповідного віку. Коли діти підростили вони, почали зустрічатись, хоча і не знали про домовленість між своїми батьками. Справа наближалась до весілля, сторони вже обмінялись весільними дарунками і фактично жили як чоловік з дружиною. Проте, напередодні весілля Дмитро полаявся з своїм батьком і дізнавшись, що про його одруження з Іриною було домовлено заздалегідь відмовився від весілля. Між родинами Шпетько та Козаченко виникла суперечка: батько Дмитра та Ірина вимагають щоб шлюб відбувся, батько Ірини – вже не бажає одруження, однак вимагає повернення весільного дарунку і компенсації витрат, яких він поніс на підготовку до весілля. Сам Дмитро заявляє, що проти його волі ніхто не може заставити його одружитись.

Як буде вирішена справа в разі звернення сторін до суду ?

Задача №2

Під час укладання шлюбу полковник Болубаш передав в якості віна своїй дружині Оксані землю та маєток у с. Мліїв. Після смерті Болубаша, його дружина вирішила укласти заповіт на користь свого брата. У заповіті, серед майна, що повинно було відійти братові, вона вказала і земельну ділянку з маєтком у с. Мліїв. Проте, коли Оксана через декілька років померла і її брат вирішив вступити у володіння маєтком, виявилось, що на нього претендує також син Болубаша від першого шлюбу. Останній вважав, що Оксана не мала права розпоряджатись маєтком, тож її брат не може виступати в якості спадкоємця цього майна.

Вирішить суперечку ?

Задача №3

У м. Києві розглядалась справа про крадіжку золотих прикрас з дому місцевого купця Любова. Свідки у справі показали, що бачили поблизу будинку міщанина Яковлева, який вже підозрювався у декількох вчинених крадіжках. Яковлев був затриманий, вдома у нього знайшли частину прикрас і на допиті він зізнався, що саме він їх і вкрав. Суддя, що розглядав справу, зважаючи на високу вартість вкраденого майна (18 крб.) та можливу причетність Яковлева до інших крадіжок, прийняв рішення покарати злочинця на смерть на підставі п.1 та 5 Арт.9 Гл. 24 „Прав за якими судиться малоросійський народ”. Яковлев звернувся з проханням до Військової Генеральної канцелярії скасувати рішення суду.

Прокоментуйте ситуацію. Чи буде задоволене прохання Яковлева ?

2. Розв'яжіть тести

1. Законодавчі акти, що видавались від імені гетьмана мали назву:

А. гетьманські статті; **Б.** універсали; **В.** привілеї; **Г.** регламенти.

2. До приватних кодифікацій належать:

А. «Суд і розправа в правах малоросійських»; «Права, за якими судиться малоросійський народ»;

Б. «Права, за якими судиться малоросійський народ»; «Книга Статуттов и прочне права малоросийские»;

В. «Суд і розправа в правах малоросійських»; «Зібрання малоросійських прав»;

Г. «Книга Статуттов и прочне права малоросийские»; «Суд і розправа в правах малоросійських»;

3. У XVIII ст. на українських землях стає поширеним такий новий вид покарання, як:

А. штраф; **Б.** смертна кара; **В.** каторга; **Г.** позбавлення честі.

4. Процес у кримінальних справах носив у XVIII ст.:

А. змагальний характер; **Б.** інквізиційний характер; **В.** приватноправовий характер; **Г.** демократичний характер.

5. Відповідно до Конституції П. Орлика влада гетьмана:

А. зростала; **Б.** ставала абсолютною; **В.** не зазнала значних обмежень; **Г.** була істотно обмежена

6. Формування складу сотенної та полкової старшини за Конституції П. Орлика відбувалось шляхом:

А. призначення гетьманом; Б. обрання Генеральною старшиною; В. обрання народом; Г. призначення шведським королем

3. Дайте визначення таким поняттям права Гетьманщини

1. Вено –;
2. Тестамент –;
3. Рангові маєтності –;
4. Гетьманські статті
6. Приватна кодифікація –;

4. Спираючись на текст «Прав за якими судиться малоросійський народ», визначте чи є істинним наступне твердження:

1. Батьки не мали право втручатись в укладання шлюбу їх дітьми.
2. Власник мав право вдаватись до будь-яких дій з метою захисту належного йому майна

При виконанні завдання дотримуйтесь логічної структури відповіді: 1. Теза; 2. Аргумент; 3 Доказ.

Семінарське заняття №4

Тема: Судова реформа та контрреформа у другій половині XIX ст. в Україні. Розвиток судової системи на початку XX ст.

1. Передумови, підготовка та принципи судової реформи.
 2. Устрій та компетенція судів мирової юстиції.
 3. Устрій та компетенція судових органів загальної юстиції.
- Створення судових палат і окружних судів в Україні.
4. Система спеціалізованих судів Російської імперії;
 5. Створення та розвиток органів прокуратури та адвокатури.
 6. Кримінальний процес за Статутом кримінального судочинства.

Методичні рекомендації до вивчення теми

Готуючись до відповіді на **перше питання**, слід:

1. З'ясувати стан судової системи та судочинства України у дореформенний період. Визначити причини та передумови реформування судової системи. Відповісти на питання – які недоліки були притаманні судовим органам у дореформенний період і які принципи їх функціонування протирічили змінам, що відбувались в російському суспільстві та державі у середині XIX ст.

2. Визначити нормативно-правову базу судової реформи – які документи були прийняті, а також коротко охарактеризувати їх зміст.

3. Визначити основні принципи судоустрою та судочинства у пореформеній Російській імперії .

Готуючись до відповіді на **друге питання**, з'ясуйте порядок формування та систему мирових судових установ. Зверніть увагу на те, що фактично судова система Російської імперії складалась з двох підсистем: мирових та загальних судових установ. Визначте різницю між мировою та загальною юстицією.

Охарактеризуйте: процедуру заміщення посади мирового судді та вимоги, які висувались до кандидатів на цю посаду; компетенцію мирових суддів; порядок розгляду справ у мировому суді.

З'ясуйте зміни, які відбулись у мировій юстиції після прийняття “Положення про земських дільничих начальників” від 12 липня 1889 р.. За текстом документу з'ясуйте, які структури перебрали на себе функції мирових судів, які принципи судової реформи при цьому були порушені.

З'ясуйте особливості запровадження мирової юстиції в Україні

При відповіді на **третє питання** визначте: систему судових органів загальної юстиції (на прикладі України); процедуру заміщення посади судді загальних судів та вимоги, які висувались до кандидатів на цю посаду; компетенцію загальних судів; порядок розгляду справ у загальному суді; роль інституту присяжних у судовому процесі; зміни, які відбулись в загальній юстиції у період контрреформ.

Готуючись до відповіді на **четверте питання**, слід:

1. Дати визначення поняття «спеціалізований суд» та окреслити основні види спеціалізованих судів, що існували в Російській імперії у XIX –XX ст.

2. Охарактеризувати порядок формування, юрисдикцію, особливості процедури розгляду справи у волосних, церковних, військових судах.

3. Визначити причини утворення та охарактеризувати наслідки діяльності військово-польових судів в роки I-ї буржуазно-демократичної революції в Російській імперії 1905-1907 рр. З'ясуйте чим відрізнявся судовий процес у військово-польових судах, а також система покарань, порядок їх оскарження та виконання.

4. Охарактеризуйте причини появи на українських землях ювенальних судів (судів для неповнолітніх), визначте в чому полягала особливість розгляду справ у цих судах та системи покарань, що застосовувалися до неповнолітніх правопорушників

Готуючись до відповіді на **п'яте питання**, з'ясуйте функції та повноваження адвоката і прокурора, а також визначте, які вимоги висувались до кандидатів на ці посади.

. Для відповіді на **шосте питання** семінарського заняття, слід дати загальну характеристику Статуту кримінального судочинства. Визначте та охарактеризуйте : структуру та основні риси статуту; основні стадії кримінального процесу; порядок розгляду кримінальних справ у мировому та загальному суді.

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. За допомогою першоджерел розв'яжіть задачі казусі

Задача №1

До мирового судді К звернувся з позовом міщанин Т. Він вимагає від селянина С. повернути йому борг у розмірі 300 крб. Останній відмовляється вдаватися до послуг К., оскільки він є його колишнім паном, і між ними здавна склались неприязні стосунки. Вважаючи, що внаслідок цього К. не в змозі прийняти справедливе рішення, С. вимагає розглянути справу у волосному чи окружному суді. Також він погоджується вдаватися до послуг почесного мирового судді Л., проте Т. бажає розглядати справу саме у мирового судді К.

У якому суді буде розглядатись справа ? Що робити стороні, яка в результаті виявиться незадоволеною рішенням суду.

Задача №2

Знаходячись у відпустці в м. Батумі, присяжний повірений Л., який приписаний до Харківської судової палати, дізнався, що його товариша заарештовано за підозрою у вчиненні вбивства. Л. звернувся до суду з проханням надати йому право представляти інтереси обвинуваченого у суді. Однак суддя, який був далеким родичем вбитого і бажав покарати вбивцю, відхилив кандидатуру Л. Натомість, він призначив захисником молодого, недосвідченого, повіреного. Л. вимагає скасувати рішення судді і надати йому право захищати свого товариша.

Як буде розв'язана ця суперечка ?

2. Розв'яжіть тести

1. Яку кількість судових палат було створено в Україні

А. дві **Б.** п'ять **В.** три **Г.** одну

2. До системи мирової юстиції входили

А. волосний суд, дільничний мировий суддя, з'їзд мирових суддів

Б. волосний суд, судова палата, окружний суд

В. земський начальник, дільничний мировий суддя, волосний суд

Г. дільничний мировий суддя, з'їзд мирових суддів, почесний мировий суддя

3. До системи загальних судів входили

А. одноособовий мировий суддя, окружний суд, сенат

Б. окружний суд, губернський суд, судові палати

В. окружні суди, судові палати, Сенат

Г. губернський суд, судові палати, Сенат

4. Інститут присяжних засідателів застосовувався

А. при розгляді цивільних справ **Б.** при розгляді кримінальних справ

В. при розгляді кримінальних та цивільних справ **Г.** при розгляді державних злочинів

5. Визначте, яке покарання мали право накладати мирові судді

А. тюремне ув'язнення на строк не більше одного року **Б.** грошове стягнення не вище 500 крб. **В.** арешт не більше 6 місяців; **Г.** конфіскація майна

3. Дайте визначення таким поняттям

1. Присяжний повірений – ;

2. Почесний мировий суддя – ;

3. Судова контрреформи –;

4. Військово-польовий суд

5. Комерційний суд

6. Волосний суд

4. Спираючись на текст першоджерел визначте чи є істинним наступне твердження:

1. Рішення мирового суді Н., розпочати розгляд справи про повернення боргу міщанинові К. за власною ініціативою, без відповідної заяви від потерпілого (позивача).

2. Відмова в обранні присяжним засідателем міщанина В. (67 років, вчитель гімназії, українець, проживає в повіті 1,5 роки).

При виконанні завдання дотримуйтеся логічної структури відповіді: 1. Теза; 2. Аргумент; 3 Доказ.

Семінарське заняття № 5

Тема: Державно-правовий розвиток Наддніпрянської України у період Гетьманату та Директорії.

1. Державний переворот 29 квітня 1918 р. Утворення «Української держави» гетьмана П.Скоропадського
2. Дискусія з приводу форми правління Гетьманату у науковій літературі. Погляди Гетьмана на оптимальну форму державного ладу . Проект Основних законів Української держави”
3. Реформування системи місцевого самоврядування, судоустрою, війська за доби Гетьманату.
4. Основні напрямки законодавчої діяльності гетьмана та його уряду.
5. Прихід до влади Директорії. Ставлення основних політичних сил до шляхів подальшого державного будівництва.
6. Трудовий конгрес та його рішення. „Закон про форму влади на Україні”.
7. Злука ЗУНР і УНР. Передвступний договір 14 грудня 1918 р. та Акт соборності 22 січня 1918

Методичні рекомендації до вивчення теми

У відповіді на **перше питання** плану заняття слід:

1. Згадати про особливості приходу до влади П.Скоропадського та визначити мету яку він переслідував вчиняючи переворот. Охарактеризувати програму перетворень накреслену Скоропадським в «Грамоті до всього українського народу»
2. Проаналізувати зміст конституційних актів 29 квітня 1918 р. Пояснити чому в назві закону йдеться саме про „тимчасовий устрій” .
3. Визначити та охарактеризувати конституційно-правовий статус гетьмана та інших органів влади .
4. З’ясувати правовий статус українських громадян, порівняти його з попередніми актами УНР

У відповіді на **друге питання** плану заняття слід:

1. Охарактеризувати підходи дослідників щодо визначення форми правління та політичного режиму Гетьманату.
2. Проаналізувати погляди гетьмана на оптимальну форму державного ладу. Визначити його ставлення до ідеї створення незалежної української держави. Охарактеризувати причини та хід розробки „Проекту Основних законів Української держави”.

3. Визначити та охарактеризувати систему органів влади, що встановлювалась „Проектом”. З’ясувати яку форму держави закріплює означений документ.

У відповіді на **третє питання** плану заняття слід:

1. Визначити, які зміни відбулись в системі органів місцевого управління після приходу до влади П. Скоропадського.

2. Охарактеризувати ставлення представників гетьманського уряду до питання розбудови органів місцевого управління

3. Визначити, основні напрямки та завдання судової та військової реформи, що проводилась п. Скоропадським. Дати загальну оцінку проведеним реформам.

У відповіді на **четверте питання** плану заняття слід:

1. Визначити основні напрямки законодавчої діяльності Гетьманату. Дати загальну характеристику нормативно-правовим актам прийнятим в цей період.

2. Проаналізувати підходи гетьманського уряду до розв’язання основних соціально-економічних проблем суспільства.

У відповіді на **п’яте питання** плану заняття слід:

1. Визначити що собою являла Директорія, які були причини її виникнення та конфлікту з гетьманським режимом.

2. Охарактеризувати причини появи Декларації від 26.12.1918р. Розкрити основний зміст цього документу. Поясніть чому він з’явився лише наприкінці грудня 1918 року.

3. Визначити, яку програму дій у сфері державного будівництва накреслила перед собою Директорія у прийнятій Декларації. Порівняйте виборче право зафіксоване в Декларації з виборчим правом у Конституції УНР. Поясніть чим було зумовлено запровадження „трудового принципу”

У відповіді на **шосте питання** плану:

1. Охарактеризуйте дискусію що велась напередодні та під час Трудового конгресу щодо вибору моделі майбутньої держави. Проаналізуйте прийняті на Конгресі конституційні акти (Закону про форму влади на Україні” та Універсалу від 28 січня 1919 року), визначте систему органів влади, і зробіть висновок про форму держави, що закріплювалась цими документами

2. Визначте, які зміни в ідеології державного будівництва відбуваються у період між 1919 та 1920 рр. (т.зв. боротьба між „трудовим принципом” та європейською моделлю)

3. Проаналізуйте конституційні акти прийняті в 1920 році: „Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР”, „Про Державну Народну Раду УНР”. Визначте конституційно-правовий статус центральних органів влади, та форму української держави

4. Порівняйте конституційні проекти Петлюри та рішення Трудового конгресу. Визначте які сталися зміни в системі організації влади. Чим вони були зумовлені ?

У відповіді на **сьоме питання** семінарського заняття слід:

1. Охарактеризувати ставлення політичних сил Наддніпрянщини та Наддністрянщини до питання об'єднання українських земель. Прослідкуйте та охарактеризуйте основні етапи процесу злуки ЗУНР та УНР

2. Визначте основні умови на яких відбулось об'єднання. Охарактеризуйте правовий статус західноукраїнських земель складі єдиної УНР.

3. Визначте значення підписаних документів в історії українського національно-державного будівництва Охарактеризуйте подальшу співпрацю керівництва ЗУНР та УНР, зверніть увагу на протиріччя які між ними виникли у питаннях державного будівництва та напрямків зовнішньополітичної діяльності.

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. Розв'яжіть тести

1. Яким законом в період Гетьманату визначався державний устрій України:

А. Законом про тимчасовий державний устрій України

Б. Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель

В. Законом „Про форму влади в Україні”

Г. Конституцією УНР від 29.04.1918

2. Визначте, який орган державної влади був відсутній в період Гетьманату:

А. Глава держави. **Б.** Парламент . **В.** Уряд. **Г.** Міністерство .

3. В основу створеної Скоропадським держави, була покладена ідея:

А. сильної влади парламенту та підконтрольного йому уряду

Б. сильної влади гетьмана зі слабким парламентом

В. спадкової, необмеженої влади гетьмана

Г. тимчасової, сильної влади гетьмана

4. На основі якої виборчої системи відбулися вибори до складу Трудового Конгресу:

А. пропорційній системі Б змішаної системи В. куріальної системи.

Г. мажоритарної системи

5. Відповідно до рішень Трудового Конгресу:

А. встановлювалась диктатура С.Петлюри

Б встановлювалась радянська моделі держави, заснована на «диктатурі пролетаріату»

В. встановлювалась парламентська республіка європейського зразка.

Г. питання про формування постійних органів влади та визначення форми правління, повинні були вирішуватись на майбутніх установчих зборах,

2. Дайте визначення таким поняттям

1. Державна варта – ;

2. Акт злуки – ;

3. Конгрес трудового народу (Трудовий конгрес)–

4. Директорія –

Семінарське заняття № 6

Тема: Утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) та Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР)

1. І-й Всеукраїнський з'їзд Рад та його рішення.

2. Радянський державний апарат на Україні в 1917 – 1920 рр.

3. Правовий статус особи та система органів влади УСРР за Конституцією 1919 р. Держава диктатури пролетаріату

4. Характеристика договірних відносин між радянськими республіками у 1919 – 1922 рр.

5. Дискусія у вищому партійному керівництві з приводу визначення майбутньої форми об'єднання. Ідея федерації в українській суспільно-політичній думці.

6. Юридичне оформлення Союзу. Декларація та договір про утворення СРСР 1922 р. Конституція СРСР 1924 р.

7. Державно-правовий статус УСРР . Конституцією 1929 р.

Методичні рекомендації до вивчення теми

У відповіді на **перше питання** плану заняття слід

1. Охарактеризувати політичну програму більшовиків та проаналізувати спроби її реалізації після Лютневої революції. .
2. Визначити порядок скликання та проведення I Всеукраїнського з'їзду Рад. Звернути увагу на питання про легітимність його діяльності та прийнятих рішень.
3. Проаналізувати зміст прийнятих на з'їзді документів. Визначити та охарактеризуйте систему органів влади, яку планувалось запровадити на Україні.

У відповіді на **друге питання** плану заняття слід:

1. Визначити структуру центральних органів влади радянської України створеної у період 1917-1919 рр. . Охарактеризувати порядок формування та компетенцію кожного з центральних органів влади
2. Охарактеризувати, які зміни відбулись в системі місцевого управління.
3. Визначити причини появи та проаналізувати діяльність надзвичайних органів радянської влади.

У відповіді на **третє питання** плану заняття слід:

1. Розглянути питання про підготовку та проведення III Всеукраїнського з'їзду Рад. Охарактеризувати процедуру прийняття Конституції 1919 р.
2. Визначити структуру та основні риси притаманні Конституції 1919 р.
3. Охарактеризуйте систему центральних органів влади за Конституцією 1919 р.. Охарактеризувати порядок формування та компетенцію кожного з центральних органів влади. Які особливі риси були притаманні державній організації закріпленій у Конституції.

4. Визначте які права та обов'язки радянських громадян були закріплені в Конституції 1919 р. та коротко охарактеризуйте їх . Визначте чи можна вести мову про «правову рівність» громадян УСРР.

У відповіді на **четверте питання** плану заняття слід

1. Визначити чинники, що обумовили підписання союзних договорів між радянськими республіками в роки громадянської війни.
2. Проаналізувати зміст договорів укладених Радянською Україною з іншими республіками
3. Визначити, які зміни в системі національних органів влади та їх компетенцію відбулись внаслідок підписання зазначених договорів

4. Визначити характер державно-правових зв'язків УСРР з іншими радянськими республіками на початку 20-х рр. XX ст.

У відповіді на **п'яте питання** плану заняття слід

1. Проаналізувати погляди провідних українських політичних діячів на ідею створення федеративної держави на базі колишньої Російської імперії.

2. Визначити характер поглядів лідерів більшовицької партії на шляхи та цілі державного будівництва у радянських республіках

3. Проаналізувати роботи комісії по укладенню союзного договору і визначити зміст розходжень у поглядах лідерів більшовицької партії на форму майбутнього державного об'єднання. Особливу увагу звернути на погляди Сталіна, Леніна та лідерів національних компартій.

У відповіді на **шосте питання** плану заняття слід:

1. Проаналізувати зміст Декларації про утворення СРСР і Союзного договору. Визначити за допомогою Декларації головні причини утворення СРСР та основні принципи на яких повинна була базуватись новоутворена держава.

2. За допомогою Союзного договору проаналізувати структуру центральних органів влади та розподіл повноважень між центральною владою та радянськими республіками. Визначити чи знайшли реалізацію у Союзному договорі принципи проголошені у Декларації

3. Охарактеризуйте порядок прийняття Конституції 1924 р. Охарактеризуйте форму держави закріплену в цьому документі.

Проаналізуйте дискусію щодо форми державного устрою СРСР

У відповіді на **сьоме питання** плану заняття слід:

1. Визначте причини прийняття Конституції УСРР 1929 р. .

2. Проаналізуйте структуру Конституції УСРР 1929 р., порівняйте її з Конституцією 1919р.

3. Охарактеризуйте правовий статус українських громадян за Конституцією УСРР 1929 рр. Визначте, які громадянські та політичні права за ними закріплювались і спираючись на тогочасне законодавство покажіть чи були вони реалізовані на практиці. .

4. Охарактеризуйте структуру центральних органів влади УСРР та визначте порядок їх формування та компетенцію

Самостійні завдання до семінарського заняття

1. Розв'яжіть тести

1. На III Всеукраїнському з'їзді Рад було прийнято рішення

А. про створення незалежної Української Соціалістичної Радянської Республіки

Б. про початок політики «воєнного комунізму» на українських землях

В. про створення Української радянської республіки в якості федеративної частини Радянської Росії

Г. про прийняття першої української радянської конституції.

2. Згідно з першою конституцією УСРР право прийняття законів належало

А. виключно ВУВК **Б.** тільки Всеукраїнському з'їзду Рад **В.** тільки Раднаркому

Г. усім трьом вищезазначеним органам державної влади .

3. Союзні договори підписані УСРР та РСФСР у 20-х рр.:

А. не вплинули на суверенітет української держави.

Б. істотно розширили повноваження українського уряду

В. призвели до повної інкорпорації (поглинення) українських земель

Г. посилили військову та економічну залежність України від Росії

4. За формою державного устрою СРСР був:

А. формально парламентською, а фактично президентською республікою

Б. формально конфедеративною, а фактично федеративною державою

В. формально федеративною, а фактично унітарною державою

Г. формально демократичною, а фактично тоталітарною державою.

5. Автором проекту, який передбачав включення незалежних республік до складу РСФРР на правах автономних утворень був:

А. В. Ленін **Б.** Х. Раковський **В.** Й. Сталін **Г.** Д. Мануїльський,

2. Дайте визначення таким поняттям

1. Право сецесії – ;

2. «Воєнно-політичний союз» РСФСР та УСРР – ;

3. проект «автономізації».–

3. Спираючись на Конституцію СРСР 1924 р. та Конституцію УСРР 1929 р. визначте чи є істинними наступні твердження :

1. Єдиним законодавчим органом в УСРР був Всеукраїнський з'їзд рад

2. Конституція УСРР закріплювала загальне, рівне виборче право

5. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ І ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ.

Модульне завдання охоплює чітко визначені теми курсу й складається з виконання самостійних письмових робіт та складання схем-таблиць.

1 блок. Контрольна робота

Контрольна робота — самостійне наукове дослідження студента. Перед виконанням контрольної роботи слід вивчити рекомендовану літературу та скласти план. Структурно робота складається з вступу, в якому визначається актуальність проблеми, подається аналіз літератури, формулюються мета і завдання; власне роботи (двох-трьох основних питань роботи, в яких викладається зміст), а також списку використаних джерел. Обсяг роботи — 15–20 аркушів.

Тему студент вибирає за погодженням з викладачем.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Дослов'янські державні утворення на території України, їхнє місце та роль у вітчизняній історії, національному праві та державотворенні.
2. Суспільно-політичний устрій Київської Русі.
3. Джерела та риси права Київської Русі.
4. Руська Правда — пам'ятка давньоруського права.
5. Особливості суспільно-політичного ладу та правової системи Галицько-Волинського князівства.
6. Правове становище України у складі Великого князівства Литовського, суспільний устрій та державний лад.
7. Литовські статuti та їх значення для розвитку українського права.
8. Джерела та основні риси права на українських землях у складі Речі Посполитої.
9. Запорозька Січ, її військо-адміністративний устрій та право.
10. Органи влади та управління Гетьманщиною у другій половині XVII — XVIII ст.
11. Кодифікація українського права у XVIII ст.
12. “Права, за якими судиться український народ” 1743 р.: зміст і значення.
13. Гетьманські статті — конституції Української гетьманської держави.
14. Риси цивільного права та процесу гетьманської держави.
15. Риси кримінального права та процесу гетьманської держави.

16. Джерела та кодифікація права у першій половині XIX ст.
17. Реформи другої половини XIX ст. в Росії, їх реалізація в Україні.
18. Судова реформа другої половини XIX ст., її реалізація в Україні.
19. Джерела та особливості права на українських землях у складі Російської імперії (кінець XVIII — початок XX ст.).
20. Утворення УНР. Законодавча діяльність Центральної Ради.
21. Українська держава та право під час Гетьманату П. Скоропадського.
22. УНР та її право доби Директорії.
23. Західноукраїнська Народна Республіка та її право.
24. Кодифікація радянського законодавства в УСРР в 20-х роках.
25. Порівняльний аналіз Конституцій УСРР (1919 , 1929 р.) і УРСР (1937 р.).
26. Державний механізм масового терору в УСРР–УРСР.
27. Кодифікація радянського права в УРСР у 60-80-ті роки.
28. Судова система та правоохоронні органи УРСР у 60–80-ті роки.
29. Специфіка розвитку законодавства УРСР у 70–80-ті роки.
30. Правові наслідки проголошення України незалежною державою.
31. Конституція України 1996 року, характеристика основних положень.
32. Питання державного будівництва в Україні на сучасному етапі.
33. Реформування судової системи України на сучасному етапі.
34. Риси розвитку правової системи України на сучасному етапі.

Блок 2. Формування схем-таблиць.

Завданням студента є заповнення в зошиті для самостійної роботи запропонованих нижче таблиць, які повинні відбивати особливості розвитку державно-правових інститутів в різні періоди часу. При заповненні слід орієнтуватися на вживання категорій поширених в конкретний історичний період, а приклад наводити шляхом цитування відповідних норм з доступних правових джерел

1. Складіть схему суспільного ладу доби Київської Русі, Великого князівства Литовського та Гетьманщини

2. Складіть схему державного ладу Київської Русі, Великого князівства Литовського, Гетьманщини, а також військово-адміністративного устрою Запорозької Січі, Російської імперії початку XX ст., Австро-Угорської імперії кін XIX – поч. XX ст. , Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УСРР (1917-1922; 1922-1929; 1929-1939; 1941-1945; 1945-1985; 1985-1991)

3. Випишіть у зошит для самостійної роботи джерела права Київської Русі, Великого князівства Литовського та Гетьманщини, Російської імперії початку ХХ ст., Австро-Угорської імперії кін ХІХ – поч. ХХ ст. , Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УСРР (1917-1922; 1922-1929; 1929-1939; 1941-1945; 1945-1985; 1985-1991)

4. Випишіть у зошит для самостійної роботи види договорів, які уклалися в часи Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини, Російської імперії початку ХХ ст., Австро-Угорської імперії кін ХІХ – поч. ХХ ст. , Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УСРР (1917-1922; 1922-1929; 1929-1939; 1941-1945; 1945-1985; 1985-1991)

5. Випишіть у зошит для самостійної роботи злочини і покарання Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Гетьманщини, Російської імперії початку ХХ ст., Австро-Угорської імперії кін ХІХ – поч. ХХ ст. , Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УСРР (1917-1922; 1922-1929; 1929-1939; 1941-1945; 1945-1985; 1985-1991)

6. Випишіть у зошит для самостійної роботи види судових доказів, які уклалися в часи Київської Русі, Галицько-Волинської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої , Гетьманщини, Російської імперії початку ХХ ст., Австро-Угорської імперії кін ХІХ – поч. ХХ ст. , Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, ЗУНР, УСРР (1917-1922; 1922-1929; 1929-1939; 1941-1945; 1945-1985; 1985-1991)

6. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Предмет курсу "Історія держави і права України".
2. Держава скіфів, її суспільний устрій і право.
3. Античні міста-держави.Боспорське царство, його державний устрій.
4. Виникнення державності у східних слов'ян.. Утворення давньоруської держави - Київська Русь.
5. Суспільний лад Київської Русі у другій половині ІХ - першій половині ХІІ ст.
6. Державний лад Київської Русі у другій половині ІХ - першій половині ХІІ ст.
7. Судові органи та основні форми судового процесу Київської Русі.
8. Джерела права Київської Русі.
9. «Руська Правда» та її редакції.

10. Врегулювання цивільно-правових відносин у Київській Русі за «Руською Правдою».
11. Кримінальне право у Київській Русі за «Руською Правдою».
12. Галицько-Волинське князівство.
13. Основні риси права Південно-Західних земель Русі (30-ті роки ХІІ - перша пол. ХІV ст.).
14. Природа Литовсько-Руської держави. Особливості литовського проникнення в Україну.
15. Політичний лад Великого князівства Литовського.
16. Суспільний лад Великого князівства Литовського. Правове становище основних соціальних груп населення.
17. Судоустрій та судочинство на українських землях в часи Великого князівства Литовського.
18. Судова реформа 1564-1566 рр. у Великому князівстві Литовському.
19. Джерела права на українських землях часу Великого князівства Литовського. Чинність Литовських Статутів в Україні.
20. Основні риси цивільного і кримінального права у Великому князівстві Литовському.
21. Магдебурзьке право в Україні (виникнення, суть, принципи та застосування)
22. Виникнення українського козацтва: джерела та соціальна а його формування.
23. Реєстрове козацтво та його державно-правовий статус.
24. Військово-політичний устрій Запорозької Січі.
25. Звичаєве («козацьке») право Запорозької Січі.
26. Визвольна війна українського народу середини ХVІІ ст. та зміни у суспільних відносинах
27. Формування і розвиток політичного устрою Козацько-гетьманської держави
28. Правовий статус України і українського народу за договором 1654 рр.
29. Еволюція соціальної структури Гетьманщини у другій половині ХVІІ ст.
30. Органи влади та управління козацької держави.
31. Ліквідація російським царизмом автономного устрою України.
32. Конституція Пилипа Орлика
33. Адміністративно-політичний устрій Слобідської України (друга пол. ХVІІ-ХVІІІ ст.).

34. Основні риси права Козацько-гетьманської держави.
35. Джерела права Козацько-гетьманської держави.
36. Судоустрій та судочинство Козацько-гетьманської держави.
37. Кодифікація права в Україні першої пол. XVIII ст.
38. Основні наслідки кодифікації права в Україні другої пол. XVIII - поч. XIX ст.
39. Розвиток кримінального права на українських землях у другій половині XVII – XIX ст.
40. Розвиток цивільного та шлюбно-сімейного права на українських землях у другій половині XVII – XIX ст
41. Адміністративно-політичний устрій західноукраїнських земель в складі Австрійської імперії (кін. XVIII - середина XIX ст.).
42. Загальнодержавні та місцеві органи влади і управління на західноукраїнських землях часу дуалістичної Австро-Угорської монархії.
43. Організація органів самоврядування на західноукраїнських землях часу австрійською панування.
44. Судово-прокурорські органи на західноукраїнських землях часу австрійського панування.
45. Джерела та основні риси права на західноукраїнських землях періоду австро-угорського панування.
46. Суспільний лад підросійської України XIX ст.
47. Адміністративно-територіальний поділ українських земель в Російській імперії кін. XVIII - XIX ст.
48. Джерела та основні риси права в Україні у першій пол. XIX ст.
49. Кодифікація права в Україні на поч. XIX ст.
50. Загальна характеристика буржуазних реформ 1860-1870 рр. та особливості їх проведення в Україні.
51. Селянська реформи 1861 р. та особливості її проведення в Україні.
52. Судова реформа 1864 р. та особливості її проведення в Україні.
53. Земська (1864 р.) і міська (1870 р.) реформи в Україні.
54. Загальна характерна характеристика контрреформ 80-90-х років на українських землях в складі Російської імперії.
55. Джерела та розвиток права в Україні у пореформенний період (друга пол. XIX ст.).
56. Формування робітничого класу в Україні у другій пол. XIX ст. Фабричне законодавство.
57. Адміністративно-територіальний устрій та система управління українських земель у складі Російської імперії на початку XX ст.

58. Виборчі закони Російської імперії у 1905-1907 рр. Діяльність української громади у I та II Державних думах
59. Зміни у політичній та правовій системі Російської імперії у 1905-1907 рр. Основні державні закони Російської імперії 1906 р.
60. Падіння російської монархії та утворення Тимчасового уряду. Довладдя в Росії та Україні (1917 р.)
61. Еволюція юридичного статусу Центральної Ради.
62. I та II універсали ЦР: зміст та історичне значення
63. Проголошення УНР. III та IV універсали.
64. Основні напрямки законодавчої діяльності Центральної Ради у листопаді 1917 – квітні 1918 р
65. Питання реформування системи місцевого самоврядування та судустрою у діяльності ЦР
66. Конституція УНР, її структура та основні положення.
67. «Українська держава» гетьмана П. Скоропадського: особливості організації державної влади
68. Організація місцевого управління, судустрою та системи правоохоронних органів доби Гетьманату
69. Законодавство «Української держави» гетьмана П. Скоропадського.
70. Конституційні акти доби Гетьманату
71. Українська державність за Директорії УНР: організація державної влади та територіальний устрій
72. Законодавство доби Директорії УНР.
73. Злука ЗУНР і УНР. Передвступний договір 14 грудня 1918 р. та Акт соборності 22 січня 1918 р.
74. Проголошення ЗУНР, її центральні та місцеві органи влади і управління..
75. Державне будівництво на основі рішень першого та другого Всеукраїнських з'їздів Рад. Утворення Української Радянської Республіки.
76. Радянський державний апарат на Україні в 1917 – 1920 рр. Причини утворення, структура та правовий статус надзвичайних органів радянської влади
77. Юридичне оформлення політики воєнного комунізму
78. Третій Всеукраїнський з'їзд Рад. Конституція УСРР 1919 р.
79. Система органів державної влади УСРР за Конституцією 1919 р. Держава диктатури пролетаріату
80. Правовий статус особи за Конституцією 1919 р. Держава

диктатури пролетаріату

81. Розвиток федеративних зв'язків УСРР з РСФРР та іншими радянськими республіками.

82. Юридичне оформлення Союзу. Декларація та договір про утворення СРСР 1922 р.

83. Реорганізація державного апарату УСРР (1922-1929 рр.)

84. Державно-правовий статус УРСР за Конституцією 1929 р.

85. Прокуратура, суд і правоохоронні органи УСРР у 1921-1929 рр.

86. Юридичне оформлення нової економічної політики

87. Кодифікація права УСРР у 1922-1927 рр.: причини, зміст та наслідки

88. Основні риси цивільного та сімейного права в УСРР.

89. Характеристика норм кримінального права за Кримінальним кодексом УСРР 1922 р.

90. Зміни у системі органів державної влади УРСР в період тоталітарно-репресивного режиму (1929-1941 рр.).

91. Прокуратура, суд і правоохоронні органи УСРР у 1921-1929 рр.
Народні суди

92. Адміністративно-територіальні реформи на українських землях в період 20-30-х рр.. ХХ ст.

93. Соціально-політичне становище Західної України й Північної Буковини у складі іноземних держав у міжвоєнний період.

94. Правові основи входження Західної України та Північної Буковини до складу СРСР-УРСР.

95. Зміст та правове оформлення політики радянізації на західноукраїнських землях (1939-1941 рр.)

96. Спроби відновлення української державності у Львові 30.06.1941 р.

97. Особливості організації державної влади на окупованих українських землях.

98. Розвиток конституційного законодавства радянської України. Конституційні акти 1936 – 1937 і 1977 – 1978 рр.

99. Надзвичайне законодавство СРСР та право УРСР в 30-ті рр

100. Проголошення Карпатської України (1939 р.)

101. Особливості входження до складу СРСР та радянізація Українського Закарпаття (1944-1945 рр.).

102. Зміни державного апарату СРСР та УРСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)

103. Судові органи та судочинство в період Великої Вітчизняної

війни

104. Зміни в законодавстві УРСР в роки Великої Вітчизняної війни
105. Спроби відновлення української держави у 1941-1945 рр.
106. Держава і право України у повоєнні роки (1945-1950 рр.).
107. Держава і право України у повоєнні роки (1945-1950 рр.).
108. Держава і право України в "брежнєвський період" неосталінізму (середина 1960-х - середина 1980-х рр.).
109. Конституція УРСР 1978 року, її зміст.
110. Зміни в статусі УРСР як союзної республіки (1986-1991 рр.).
111. Державно-правовий розвиток незалежної України. «Революція гідності».

7. ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Основна

1. Витоки: Від найдавніших часів до першої половини IX ст. (Історія України в прозових творах і документах). — К.: Україна, 1995. — 415 с.
2. Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів /За ред. О.О. Шевченко. — К.: Вентурі, 1996. — 224 с.
3. Российское законодательство X-XX вв. Законодательство Древней Руси. — М., 1984. — Т. 1.
4. Хрестоматія з історії держави і права України. Том 1. З найдавніших часів до початку XX століття /Укл. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. — К., 1997.
5. Хрестоматія по історії держави і права СРСР: Дожовтневий період / Під ред. Ю. П. Титова, О. И. Чистякова. — М.: Юридична література, 1990. — 478 с.
6. Історія держави і права України /За ред. Гончаренка В.Г. - К.,1996.
7. Історія держави і права України / За ред. А. Й. Рогожина. — Ч. 1-2. - Харків: Основа, 1993.
8. Історія держави і права України / За ред. В. Г. Гончаренка. - К: Вентурі, 1996. - 288 с.
9. Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А. С. Чайковського.— К., 2000.
10. Історія держави і права України: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація, Л. Й. Рогожина. Академічний курс. — К., 2000. —Т. 2.
11. Історія українського права: Навч. посіб. / За ред. О. О. Шевченка.—К.. 2001.
12. Копиленко М. Л., Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917—1920. Навчальний посібник. — К., 1997.
13. Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б. З історії української державності.—Львів,1992.
14. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. - К.,1998.
15. Музиченко П. Історія держави і права України. - К.,1999.

Додаткова

Семинар 1.

1. Білецький Л. "Руська правда" й історія її тексту. — Вінніпег, 1993.
2. Бочарников Д. Чи дійсно юридичне право було єдиним інструментом державного управління суспільством в Київській Русі // Право України.- 1997.- № 11
3. Бочарников Д.В. М. Грушевський про історію створення та кримінальне право "Руської Правди" // Право України.-1996.-С. 65-70.
4. Греков Б.Д. Киевская Русь. — М.-Л., 1939.

5. Захарченко П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права // Історія України.-2002.-№7.-С. 4-6.
6. Зимин А.А. Правда Русская.-М.: Древлехранилище,1999.- 423 с.
7. Кудїн С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі // Право України.-2000.-№7.-С. 101-104.
8. Кудїн С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським статутом // Право України.-2000.-№11.-С. 141-145.
9. Кушинська Л. Про джерело права русько-візантійських угод X ст. // Український історичний журнал.-1999.-№6.-С. 89-94.
10. Федоренко Т. Вплив християнського світогляду на правосвідомість та правову культуру Київської Русі (кінець X – пер. трет. XIII ст.)// Право України.-2001.-№8.-С. 114-116.
11. Юшков С.В. Русская Правда. – М., 1950.

Семінар 2.

1. Ковальова С. Г. Інститут заповіту в праві українських земель Великого князівства Литовського . // Держава і право [Текст] : зб. наук. пр., Вип. 33. Юридичні і політичні науки / . – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. - С.104-109
2. Ковальова С. Г. Інститут спільної власності на землю в українському праві ХУІ століття // Актуальні проблеми держави і права. - Одеса : Юридична л-ра, 2004. - Вип. 23. - С. 234-238
3. Кудїн С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським статутом // Право України.-2000.-№11.-С. 141-145
4. Литовський статут 1529 року. Навчально-методичний посібник. Укладач Фареній І.А. . – Черкаси, 1996. – 64 с.
5. Музиченко П.П. Еволюція прав української шляхти у Великому князівстві Литовському // Актуальні проблеми держави і права / Зб. наук. праць. - Вип. 12. - Одеса, 2001. - С. 526-533
6. Музиченко П. П. Правова культура судового захисту на українських землях у першій половині ХУІ ст. // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. праць. - Одеса : Юридична л-ра, 2002. Вип. 13-14. - С. 459-465
7. Музиченко П. П. Симбіоз правових культур Великого князівства Литовського і Московської держави в XVI-XVII ст. // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. праць, Вип. 15 . - Одеса : Юридична л-ра, 2002. - С. 232-237
8. Музиченко П. П. Формування законодавчої процедури у великому князівстві литовському в ХУІ столітті // Актуальні проблеми держави і права [Текст] : зб. наук. праць, Вип.18 . - Одеса : Юридич. літ- ра, 2003.. - С.151-155
9. Павлов А. Литовський статут та Магдебурзьке право: їх роль у розвитку торгівлі і митної справи на Київщині (XV-XVII ст.) // Право України. - 2003. - №10. - С. 144-148.
10. Пичета В.И. Литовский Статут 1529 г. и его источники // Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К.И. Яблонского. – Минск, 1960. – С. 13-30.
11. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2002
12. Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. - К., 2002

Семінар 3.

1. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К., 1968.
2. Бойко І.Й. Правове становище населення Гетьманщини за Кодексом 1743 р. – Львів, 1997.
3. Бойко І.Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за "Правами, за якими судиться малоросійський народ" 1743 р. – Львів, 1998.
4. Бойко І.Й. Про цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 р. // Право України. – 1999. – № 3.
5. Вислобоков К.А. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – К., 1997.
6. Грозовський І.М. Козацьке право // Право України. – 1997. – № 6.
7. Гуржій О. Право в українській козацькій державі (друга половина XVII-XVIII ст.). – К., 1994.
8. Макаренко А. Причини створення Кодексу Гетьманщини 1743 р. // Право України, 1997. – № 12.
9. Месяц В.Д. История кодификации права в Украине в первой половине XVIII в. – М., 1964.
10. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782 рр.). – Львів, 1967.
11. Любченко, Д. Поняття суб'єкта злочину за "Правами, за якими судиться малоросійський народ" // Право України. - 2005. - №3. - С. 125-128.

Семінар 4.

1. Афанасьев А.К. Присяжные заседатели в России. 1866-1885 // Великие реформы в России 1856-1874. – М., 1992. – С. 184-202.
2. Варфоломеева Т.В., Святоцький О.Д., Кульчицький В.С. Історія адвокатури України. – К., 1992.
4. Ерошкин Н.П. Крепостническое самодержавие и его политические институты (первая половина XIX в.). – М., 1980.
6. Захарова Л.Г. Самодержавие и реформы в России. 1861-1874 // Великие реформы в России 1856-1874. – М., 1992.
10. Кульчицький В., Бойко І., Сидорчук О. Фундатор судової реформи у царській Росії С.І.Зарудний та суд присяжних // Право України. – 2004. – №8
11. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864 року // Право України. – 2003. – №6
15. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов, 1974.
16. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Харків, 2001

Семінар 5.

1. Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. – К., 1990.
2. Дзейко Ж. Правовий статус вищих органів державної влади періоду Гетьманщини // Розбудова держави. – 1996. – № 3.
3. Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України. - К., 1992.
4. Копиленко М., Копиленко О. Еволюція українського конституціоналізму (з досвіду конституційного будівництва УНР та Української гетьманської держави) // Право України. – 1992. – № 6.

5. Копиленко О.А., Копиленко М.Л. Держава і право України 1917-1920 рр. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія. – К., 1997. – С. 10-85.
6. Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917-1919 рр. і їхня політично-державна якість. – Торонто, 1964.
7. Кравчук, К. З досвіду державотворення України періоду Директорії // Право України. - 2005. - №2. - С. 114-117
8. Матвієнко, В. Центральна Рада: федералістські ідеї та інтеграційна політика [Текст] / В. Матвієнко // Пам'ять століть. - 2003. - №5. - С. 88-95.
9. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. - К., 1993.
10. Яковлів А. Основні конституції УНР // Розбудова держави. – 1992. – № 5.
11. Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917-1920 рр.: Теоретико - методологічний аспект / О. М. Мироненко ; відп. ред.: [І. Б. Усенко](#) . – Київ : НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002

Семінар 6

1. Бризький П., Юрійчук Е. Утворення СРСР: радянські стереотипи та історико-правова дійсність // Пам'ять століть. – 2003. – №4. – С.23-51
2. Гончаренко, В. Організація та діяльність Президії Всеукраїнського ЦВК (1917-1938 рр.) // Вісник Академії правових наук України. –2006г. – N 1 – С.44-53
3. Греченко В., Ярмиш О. Україна у добу "раннього" тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.). – Х., 2001.
4. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (генеза і наслідки). – К., 1995.
5. Кульчицький В.С. Утворення Української радянської держави. – Львів, 1957.
6. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996.
7. Малик Я.Й. Тоталітаризм в українському селі. Перша спроба впровадження (жовтень 1917 – березень 1918 рр.). – Львів, 1996.
8. На пути к «социалистическому унитаризму» (из новых документов 1922 г. по истории образования СССР) // Вопросы истории.– 1992.– №4.– С.89-116
9. Скалига Л.П. Боротьба Х.Г.Раковського за розширення прав України під час конституційного оформлення СРСР (травень-липень 1923 р.) // Український історичний журнал. – 1992. – №1.– С.20
10. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. – К., 1993.
11. Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність. – Х., 1995.
12. Чехович В. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу. – Х., 1995.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальний курс «Історія держави і права зарубіжних країн» складений відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за галуззю знань 0304 «Право» та напрямку/спеціальності 6.030401 «Правознавство». Обсяг курсу становить 240 годин (1 і 2 семестр). На аудиторні заняття для студентів заочної форми навчання відведено 20 годин (лекції – 10 год., семінарські заняття – 10 год.). На самостійну та індивідуальну роботу передбачено 220 годин. Форма підсумкового контролю – іспит.

«Історія держави і права зарубіжних країн» є однією з обов'язкових історико-правових дисциплін у здобутті вищої юридичної освіти. У зміст курсу включено питання, які з'ясовують причини виникнення, розвитку й зникнення різних історичних типів держав і систем права, їхні форми та різновиди, суть та наслідки організаційно-структурних змін в державному управлінні та системах права, які не лише залишили помітний слід у світовій історії, але досвід яких широко застосовується дотепер.

Метою курсу «Історії держави і права зарубіжних країн» є формування у студентів здатності розуміти процеси зародження та еволюції основних інститутів держави і права; поглиблення кругозору майбутніх правників щодо бачення розвитку світових цивілізацій; формування вміння систематизувати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у розвитку державно-правових явищ та процесів; створення підґрунтя для вивчення низки основних та спеціальних юридичних дисциплін. Вивчення й оволодіння знаннями з історії держави та права провідних країн світу необхідне майбутнім юристам для кращого пізнання сучасних суспільно-політичних і державно-правових явищ та інститутів, допомагає у минулому знаходити історичні корені сучасності, певною мірою передбачати майбутнє цих явищ, з'ясовувати роль сучасної держави і права у суспільстві, їхню соціальну значимість.

Завдання вивчення дисципліни полягають в ознайомленні студентів з найважливішими пам'ятками зарубіжного законодавства (від найдавніших до сучасних); у формуванні уявлень про конкретні соціально-історичні, культурні, економічні і політичні умови, в яких відбувалися виникнення і розвиток правових і державних інститутів; в ознайомленні студентів з найбільш значущими дискусіями, що здійснювалися в рамках історичної та історико-юридичної наук з приводу тих чи інших феноменів

(наприклад, феодалізму, рецепції римського права тощо), а також знайомство з основними концепціями, що стосуються розглянутих явищ; у розумінні шляхів розвитку державності в світовій історії та становленні основних правових систем, походження та формування значної частини понятійного апарату сучасної юриспруденції.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: загальні та специфічні закономірності розвитку державних інститутів й механізмів державної влади в зарубіжних країнах в різні історичні епохи; процеси виникнення та розвитку найважливіших правових інститутів, їхню еволюцію на різних етапах історії людства; історію формування правових систем, створення кодифікацій, а також окремих правових актів в окремих (зарубіжних) країнах; соціальні, культурні, політичні та економічні фактори, що вплинули на розвиток державно-правових інститутів; основні наукові підходи до історії держави і права взагалі і до окремих державно-правових явищ зокрема.

Окрім цього, студенти повинні вміти: аналізувати процеси виникнення та історичного розвитку державних інститутів і правових систем зарубіжних країн; самостійно аналізувати правові документи (пам'ятки права) і розкривати їх взаємозв'язок з соціальними умовами розвитку права і держави в різні епохи; характеризувати процеси виникнення й розвитку державної організації і права в окремих (зарубіжних) країнах; систематизувати і узагальнювати досвід державно-правового розвитку зарубіжних країн, визначати можливість використання даного досвіду в розвитку української державності; застосовувати порівняльно-правовий метод під час аналізу державно-правового розвитку зарубіжних країн з метою вдосконалення вітчизняного законодавства і практики його застосування.

«Історія держави і права зарубіжних країн» є дотичною до таких дисциплін історико-юридичного напрямку як «Історія вчень про державу і право», «Історія держави і права України» та юридичного напрямку – «Теорія держави і права», «Римське цивільне право», «Конституційне право України», з окремими питаннями курсів «Кримінальне право», «Цивільне право», «Право Європейського Союзу», «Міжнародне право» тощо.

Основними формами вивчення курсу є лекції, семінарські заняття, самостійна робота, індивідуальні завдання та контрольна робота. Вивчення курсу закінчується іспитом.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1

Держави і право Стародавнього світу

Тема 1. Предмет, метод дослідження та історіографія історії держави та права зарубіжних країн

Предмет науки історії держави та права зарубіжних країн, її місце у системі юридичних наук. Історичні закономірності розвитку держави і права. Методологія науки та курсу історії держави і права. Концепції походження та еволюції держави і права. Суть «цивілізаційного підходу» в розвитку людського суспільства. Періодизація історії держави і права. Історіографія курсу.

Тема 2. Загальна характеристика розвитку держави і права Стародавнього світу

Поняття Східної та Західної традиції розвитку держави і права. Азіатський спосіб виробництва. Характерні особливості зародження та розвитку держави та права Стародавнього Сходу. Поняття античності. Характерні особливості та тенденції розвитку держави і права країн античності.

Тема 3. Держава і право Стародавнього Єгипту

Специфічні риси політичної організації. Періодизація розвитку держави і права Стародавнього Єгипту. Розвиток землеробства, іригаційна система. Державний лад. Формування поняття «східна деспотія». Влада фараонів. Апарат управління державою. Соціальна структура. Характеристика правової системи. Поняття правової норми та правопорушення в Стародавньому Єгипті. Джерела – пам'ятки права Стародавнього Єгипту.

Тема 4. Держава і право Стародавнього Вавилону

Соціально-економічний та політичний розвиток Межиріччя наприкінці III тис. до н. е. Розвиток релігії, права, писемності. Періодизація розвитку держави і права Месопотамії. Джерела – пам'ятки права Межиріччя. Правовий статус авілумів, мушкенумів, воїнів, селян та рабів. Характеристика органів державної влади. Характеристика «Законника царя Хаммурапі». Цивільне, сімейне та карне право.

Тема 5. Держава і право Стародавньої Індії

Виникнення держави в Індії. Періодизація розвитку держави і права в Індії. Суспільний лад. Система варн. Державний лад. Центральне і місцеве управління. Суд і судочинство. Джерела права: Веди, дхармашастри, артхашастри, коментарі до дхармашастр, звичай тощо.

Артхашастра Каутільї (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) і Дхармашастра Ману («Закони Ману») (II ст. до н.е. – II ст. н.е.). Зв'язок релігії і права. Основні риси права.

Тема 6. Держава і право Стародавнього Китаю

Виникнення і розвиток держави і права в Китаї. Періодизація розвитку держави і права в Китаї. Особливості суспільного і державного ладу. Реформи, спрямовані на руйнування громади. Армія. Відбиття в праві боротьби і взаємодії двох ідейних течій: легізму і конфуціанства. Джерела права. Норми «лі» конфуціанської моралі і право. Основні риси права.

Тема 7. Держава і право Стародавньої Греції

Особливості виникнення держави і права в Греції. Поняття, структура та особливості полісу. Особливості суспільного і державного ладу Спарти. «Лікургов лад» та його риси. «Велика ретра». Реформи Тезея, Солона і Клісфена в Афінах. Суспільний лад Афін. Державний лад Афін. Суд і судочинство. Джерела афінського права та його основні риси.

Тема 8. Державний і суспільний устрій Стародавнього Риму

Виникнення держави у Римі. Періодизація розвитку держави і права в Римі. Боротьба патриціїв і плебеїв. Реформа Сервія Туллія. Правове становище окремих груп населення. Державний устрій та управління в період Республіки. Причини переходу до монархії. Принципат. Домінат. Суспільний лад Риму у період монархії, розвиток колонату. Органи влади в імперський період.

Тема 9. Право Стародавнього Риму

Виникнення права у Римі. Джерела та види римського права. Кодифікація римського права. Римське право до класичного, класичного та пост класичного періодів: загальна характеристика періодів. Цивільне, шлюбно-сімейне та карне право, кримінальний процес. Зміна форм цивільного процесу. Історичне значення римського права.

Змістовий модуль 2

Історія держави і права Середньовіччя

Тема 1. Загальна характеристика держави і права феодального періоду

Поняття феодалізму. Відносини сюзеренітету-васалітету. Формування основи феодального господарства – манора. Основні етапи розвитку феодальних держав. Суспільний лад у феодальних державах. Характерні особливості розвитку середньовічного права. Види середньовічного права: королівське, феодальне, маноріальне, міське,

торгівельне, цехово-гільдійське, церковне. Виникнення університетів та рецепція римського права.

Тема 2. Держава і право франків

Основні етапи виникнення і розвитку франкської держави і права. Формування державного апарату. Влада франкських королів. Основні положення реформи Карла Мартелла (715–741 рр.). Утворення Франкської імперії. Суспільний лад франкської держави. Джерела права. «Салічна правда» як правова пам'ятка раннього середньовіччя.

Перехід від варварських до феодальних правових звичаїв. Вплив римського права. Основні риси права.

Тема 3. Держава і право Франції періоду Середньовіччя

Формування держави і права у Франції. Періодизація середньовічної держави і права у Франції. Характеристика сеньйоріальної монархії (IX–XIII ст.). Формування правових засад станового ладу. Виникнення Генеральних штатів, їх функції. Організація фінансової системи. Посилення королівської влади (XVI–XVII ст.). Характеристика правової системи. Джерела права феодальної Франції. Загальна характеристика кутюмів Бовезі, королівських ордонансів, Нантського едикту, Конкордату Франциска I.

Тема 4. Держава і право Англії періоду Середньовіччя

Становлення феодальної держави і права в Англії. Періодизація розвитку держави і права в Англії. Вплив норманського завоювання. Органи державного управління. Взаємовідносини королівської влади з англійською церквою. Прийняття «Великої хартії вільностей» (1215 р.). Виникнення парламенту. Особливості абсолютної монархії в Англії. Система правосуддя. Суспільний лад Англії. Вільне селянство. Своєрідність джерел англійського права. Форми судових позовів. Статути і судові прецеденти, трактати англійських юристів. Формування двох систем права (загальне право і право справедливості). Регулювання права власності. Інститут довірчої власності. Основні інститути зобов'язального, сімейного, спадкового і кримінального права. Судовий процес.

Тема 5. Держава і право Німеччини періоду Середньовіччя

Особливості утворення та розвитку німецької феодальної держави і права. Основні тенденції їх розвитку. Періодизація розвитку держави і права в Німеччині. Становлення і розвиток ранньофеодальної держави в Німеччині (X–XII ст.) Територіальна роздробленість та розвиток автономних німецьких князівств-держав (XIII – кінець XVIII ст.). Особливості абсолютизму в Німеччині. Особливості станової структури.

Регулювання поземельних, майнових, шлюбно-сімейних відносин. Система кримінального права. «Саксонське Зерцало», «Кароліна», «Золота Булла». Міське право.

Тема 6. Держава і право Візантії

Роль церкви у формуванні держави і права. Папська революція. Еволюція державного ладу. Вищі органи влади і управління. Міське управління. Візантійське право. Основні пам'ятки візантійського права: Еклога, Землеробський закон, Номоканони, Прохирон, Епанагога, Базіліки, «Книга Епарха», «Шестикнижжя» тощо. Характеристика основних галузей і інститутів права. Судовий процес.

Тема 7. Держава і право Арабського Халіфату

Передумови, виникнення і розвиток Арабського Халіфату. Особливості суспільного і державного ладу Арабського Халіфату. Судова система. Джерела мусульманського права. Система мусульманського права.

Тема 8. Держава і право середньовічної Японії

Державний устрій феодальної Японії. Переворот Тайка та його наслідки для становлення ранньофеодальної монархії в Японії. Особливості суспільного устрою. Сегунат як форма правління. Міське управління. Судова організація. Основні риси права. Конституція Сетокю 604 р.

Тема 9. Держава і право середньовічного Китаю

Державний устрій феодального Китаю. Станово-кастовий поділ у феодальному Китаї як основа суспільного устрою. Правовий статус імператора. Міське управління. Судова організація. Основні риси права. «Звід законів династії Тан», «Виправлений й переглянутий збірник кримінальних законів», «Звід законів із 900 статей», «Звід законів династії Мін».

Змістовий модуль 3

Історія держави і права Нового часу

Тема 1. Загальна характеристика держави і права буржуазного періоду

Криза феодального ладу та основні причини буржуазних революцій. Зміни в державному та суспільному ладі держав нового періоду. Буржуазні республіки та просвітницький абсолютизм. Колоніалізм та створення колоніальних імперій. Принципи формування та тенденції розвитку права буржуазного періоду.

Тема 2. Держава і право Англії нового періоду

Передумови, головні етапи англійської буржуазної революції середини ХУІІ ст. та формування парламентської монархії в Англії. Соціальна структура англійського суспільства у новий період. Політичні партії періоду буржуазної революції. Основні державно-правові зміни періоду революції. «Інструмент управління». Реставрація монархії. «Славетна революція». «Habeas Corpus Act» та Білль про права як основні демократичні акти, що проголошували права підданих. Державний устрій Великобританії у ХІХ ст. Діяльність парламенту та парламентські реформи. Джерела та основні риси права Англії середини ХVІІ–ХІХ ст.

Тема 3. Держава і право США нового періоду

Утворення колоній у Північній Америці. Види колоній та особливості їхнього управління. Причини війни за незалежність англійських колоній та її наслідки. «Декларація незалежності» 1776 р., «Статті конфедерації» 1781 р. Державний лад США за Конституцією 1787 р. Справа Мербері проти Медісон. Доктрина Монро. Взаємовідносини між гілками державної влади у ХІХ – на початку ХХ ст. Громадянська війна у США у середині ХІХ ст. та її наслідки. Демократизація американського суспільства. Правова система США у ХІХ – на початку ХХ ст.

Тема 4. Держава і право Франції нового періоду

Соціально-економічний розвиток Франції наприкінці ХVІІІ ст. Французька буржуазна революція кінця ХVІІІ ст.: її причини та наслідки. «Декларація прав людини і громадянина» 1789 р. Ліквідація монархії і виникнення республіки. Диктатура якобінців. Органи державної влади в період директорії, консульства та імперії Наполеона. Конституційне законодавство ХVІІІ–ХІХ ст. Реставрація монархії. Друга імперія. Причини виникнення Паризької комуни. Паризька комунa як форма органів самоврядування. Судова система. Соціально-економічні перетворення. Утворення Третьої республіки. Державний лад періоду Третьої республіки.

Джерела права, кодифікація законодавства у період І імперії. Цивільний Кодекс Французів (Кодекс Наполеона). Структура та основні положення Кодексу. Вплив римського права на зміст Кодексу. Сімейне право за Кодесом Наполеона. Рецепція Кодексу Наполеона в інших державах. Основні риси права Франції у кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.

Тема 5. Держава і право Німеччини нового періоду

Особливості розвитку Німеччини у першій половині ХІХ ст.

Реформи в Пруссії. Вплив революції 1848 р. на розвиток німецьких держав. Північнонімецький союз. Утворення імперії. Конституція 1871 р. Державний лад Німеччини у кінці XIX – на початку XX ст. Джерела та основні риси права Німеччини нового періоду. Австрійська імперія та реформи Габсбургів.

Тема 6. Держава і право Японії нового періоду

Особливості існування Японії в Середньовіччі. Причини та наслідки «закриття Японії». Суспільний та державний лад Японії до середини XIX ст. Передумови революції в Японії. Революція Мейдзи. Реформи 70–80-х рр. XIX ст. Конституція 1889 р. Державний та суспільний лад Японії кінця XIX – на початку XX ст. Особливості формування японського права.

Тема 7. Держава і право Китаю нового періоду

Імперія Цин та особливості її розвитку. «Опіумні війни» та їх наслідки. Революція тайпінів та її вплив на еволюцію державного ладу. Рух за реформи наприкінці XIX ст. та його наслідки. «Сто днів реформ». Сінхайська революція 1911–1913 рр. Право Китаю імперії Цин.

Змістовий модуль 4

Історія держави і права Новітнього часу

Тема 1. Загальна характеристика держави і права новітнього періоду

Загальні тенденції розвитку суспільства, держави та права в XX – на початку XXI ст. Розпад колоніальної системи. Особливості монархій та республік в новітній період. Розвиток приватного права новітнього періоду. Еволюція публічного права новітнього періоду. Об'єднання Європи та утворення ЄС.

Тема 2. Держава і право Німеччини новітнього періоду

Причини буржуазно-демократичної революції 1918 р. у Німеччині. Утворення Веймарської республіки. Веймарська конституція 1919 р. Кризові явища у соціально-економічній та владній сфері у кінці 20-х – на початку 30-х рр. Причини приходу до влади німецького фашизму. Державний та суспільний лад фашистської Німеччини. Законодавство фашистської Німеччини. Утворення ФРН і НДР. Конституція ФРН 1949 р. Державний лад ФРН у другій половині XX ст. Соціальна структура суспільства. Соціальне законодавство ФРН. Об'єднання Німеччини у 1990 р. Основні напрями державно-правового розвитку Німеччини у кінці XX – на початку XXI ст.

Тема 3. Держава і право США новітнього періоду

Особливості соціально-економічного розвитку США новітнього

періоду. «Новий курс» Ф. Рузвельта. Взаємовідносини трьох гілок державної влади у другій половині ХХ ст. Зміни у соціальній структурі США протягом другої половини ХХ ст. Додатки до Конституції США в ХХ ст. Федеральний закон та закони штатів. Цивільне, трудове та кримінальне право США. Основні напрями державно-правового розвитку США у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 4. Держава і право Англії новітнього періоду

Особливості державного розвитку Англії у міжвоєнний період. Вестмінстерський статут 1931 р. Зміни в апараті державного управління та у соціальній структурі Англії на протязі другої половини ХХ ст. Характерні риси англійської парламентської демократії. Джерела та основні риси права Англії. Соціальне законодавство. Основні напрями державно-правового розвитку Англії у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 5. Держава і право Франції новітнього періоду

Державний лад Третьої республіки у міжвоєнний період. Конституція 1946 р. Державний лад Четвертої республіки. Причини її ліквідації і прийняття Конституції 1958 р. Державний устрій П'ятої республіки. Зростання соціального напруження в 60-х роках. Зміни у соціальній структурі Франції. Французька правова система у другій половині ХХ ст. Основні напрями державно-правового розвитку Франції у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 6. Держава і право Японії новітнього періоду

Розвиток Японії після І-ї світової війни. Державний та політичний устрій Японії в 1920–40-х рр. Фашизація державного устрою, встановлення військово-монархічної диктатури. Поразка в ІІ-й світовій війні. Конституція 1947 р. Основні риси розвитку права в Японії. Основні тенденції державно-правового розвитку Японії у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 7. Держава і право Китаю новітнього періоду

Державний лад в гомінданівському Китаї. Утворення КНР. Конституція 1954 р. «Культурна революція» та її наслідки. Економічні і політичні реформи 80-90 рр. Основні напрями державно-правового розвитку Китаю у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 8. Основні зміни в джерелах, системах та галузях права в новітній період

Суб'єкти права. Речове право. Зобов'язання і договори. Антитрестівське законодавство. Сімейне право, Трудове право. Соціальне законодавство. Кримінальне право. Судовий процес.

3. ТЕМАТИКА ТА ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Лекція №1

Тема: «Історія держави та права зарубіжних країн» як наука і навчальна дисципліна (2 год.)

1. «Історія держави і права зарубіжних країн» як навчальна дисципліна: зміст, мета, завдання, структура курсу.
2. Предмет науки «Історії держави і права зарубіжних країн» та її місце в системі юридичних наук.
3. Виникнення і розвиток «Історії держави і права зарубіжних країн».
4. Зародження історико-юридичних знань. Формування історико-правової науки. Історична та соціологічна школа права.
5. Розвиток науки ІДПЗК в Україні.
6. Методологія науки і курсу ІДПЗК.
7. Періодизація курсу.

Лекція №2

Тема: Держава і право Стародавнього світу (2 год.)

1. Загальна характеристика розвитку держави та права Стародавнього світу.
2. Державно-правовий розвиток Стародавнього Єгипту.
3. Утворення і розвиток Стародавнього Вавилону: державно-правовий аспект.
4. Стародавня Індія: суспільство, держава, право.
5. Держава та право Стародавнього Китаю.
6. Державно-правовий розвиток Стародавньої Греції.
7. Державний і суспільний устрій Стародавнього Риму.
8. Становлення та еволюція правової системи Стародавнього Риму.

Лекція №3

Тема: Історія держави та права епохи Середньовіччя (2 год.)

1. Загальна характеристика держави та права Середньовіччя.
2. Ранньофеодальна держава та право франків.
3. Держава та право Франції в Середні віки.
4. Виникнення та розвиток держави і права в англосаксів.
5. Німеччина в період Середньовіччя: державно-правова характеристика.
6. Держава та право Візантії.
7. Виникнення та державно-правовий розвиток Арабського

Халіфату.

8. Історії держави та права середньовічного Китаю.
9. Середньовічна Японія: державно-правовий розвиток.

Лекція №4

Тема: Історія держави та права Нового часу (2 год.)

1. Загальна характеристика держави та права буржуазного періоду.
2. Розвиток англійської держави і права в період Нового часу.
3. Виникнення і розвиток держави та права США.
4. Держава та право Франції нового періоду.
5. Державно-правовий розвиток Німеччини Нового часу.
6. Японська держава та право Нового періоду.
7. Еволюція державно-правового розвитку Китаю в період Нового часу.

Лекція №5

Тема: Історія держави та права Новітнього часу (2 год.)

1. Загальна характеристика держави та права Новітнього періоду.
2. Державно-правовий розвиток Англії Новітнього періоду.
3. Держава та право Франції Новітнього періоду.
4. Розвиток державно-правових інститутів США в Новітній час.
5. Зміни в державному устрої та правовій системі Німеччини в Новітній період.
6. Новітня Японія: державно-правовий розвиток.
7. Розвиток держави та права Китаю в Новітній період.

4 ТЕМАТИКА ТА ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Тема: «Історія держави та права зарубіжних країн» як наука і навчальна дисципліна (2 год.)

Мета: актуалізувати доцільність вивчення навчального курсу «Історії держави і права зарубіжних країн» майбутніми фахівцями; визначити роль і місце дисципліни в системі юридичних наук; з'ясувати методологію та періодизацію курсу.

Зміст

1. «Історія держави і права зарубіжних країн» як наука.
2. Роль і місце «Історії держави і права зарубіжних країн» в системі юридичних наук, її зв'язок з іншими юридичними дисциплінами.

3. Історико-правові школи вивчення «Історії держави і права зарубіжних країн» у Західній Європі та США: в Німеччині (Г. Пухта, Ф. Савіньї), Франції (Е. Лабуле, Р. Дарест), Англії (Г. Мен, Г. Спенсер), США (Г. Дж. Берман).

4. Методологія вивчення «Історії держави і права зарубіжних країн».

5. Загальна характеристика періодизації історії держави і права:

6. а) формаційний підхід; б) цивілізаційний підхід.

7. Джерела права та історичні джерела про «Історію держави і права зарубіжних країн».

Методичні вказівки

Курс «Історії держави і права зарубіжних країн» небезпідставно вважається невід'ємною складовою юридичної освіти, оскільки, оперуючи потужним фактажем знань і світового досвіду про становлення та розвиток держави і права, закладає підґрунтя для формування історико-правового мислення та світогляду майбутніх юристів.

Розпочинаючи вивчення нової навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» необхідно, передусім, чітко усвідомлювати, що вона водночас є науковою й навчальною дисципліною, яка посідає важливе місце в системі історико-юридичних наук та юридичної освіти. Тому відповідної уваги потребує питання щодо визначення місця і значення «Історії держави і права зарубіжних країн» в системі вищої юридичної освіти України.

«Історія держави і права зарубіжних країн» тісно пов'язана з теорією держави і права, історією держави і права України, історією політичних і правових вчень, конституційним правом зарубіжних країн та іншими юридичними дисциплінами, що вивчають загальні та конкретні процеси розвитку права в їх хронологічній послідовності та забезпечують системний підхід до комплексних явищ суспільного життя.

Варто розуміти, що в сучасній історико-правовій літературі представлені концептуальні й теоретичні погляди на природу виникнення та подальшу еволюції держави і права. Безперервний розвиток досліджень в сфері історії держави і права дозволив виокремити основні концепції (школи) дослідження і вивчення історії держави і права зарубіжних країн: теологічні (провіденціалізм), географічний детермінізм, елітологічна школа, юридичний позитивізм, історична та соціологічна школи права. Знайомство з усім спектром думок, позицій, концепцій, парадигм дозволить студенту сформувати власний історико-

правовий світогляд.

Розглядаючи питання методології, розуміння якої викликає у студентів певні труднощі, варто акцентувати на тому, що, як і будь-яка навчальна дисципліна, «Історія держави і права зарубіжних країн» також має свій методологічний інструментарій. Принагідними для її розуміння стануть сформовані загальнонаукові методи пізнання і дослідження соціальних процесів.

Як і будь-яка інша наука, історія держави і права зарубіжних країн володіє цілим арсеналом методологічних підходів. Загальновідомо, що до середини 80-х рр. XX ст. в радянській історико-правовій науці панував матеріалістичний підхід, що було обумовлено ідеологічною кон'юнктурою. Це значно ускладнювало істинно наукове пояснення сутності правових і державних процесів.

На даний час свого поширення набув методологічний плюралізм, що дозволяє комплексно поєднувати формаційний, цивілізаційний та подекуди й антропологічний методи, які сприяють дослідженню історичного процесу розвитку державно-правових інститутів в найбільш повному їх вигляді, враховуючи всі можливі комбінації їх взаємовпливу та взаємозв'язку.

«Історія держави і права зарубіжних країн» вивчає історію державно-правових інститутів окремих країн в хронологічній послідовності, яка виокремлюється в такі основні періоди: Стародавній світ, Середньовіччя, Новий і Новітній час. Ця періодизація значною мірою є умовною, проте вона, як переконує практика, дозволяє студентам якнайповніше осягнути чималий інформаційний обсяг. Кожна з перелічених епох характеризується складністю, неоднозначністю і специфічністю соціально-економічних і державно-правових процесів.

Об'ємність часових та територіальних меж курсу, певна специфіка суспільно-політичного, природно-кліматичного та культурно-духовного характеру, яка простежується як на локальному, так і на регіональному рівнях, диктує доцільність використання будь-яких матеріальних та нематеріальних носіїв інформації про державно-правові реалії розвитку тієї або іншої держави. Тому не буде зайвим використання доступних історичних джерел, які дозволять якомога повніше сформувати уявлення про певні державно-правові явища й події.

Завдання для самостійної роботи

1. Встановити відмінність між поняттями «джерело (форма) права» та «історичне джерело про право».

2. Використовуючи бібліографічні та Інтернет-ресурси, проаналізувати стан історіографічної бази курсу «Історія держави і права зарубіжних країн».

Тематика індивідуальних завдань

1. «Джерело права» та «історичне джерело про право»: питання співвідношення.
2. Потестарність як форма архаїчної влади.

Тестові завдання

1. Що є предметом вивчення дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»?

- а) вивчення закономірностей розвитку суспільства;
- б) вивчення правових норм, які в минулому регулювали суспільне життя;
- в) вивчення виникнення та розвитку держави і права в окремих країнах в конкретній історичній обстановці;
- г) вивчення правових явищ, які виникли в окремо взятих державах.

2. Історія держави та права зарубіжних країн має найтісніший міждисциплінарний зв'язок із... а) політологією; б) культурологією; в) теорією держави та права; г) конституційним правом.

3. Порівняльно-історичний метод дозволяє... а) аналізувати державно-правові явища та інститути в межах однієї або декількох епох;

- б) оцінювати факти і явища без упередженості;
- в) давати оцінку фактам і подіям з точки зору інтересів суспільства та його окремих груп;
- г) виявляти загальне і особливе в історичних явищах через пізнання різних історичних рівнів розвитку одного і того ж явища або двох різних явищ, що співіснують одночасно.

4. Принцип об'єктивності дозволяє... а) аналізувати державно-правові явища та інститути в рамках однієї або кількох епох; б) розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту; в) давати неупереджену оцінку фактам і подіям; г) оцінювати факти і явища з точки зору інтересів суспільства та його окремих груп.

5. Принцип соціального підходу дозволяє... а) проаналізувати державно-правові явища та інститути в рамках однієї або кількох епох; б) оцінювати факти і явища без упередженості; в) оцінювати факти і явища з точки зору інтересів держави та уповноважених нею для виконання різноманітних функцій органів; г) розглядати події, явища, процеси із врахуванням соціальних інтересів різних прошарків населення та зобов'язує співвідносити інтереси класові і вузькогрупові з

загальнолюдськими.

6. В основі формаційного підходу періодизації історії лежить...

а) теорія суспільно-економічних формацій; б) теорія локальних цивілізацій;

в) критерій часу; г) модернізаційний процес.

7. В основі цивілізаційного підходу періодизації історії лежить...

а) династичний принцип; б) теорія локальних цивілізацій;

в) критерій часу; г) теорія суспільно-економічних формацій.

8. Представниками соціологічної школи права вважаються...

а) Ф. Гізо, О. Тьєррі, Ж. Мішле; б) Ф. Лассаль, П. Лафарг, К. Каутський; в) М. Гуго, К. Ейхгорн; г) Е. Ерліх, Р. Канторовіч, Х. Зінцхеймер, Р. Паунд.

9. До представників історичної школи права належать...

а) Ф. Лассаль, П. Лафарг, К. Каутський; б) Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк; в) Г. Гуго, Ф. Савін'ї, Г. Пухта; г) О. Конт, Е. Дюрінг, Г. Спенсер.

10. Відмінність цивілізаційного підходу від формаційного полягає

в

а) однобокості трактування історичного розвитку державності як механічної зміни одного історичного типу держави іншим; б) можливості розкриття сутності будь-якої історичної епохи через людину, через сукупність пануючих у даний період уявлень кожної особи про характер громадського життя, про цінності та мету її власної діяльності; в) применшенні ролі культурно-духовного життя суспільства в розвитку і типології державності, її обмеження докола тих ідей, уявлень і цінностей, які відображають інтереси антагоністичних класів; г) можливості зрозуміти основні закономірності та напрямки формування і становлення локальних цивілізацій.

Рекомендована література: список поданий нижче.

Семінарське заняття № 2

Тема: Історія держави і право Стародавнього світу (2 год.)

Мета: зорієнтувати студентів у понятійно-категоріальному апараті Стародавнього світу; виявити спільне та особливе у Східній та Західній традиції держави і права; визначити тенденції розвитку держави і права давньосхідних та античних країн.

Зміст

1. Поняття «Стародавній світ» у географічному, цивілізаційному і суспільно-політичному змісті.

2. Східна й Західна традиція розвитку держави і права.
3. «Східна деспотія»: характеристика та основні ознаки.
4. Характерні особливості зародження та розвитку держави і права в Стародавнього Сходу.
5. Поняття «античності» та його зміст.
6. Особливості становлення полісної державності в Стародавній Греції та форм держави в Стародавньому Римі.
7. Характерні особливості та тенденції розвитку держави і права античних країн.

Методичні вказівки

Перший змістовий модуль охоплює значний за обсягом історико-правовий матеріал, який характеризує процес виникнення та розвитку держави і права Стародавнього світу. Для розуміння логіки історичного процесу та для визначення спільних і відмінних рис, притаманних Східній і Західній традиції розвитку держави і права, навчальний матеріал розподілено на 2 блоки: 1) держава і право Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай); 2) держава і право Античного світу (Греція, Рим).

Для осмислення тематики загалом і для підготовки запропонованих питань зокрема необхідно, передусім, з'ясувати зміст поняття «Стародавній світ». Адже воно охоплює державно-правову історію надзвичайно об'ємного проміжку часу (від V тис. до н. е. до I ст. н. е.). Територіально Стародавній світ об'єднує Стародавній Єгипет, Вавилон, Індію, Китай, Хетську державу, Ассирію, Стародавню Грецію та Рим. Ці держави звично поділяють на дві великі групи: держави Стародавнього Сходу та держави Античного світу. Порівняння «азіатського» (східного) та «античного» (західного) типів держави і права, є надзвичайно повчальним. Студенти мають чітко розуміти відмінності у формуванні та розвитку Східної та Західної традиції державо- та правотворення. З цією метою слід виокремити спільні та відмінні ознаки, притаманні таким явищам як: суспільство, влада, держава, релігія, право. Тому виконання завдань самостійної роботи сприятиме не лише опануванню необхідним понятійно-категоріальним апаратом, але й формуванню цілісного уявлення про витоки державно-правових явищ.

Варто зауважити, що найперші форми державних (протодержавних) утворень спочатку утворюватися в давньосхідних цивілізаціях – Стародавньому Єгипті, Стародавньому Вавилоні, Стародавній Індії, Стародавньому Китаї приблизно в V – III тисячолітті до н. е. (в процесі

розпаду общинно-родової організації життя). Незважаючи на територіальну віддаленість, це відбулося практично в один і той же період, що досьгодні залишається загадковим для дослідників. Але певні причини, що зумовили цей процес, все ж можна виокремити. Ці цивілізації виникли в долинах рік, що дозволяло людям використовувати їх води для штучного зрошення земель, збільшуючи тим самим обсяги продовольства. Потреба в організації праці обумовила створення системи її поділу (управлінська, фізична) та соціальної організації (сільська община), згодом державних структур та норм (правил) поведінки.

Розкриваючи поняття «східної деспотії», слід виокремлювати наступні її основні риси і особливості: обоження особи правителя, двірцево-бюрократична система управління, значна роль жерців, наявність общинного самоврядування тощо. Доцільно було б зупинитися на з'ясуванні загального і особливого в процесі становлення держави та права Стародавнього Сходу (на прикладі Єгипту, Вавилону, Китаю та Індії) та античних держав (на прикладі Стародавніх Афін, Спарти, Риму).

Говорячи про зміст поняття «Стародавній Схід», необхідно розуміти, що воно традиційно використовується в науці для позначення сукупності країн Південно-Західної, Південної та Східної Азії, а також Північної та Північно-Східної Африки, які існували у період від IV тис. до н.е до середини I тис. н.е. Ці країни внесли неоціненний внесок у розвиток сучасної цивілізації, збагатили її багатьма технологічними винаходами та суспільними практиками без яких уявити сьогодення неможливо. Вони заклали початкові основи багатьох духовних і матеріальних цінностей, які згодом були сприйняті і творчо розвинені, ставши надбанням всього людства. Тому, торкаючись питання щодо причин виникнення держави в країнах Стародавнього Сходу, корисним виявився б комплексний підхід, який враховував би різні аспекти цього довготривалого процесу – кліматичні, соціальні, економічні, релігійні тощо.

Не зайвою могла б виявитися дискусія про азіатський спосіб виробництва і суспільний лад. Дискутуючи, необхідно розуміти, що основою життєдіяльності і виробництва за таких умов виступала сусідська община. Її органи самоуправління регулювали правові відносини в колективі. Община мала право опосередкованої власності, оскільки земля перебувала у власності держави. Спеціальні органи общини розподіляли земельні ділянки між общинниками, користування якими ставало можливим за умови виконання суспільних обов'язків і повинностей, сплати податків тощо.

Доречно зауважити, що важливою обставиною в процесі еволюції

держав Стародавнього Сходу виявилася відсутність приватної власності на землю і множинність форм землекористування. Головним власником землі вважалася держава в особі правителя, що знайшло відображення в його праві розпоряджатися землею, контролювати землеробство і стягувати податки. У країнах Стародавнього Сходу частина земель передавалася окремим особам (аристократії, чиновникам, воїнам). Колективним власником іншої частини земель виступала громада, яка розподіляла наділи між общинниками. Таким чином, земля і право отримувати доходи від неї розподілялися відповідно до обсягу влади між правителем, чиновницьким апаратом, громадою. Це призвело до того, що розгалужений адміністративний апарат зайняв позиції соціальної еліти, яка будь-що намагалася закріпити свій статус в нормах права.

Розкриваючи зміст поняття «античність», першочергово варто акцентувати увагу на виникненні в античному суспільстві демократії, в умовах якої повноправні громадяни брали участь в політичному житті і управлінні державою. Варто також зазначити, що невід'ємною ознакою полісного устрою була наявність народних зборів як форми народного волевиявлення, проте обсяг демократизації суспільно-політичного життя полісів був різним. Оцінюючи тогочасну полісну демократію, навіть зважаючи на те, що це була демократія лише привілейованої меншості вільного населення, слід наголосити на тому, що вона стала помітним кроком уперед в суспільному поступі. Узагальнюючи, слід наголошувати, що такі античні суспільства як грецькі міста-держави (Афіни, Спарта) та Рим, у певний період свого розвитку характеризувалися глибоким проникненням рабської праці в основні галузі виробництва. Раби стали, якщо не єдиною, то однією з головних продуктивних сил.

Розглядаючи питання особливостей виникнення та еволюції давньосхідного та античного права, варто зробити акцент на тому, що процес правотворення мав суттєві відмінності. Так в давньосхідних суспільствах формувалося право, яке відкрито закріплювало соціальну нерівність, що виявлялося, перш за все, в невизнанні рабів суб'єктами правовідносин. В античних суспільствах соціальний статус раба видозмінювався: раб як річ, як знаряддя праці поступово ставав активним учасником цивільно-правових відносин – мав право створювати сім'ю, володіти на користь господаря тим або іншим майном (рабський пекулій), і, як наслідок, – отримував свободу.

Давньосхідне законодавство закріплювало також стану нерівність вільних. Правосуб'єктність громадян античних держав залежала ж від

статусу свободи, громадянства, сімейного статусу. На її обсяг впливали й інші чинники: приналежність до полісу (общини), римської сім'ї, спосіб життя, фізичне та розумове здоров'я, громадянська позиція тощо. Право Стародавнього Сходу нерозривно пов'язувалося з релігією і релігійною мораллю. Правова норма тут, за рідкісним винятком, мала релігійне підґрунтя. Правопорушенням вважалося одночасне порушення норми, релігії і моралі.

На противагу, давньосхідному праву, право як один з факторів, що формувало громадянське суспільство і елементи його культури в епоху античності, не відразу досягло зрілості і досконалості. На ранніх етапах свого розвитку воно за рівнем юридичної техніки і ступенем розробленості основних інститутів мало багато подібностей із правовими традиціями країн Сходу. Розвиток права в античних Греції та Римі здійснювався в межах окремих полісів, а рівень розвитку демократичних інститутів в окремих містах-державках знаходив своє відображення і в праві. Право в античному світі, передусім, постає у своєму чистому вигляді як авторитетний і обов'язковий регулятор полісного життя, позбавлений будь-якої містичної чи релігійної сили.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти схему організації суспільної влади і управління в первіснообщинному (додержавному) суспільстві.
2. Держава і право Західної та Східної традиції: спільні та відмінні риси (скласти порівняльну таблицю).
3. Перелічити основні риси додержавного (звичаєвого) права.
4. Виконати індивідуальне завдання.
5. Вирішити тестові завдання.

Тематика індивідуальних завдань

1. Державний лад країн з азіатським способом виробництва.
2. Особливості державного устрою Стародавнього Єгипту.
3. Історія законодавчих встановлень в Стародавньому Китаї.
4. Кримінальний суд і кримінальний процес в Афінах в епоху розквіту демократії.
5. Суспільний і державний лад Афін. Полісна модель.
6. Суд і кримінальний процес у Спарті.
7. Магістратури в Римі.
8. Історія створення Законів XII таблиць. Їхня загальна характеристика.

9. Суд і процес за Законами XII таблиць.
10. Історія створення і загальна характеристика інституцій Гая.

Тестові завдання

1. Виникнення перших державних утворень обумовлювалося...

а) необхідністю організації праці по будівництву іригаційних споруд; б) потребою завойовувати нові території; в) доцільністю формування соціальної структури суспільства; г) появою приватної власності, торгівлі, рабства.

2. Яка з рис не відноситься до механізму «східної теократії»?

а) необмеженість влади правителя; б) обоготворення особи правителя;
в) виконання правителем жрецьких функцій;
г) безпосереднє виконання правителем управлінських функцій.

3. Під поняттям «екзогамія» розуміють...

а) заборону кровноспоріднених зв'язків; б) заборону внутрішньородинних шлюбних зв'язків; в) перехід від полігамних міжстатевих стосунків до моногамних; г) узаконення стосунків між чоловіком і жінкою.

4. Як називався процес об'єднання декількох племен ?

а) анафема; б) остракізм; в) сисахфія; г) сінойкізм.

5. Яка з категорій не належала до панівної верхівки староегипетського суспільства? а) жерці; б) рабовласники; в) чиновники; г) аристократія.

6. Вищий судовий орган у Стародавньому Єгипті називався...

а) Ареопаг; б) палата шести; в) понтифіки; г) Герусія.

7. Що виступає джерелом права Стародавнього Єгипту?

а) Закони Ману; б) Закони Хаммурапі;
в) «Книга Законів царства Вей»; г) кодифікація Бокхоріса.

8. «Культове майно» – це майно, яке...

а) призначалось для проведення жерцями обрядів та церемоній; б) передавалось із покоління у покоління в межах сім'ї, оскільки прибутки від нього використовувались для муміфікації покійників, будівництва гробниць тощо; в) належало прихильникам культу того або іншого єгипетського бога; г) вважалось священним, недоторканим, бо належало фараону та його сім'ї.

9. До якого суспільного стану слід віднести авілумів?

а) селян; б) родичів царя; в) чиновників; г) військових.

10. Оберіть найдавніший збірник законів Месопотамії.

а) Закони Ману; б) Закони Хаммурапі; в) Кодекс Навуходносора; г) Закони Бокхоріса.

11. У якому випадку за Законами царя Хамурапі шлюб вважався офіційним? а) у разі довготривалого сумісного проживання; б) після проведення релігійного обряду; в) після передачі викупу батькові нареченої;

г) при наявності письмового договору.

12. Назвіть особливості права Стародавньої Індії.

а) вплив іноземного права; б) вплив релігії; в) норми права базувались виключно на судовій практиці та законах монархів; г) вплив кастово-варнового поділу суспільства.

13. Позначте найдавніший збірник законів Індії.

а) закони Ману; б) Закони Хаммурапі;

в) «Артхашастра»; г) «Книга законів царства Вей».

14. Згідно із Законами Ману, злочинець, який здійснює крадіжку вночі, мав... а) бути страчений; б) сплатити штраф і відшкодувати завдані збитки; в) міра покарання буде залежати від соціального статусу злочинця;

г) прилюдно побитий батоном.

15. У чому полягав зміст деспотичної форми правління у Стародавньому Китаї? а) в обожненні монарха – вана; б) у наявності розгалуженого бюрократичного апарату; в) в абсолютизмі влади монарха; г) в обмеженні влади монарха різними органами держави.

16. Автором проведення реформ в період імперії Цинь був...

а) Чен Тан; в) Шан Ян; б) Цинь Шихуанді; г) Лю Бан.

17. Система збору податків натурою у Стародавньому Китаї, коли частина общинної землі оброблялася всією общиною і весь врожай з неї надходив царю, називалася...

а) «половинщина»; б) «ілку»; в) «колодязні поля»; г) «кругова порука».

18. Які заходи провів Солон в Афінах? а) увів «сісахсфію» та створив «Раду-500»; б) започаткував інститут роз'їздних суддів; в) створив Гелією та скасував Ареопаг; г) запровадив остракізм.

19. Оберіть із перелічених назв джерела афінського права.

а) звичаї; б) закони; в) накази царів; г) тільки звичаї та накази царів.

20. До кого в Афінській державі застосовували остракізм?

а) до кримінальних злочинців; б) до осіб, які не змогли вчасно повернути борг; в) до того, хто своєю діяльністю шкодив існуванню демократії; г) до тих, хто порушив порядок укладання шлюбу.

21. Накладання атимії означало...

- а) перетворення вільного на раба; б) позбавлення громадянства;
в) надання волі рабові; г) вигнання з держави.

22. Який із зазначених органів не відносять до державної влади Спарти? а) Герусія; б) Апелла; в) колегія ефорів; г) Рада 500.

23. Патриції – це... а) невільне населення; б) неповноправні громадяни; в) повноправні громадяни; г) рабовласники.

24. Консули, претори, цензори, трибуни, едили, квестори – це посадові особи, які належали до... а) Сенату; б) ординарної магістратури;

- в) естраординарної магістратури; г) префекторію.

25. Під домінатом слід розуміти... а) монархічну форму правління періоду Римської імперії; б) монархію типу східної деспотії; в) абсолютну монархію зразка Середньовічної Європи; г) аристократичну республіку.

26. Римське право якого часового проміжку називали класичним?

- а) періоду пізньої Імперії; б) періоду ранньої Республіки; в) періоду пізньої Республіки та ранньої Імперії; г) періоду зародження римської державності.

27. Складна процедура набуття права власності у римському праві, яка передбачала присутність п'яти свідків і вагодержателя, а також виконання певного обряду, називалася... а) фіктивний судовий спір; б) сервітут; в) манципація; г) легісакційний процес.

28. Домовленість двох або більше сторін, згідно з якою одна (чи більше) особа має право вимагати від іншої (інших) здійснення певних дій – це... а) прекарій; б) контракт; в) стипуляція; г) інтердикт.

29. Сервітутом у Давньому Римі називали... а) форму боргового зобов'язання; б) форму землеволодіння; в) право користування чужими речами; г) річ, що набувалася у власність внаслідок давності володіння.

30. Віндикація у Давньому Римі – це... а) засіб захисту права власності; б) кровна помста; в) розпорядження претора; г) застава земельної ділянки.

Рекомендована література: список поданий нижче.

Семінарське заняття № 3

Тема: Історія держави і права Середньовіччя (2 год.)

Мета: з'ясувати передумови формування та характерні риси феодальної держави й права; охарактеризувати етапи розвитку

феодалної держави та права, вказавши їхні особливі ознаки; визначити особливі риси феодалного суспільства; простежити відмінність між західним та східним шляхом розвитку феодалної держави і права.

Зміст

1. Передумови формування та характерні риси феодалної держави та права.
2. Сутність відносин сюзеренітету-васалітету.
3. Основні етапи розвитку феодалних держав.
4. Соціальна стратифікація феодалних суспільств.
5. Розвиток феодалного права. Джерела права: звичаї, варварські правди, церковне канонічне право, капітулярії та імунітетні грамоти королів. Кутюми та їх збірники, королівські ордонанси у Франції. Земське, ленне і міське право, імператорські статuti, Саксонське та інші зеркала, Любекське і Магдебурзьке право в Німеччині. Рецепція римського. Звід канонічного права 1500 року. Кодифікації джерел континентального права. Розвиток загального і прецедентного права та права справедливості в Англії.
6. Основні риси середньовічного права. Судочинство.
7. Феодална держава і право в країнах Сходу.

Методичні рекомендації

Вивчення матеріалу другого змістового модуля, присвяченого державі та праву Середньовіччя, необхідно розпочати зі з'ясування загальних рис, притаманних феодалізму, який сформувався в надрах родоплемінного та рабовласницького суспільств. Це допоможе зрозуміти низку складних питань історії середньовічної держави і права. Одне з перших таких питань – процес виникнення ранньофеодалних держав. Прикладом може послужити історія найвідомішої ранньофеодалної держави германців, яка виникла в VI ст. – королівство салічних франків. Потрібно простежити основні зміни в його державному ладі аж до X ст. Слід звернути увагу на роль, яку відіграли в феодалізації франкського суспільства такі інститути, як бенефіції і прекарій, імунітет і комендація. Характерні риси ранньофеодалного права найбільш повно простежуються на матеріалі основного пам'ятника права франків – Салічної правди (V – VI ст.).

Період розквіту феодалізму (васально-сеньйоріальна (ленна) монархія) (X – XII ст.) у Західній Європі характеризувався для держав Франції, Англії та Німеччини як загальними, так і особливими рисами. Взявши за основу характерні риси держави Франції – країни класичного

феодалізму, – потрібно виділити загальні та особливі риси феодальних держав Англії та Німеччини.

На наступному етапі становлення феодальної держави – етапі станovo-представницької монархії – з'являються нові важливі риси в соціальній структурі феодального суспільства, які отримують своє відображення у державній структурі (створення станovo-представницьких установ). Потрібно усвідомити процес виникнення і розвитку найбільш відомих середньовічних державних органів цього періоду – англійського парламенту, французьких Генеральних Штатів, німецьких ландтагів – і вміти давати їм соціальну та юридичну характеристику. З документів тієї епохи, що мають державно-правовий характер, найбільше значення мали «Велика хартія вільностей» (Англія), «Великий березневий ордонанс» (Франція) і «Золота булла» (Німеччина).

Останнім етапом в історії феодальної держави став абсолютизм. При його вивченні слід усвідомити соціально-економічні передумови оформлення абсолютної монархії в країнах Західної Європи, і особливо у Франції. Після цього необхідно виявити особливості абсолютизму в Англії та Німеччині.

Вивчення феодального права потрібно починати з його джерел. Треба охарактеризувати звичайне право (на прикладі французького і німецького) і загальне право Англії. Дуже цікавим і важливим явищем в історії феодального права Західної Європи була рецепція (сприйняття) римського права. Слід засвоїти не тільки її причини, а й обсяг, характер цієї рецепції. Нарешті, два особливих види джерел права призвели до формування права міського та канонічного (церковного).

Вивчення змісту феодального права передбачає засвоєння його найбільш важливих і значних інститутів. До числа окремих пам'яток права, що сприяють наочному й поглибленому його розумінню, варто віднести «Саксонське зерцало», «Кутюми Бовезі» та «Кароліна».

Визначаючи основні риси феодального права, слід зазначати, що воно виражало насамперед інтереси феодалів і виступало як право-привілей. Незважаючи на всі особливі риси, феодальне право було більш розвиненим, ніж право рабовласницького ладу, і сприяло розвитку прогресивніших суспільних відносин, хоча за своєю зовнішньою формою, ступенем розробленості окремих інститутів, внутрішньої цілісності, юридичній техніці воно багато в чому поступалося досконалішим зразкам рабовласницького права, особливо римському праву.

Феодальне право зазнало значного впливу релігії. Перехід до

феодалізму збігся з оформленням світових релігій – християнства та ісламу, тому паралельно з ними виникли своєрідні «світові» системи феодалного релігійного права – канонічне право і шариат (мусульманське право).

Для східного феодалізму характерна розмитість станових меж: основою суспільної структури була не васально-ленна ієрархія, а ієрархія феодалних титулів і рангів. У всіх східних феодалних суспільствах до панівних станів входили безпосередні споживачі ренти-податку, представники військово-бюрократичного державного апарату. Для середньовічного Сходу характерна і менша ступінь залежності безпосередніх виробників-селян і відносно більший обсяг їхніх прав, пов'язаних з розпорядженням земельною ділянкою. Не існувало панського господарства та панщини, і селяни не були прикріплені до землі окремих феодалів. Залежність селян виражалася в податковому тягарі, а також в становій неповноцінності, скріплювалася правом, релігією, обцинними порядками.

Державні форми відрізнялися своєрідністю. Не існувало сеньйоріальної монархії. Не могла тут скластися і станово-представницька монархія, так як міста не мали автономії і не утворився стан городян зі своїми цілями та інтересами. Поширеною формою східного середньовічної держави стала спадкова монархія, в якій були відсутні які б то не було інституційні форми обмеження влади правителя. Але в різних державах різний рівень централізації, ступінь застосування військово-деспотичних засобів і методів здійснення державної влади.

В Китаї склалася своєрідна «східна деспотія»: всесилля військово-бюрократичного апарату на чолі з імператором, феодална централізація, тотальний поліцейський контроль, широта економічних функцій держави, століттями виховувалося рабське і безумовне підпорядкування «синові неба». В Японії в період пізнього феодалізму склалися риси абсолютної монархії: своєрідна автократична форма щодо централізованої держави. **Арабський** Халіфат був централізованою теократичною державою на чолі з халіфом – наступником пророка.

Загальні риси державного апарату на Сході характеризувалися громіздкістю і дублюванням функцій. Адміністративні, податкові та судові функції не були чітко розподілені. Державні посади передавалися у спадок. Не було поділу між духовенством, яке виконувало суддівські і адміністративні функції, і світськими властями, між цивільними і військовими ланками державного апарату. Значна частина правлячого класу була представлена неофіційними ланками управлінської структури,

особливо на місцевому рівні управління.

Типовими рисами східного феодального права були консерватизм, стабільність, традиційність права і моралі. Звідси – переконаність людей в споконвічності, вищій мудрості, завершеності правил суспільної поведінки. Проявом консерватизму був тісний зв'язок норм моралі та права з релігією: індуїзмом, ісламом, конфуціанством. Відкрито виходячи з суспільної нерівності, середньовічне право країн Сходу стверджувало також станова, кастова, релігійну нерівність, детально регламентуючи поведінку людей у всіх сферах життя.

Завдання для самостійної роботи

1. Вказати причини поділу європейського феодального права на дві системи: романо-германську (континентальну) та англо-саксонську (острівну).
2. Порівняльний аналіз мусульманського і далекосхідного права періоду Середньовіччя (скласти таблицю).
3. Перелічити спільне та особливе в розвитку права власності, зобов'язальних відносин, шлюбно-сімейного і кримінального права у Західній та Східній середньовічній правовій традиції.
4. Виконати індивідуальне завдання.
5. Вирішити тестові завдання.

Тематика індивідуальних завдань

1. Суд і процес у державі франків. Історія створення «Кароліни», загальна характеристика.
2. Особливості становлення і розвитку мусульманського права.
3. Особливості суспільного і державного устрою Арабського халіфату.
4. Правові пам'ятки середньовічного Китаю.
5. Історія створення і загальна характеристика збірки «Кримінальні встановлення Тан».
6. Історія створення і загальна характеристика збірки «Законів Великої династії Мін».
7. Основні поняття і принципи кримінального права в «Законах династії Мін».
8. Правові пам'ятки середньовічної Японії.
9. Загальна характеристика зведення законів «Тайхоре».

Тестові завдання

1. Візантія утворилася внаслідок поділу... а) Франкського королівства; б) Священної Римської імперії німецької нації; в) Римської імперії; г) імперії Карла Великого.

2. Один з вищих чиновників Візантії, який очолював консисторій і був головним юристом...

а) магістр; в) квестор; б) епарх; г) коміт державної скарбниці.

3. Найбільший після Кодексу Юстиніана візантійський кодекс, складений з метою створення вибірки законів з внесенням новел, які сформувалися під впливом християнських морально-етичних норм у VIII ст. називався... а) Еклога; б) Прохірон; в) Кароліна; г) Василіки.

4. Збірка візантійського права, що з'явилася у 872 р. з метою викладення норм шлюбного, спадкового, зобов'язального і карного права в доступній формі називалася...

а) Еклога; б) Прохірон; в) Кароліна; г) Василіки.

5. За якого із королів салічних франків їх держава досягла найвищої могутності?

а) Хлодвіга; б) Гундобада; в) Карла Мартелла; г) Карла Великого.

6. Як називалась відкупна ціна за здійснене вбивство у салічних франків? а) вергельд; б) композиція; в) фредум; г) капітулярій.

7. Хто у франків зі вказаних посадовців здійснював управління на місцях? а) рахімбурги; б) віконти; в) графи; г) сацебарони.

8. Хто за Меровінгів виконував функції управителя королівського палацу? а) сенешаль; б) маршал; в) референдарій; г) двірцевий граф.

9. Що із нижчепереліченого не є формою залежності селян від власника? а) бенефіцій; б) комендація; в) серваж; г) імунітет.

10. Керли – це... а) повноправні громадяни; б) панівний клас; в) напівзалежні люди; г) раби.

11. Більшість статей англійської «Великої хартії вільностей» присвячувалось... а) правам лицарів і городян; б) регулюванню ленно-васальних відносин короля і баронів; в) становищу селян; г) становищу купців.

12. Коли був прийнятий проект перебудови державного управління в Англії (т. зв. «Оксфордські провізії»)?

а) у 1215 р.; б) у 1539 р.; в) у 1258 р.; г) у 1563 р.

13. В якому столітті церква Англії перестала підпорядковуватись Папі римському? а) у XIII; б) у XV; в) у XIV; г) у XVI.

14. Уїтенагемот – це ... а) земельний наділ; б) рада старійшин; в) організація рабів; г) судовий орган.

15. На які частини можна поділити звичаєве право, яке діяло в Німеччині тривалий час?

а) право феодалів; б) земське право; в) міське право; г) ленне право.

16. В якому році було укладено Пруський земельний кодекс?

а) 1784 р.; б) 1795 р.; в) 1796 р.; г) 1793 р.

17. В якому році була видана «Золота Булла»?

а) 1360 р.; б) 1320 р.; в) 1400 р.; г) 1356 р.

18. Бальї – це... а) королівські чиновники, які займались розглядом судових спорів, збирали податки; б) скликали королівське ополчення; в) королівські чиновники, які завідували лише фінансами; г) королівські чиновники, що виконували верховні поліційні функції в округах.

19. Велике значення як джерела права у Франції мали...

а) рішення королівських судів; б) судові прецеденти;

в) королівські едикти, ордонанси; г) звичаєве право.

20. Римське право мало найбільший вплив у... а) Північній Франції; б) Південній Франції; в) Східній Франції; г) Центральній Франції.

21. Кутюми Бовезі були упорядковані... а) Карлом Лисим; б) Генріхом Наварським; в) Філіпом Бомануаром; г) Філіпом Красивим.

22. Найближчим помічником халіфа і другою особою в країні був...

а) наглядач; б) керівник поліції; в) візир, г) чаті.

23. Що означає поняття «ікта»?

а) частину Аравійського півострова, де проживав Мухаммед; б) землі, завойовані мусульманами; в) землі, які надавалися за військову або державну службу; г) селянські наділи.

24. Хто проводив судочинство в Арабському Халіфаті?

а) халіф; б) кадій; в) емір; г) шейх.

25. Перший законодавчий акт Японії – Закон 17 статей – проголошував... а) рівність усіх станів; б) верховну владу племінного союзу Ямато; в) введення рангової системи; г) встановлення ранньфеодальної монархії.

26. Як називалися норми звичаєвого права в Японії?

а) віші; б) штоки; в) гірі; г) аяти.

27. До джерел японського феодального права не належить...

а) «Гайхоре»; б) «Бусідо»; в) «Звід законів із 900 статей»; г) «Кодекс зі 100 статей».

28. Цензорат у Китаї – це відомство...

а) фінансів; б) податків; в) публічних робіт; г) контролю і ревізії.

29. Норми «лі» в Стародавньому Китаї – це норми... а) звичаєвого права; б) прецедентного права; в) адміністративного права; г) морально-етичні норми.

30. Класифікація злочинів у Китаї склалась у вигляді... а) «10 зол»; б) «20 гріхів»; в) «30 несправедливостей»; г) «25 великих зневаг».

Рекомендована література: список поданий нижче.

Семінарське заняття № 4

Тема: Історія держави і права Нового часу (2 год.)

Мета: з'ясувати причини, передумови, завдання та рушійні сили буржуазних революцій; простежити суспільно-політичні зміни, обумовлені європейськими революціями; визначити чинники, що вплинули на здійснення буржуазних перетворень в Японії та Китаї; проаналізувати джерела та особливі риси буржуазного права.

Зміст

1. Соціальні, економічні та політичні передумови буржуазних революцій.
2. Утворення буржуазної держави в Англії, США та Франції. Особливості виникнення буржуазної держави в Німеччині, Японії та Китаї.
3. Зміни в державному та суспільному ладі держав нового періоду.
4. Буржуазні республіки та просвітницький абсолютизм.
5. Колоніалізм та створення колоніальних імперій.
6. Принципи формування та тенденції розвитку буржуазного права.
7. Джерела буржуазного права.

Методичні рекомендації

Третій змістовий модуль охоплює період Нового часу, що розпочався процесом становлення нових принципів буржуазної держави і права, закріплення основних політичних та громадянських прав і свобод.

Варто розуміти, що кардинальним перетворенням в європейських суспільствах передувала революція в ідеології. Адже народжувались нові філософські, політико-економічні та правові ідеї, які закладали основи нового суспільства, формували буржуазні принципи майбутньої держави та права. Зокрема, в сфері державно-правової ідеології особливе місце відводилося правоположенням про «природні та невідчужувані» права людини. До них відносилися право на життя, недоторканість особи та її прав. Тому призначення держави – їх гарантія та захист. Лише тоді держава вважатиметься правовою. Основною умовою забезпечення

свободи і безпеки громадян мав стати принцип розподілу влади на організаційно незалежні та взаємостримуючі три гілки влади: законодавчу, виконавчу та судову.

Безпосередні зміни в політиці та державно-правовій сфері розпочалися в період англійської, а згодом і французької буржуазних революцій XVII – XVIII ст. Історично першою країною, яка відчула вплив демократичних змін, стали Нідерланди, де в 1566 р. частина населення виступила проти іспанського панування. Проте, незважаючи на значний політико-економічний вплив цієї держави на європейський континент, буржуазні новації носили поверхневий характер, а тому серйозного впливу на подальші процеси в Європі не мали.

Буржуазія, яка активно прагнула до політичного лідерства, виглядала як рушійна сила у боротьбі з феодалними пережитками й поборник національних інтересів та прагнень, дійсно початково була економічно потужним, організованим та ідейно-згуртованим класом в революційному русі. Проте згодом, отримавши доступ до владних структур і економічних преференцій, залишила зі своїми старими-новими проблемами своїх найближчих союзників – робітництво та селянство.

Складне соціально-економічне становище працюючих загострило класову боротьбу, стимулювало їхній інтерес до соціалістичних теорій. За таких обставин відбувається переформатування рушійних сил буржуазних революцій. В найрозвинутіших країнах Європи 30–40-ті рр. XIX ст. ознаменовані першими масовими виступами робітників як самостійної політичної сили. Держава починає поряд з виконанням поліцейських функцій виконувати функцію «нічного охоронця». Тому в другій половині XIX ст. з'являється законодавство, скасовуюче виборчі цензи, цензуру, закріплююче свободу слова та зборів, легалізуюче діяльність профспілок.

Варто підкреслити про поступове утвердження формально-правової рівності всіх учасників суспільних відносин. Порівняно з рабовласницьким та феодалним суспільством, ця особливість стала прогресивною рисою правового розвитку. Проте визнання формальної рівності людей без врахування їх фактичної соціально-економічної нерівності виключало юридичні перешкоди для підсилення експлуатації. Багаточисельне робітництво та селянство позбавлялися належного правового та соціального захисту від всевладдя роботодавців щодо умов, тривалості та оплати праці, звільнення, безробіття тощо.

Спільним для всіх буржуазних революцій було прагнення нових політичних сил сконцентрувати у своїх руках усю повноту державної

влади, фактично відмовляючись від проголошених демократичних принципів та відокремлюючись від народу. Логічним завершенням цього процесу стало встановлення в деяких країнах авторитарних режимів, одягнутих в конституційні форми. В Западній Європі та США соціальна напруга помітно пом'якшувалася за рахунок політичного та економічного балансу між працею та капіталом на основі конституційного, трудового й соціального законодавства.

Доцільно зауважити, що продиктований суспільним запитом, заснований на нових виробничих відносинах і новітніх знаннях технічний прогрес, обумовив спочатку промислову революцію, а згодом – політичну. Економічна експансія та переорієнтація торгівлі на ринки Америки, Африки, Індії та Східної Азії зміцнила економічне становище європейських держав, розширили їхні можливості для інвестування в нові технологічні процеси й виробництва.

Це привело до посилення у XIX–XX ст. колоніальної експансії капіталістичних держав, якою було охоплено відсталі держави, що стали джерелом накопичення капіталів та ринком збуту. В колоніально залежних державах жорсткій експлуатації підлягали як природні, так і людські ресурси. Отриманий таким шляхом капітал інвестувався в технології та виробництва з метою створення нових товарів та послуг. Збільшення кількості товарів привело до задоволення попиту на внутрішньому ринку та потреби у пошуку нових ринків збуту та сфер політичного та економічного впливу. Все це привело до загарбницьких воєн та політики колоніалізму. Хоч феодальна експлуатація змінилась на експлуатацію капіталістичну, проте тим самим створювалися умови для розвитку продуктивних сил, підвищувався освітній і культурний рівень населення, що в перспективі приведе до боротьби країн з-під колоніальної залежності та змін в їхніх державних та правових інституціях.

В період Нового часу розпочинається процес створення національних правових систем. Після перемоги буржуазії приймається низка законів, які скасовували феодальні пережитки та вводили нове, продиктоване потребами часу, законодавство. Виникла потреба кодифікувати нове право. Найуспішнішою виявилася т. зв. «наполеонівська кодифікація» у Франції, ознаменована створенням 5 основних кодексів – цивільного, кримінального, цивільно-процесуального, кримінально-процесуального та торгового.

Завдання для самостійної роботи

1. Буржуазні революції в Європі та США: порівняльна

характеристика (заповнити таблицю).

Держава	Причини	Передумови	Рухійні сили	Завдання	Етапи	Наслідки	Джерела (форми) права
Англія							
Франція							
США							
Німеччина							

2. Проаналізувати буржуазні конституції згідно поданої схеми.

Держава	Рік прийняття конституції або конституційного акта	Структура	Короткий аналіз
Англія			
Франція			
США			
Німеччина			
Японія			
Китай			

3. Здійснити аналіз системи управління в французькій та англійській колоніальних імперіях.

4. Виконати індивідуальне завдання.
5. Вирішити тестові завдання.

Тематика індивідуальних завдань

1. Оформлення конституційної монархії в Англії.
2. Розвиток державно-політичної системи США в кінці XVIII – XIX ст.
3. Формування судової та правової системи США.
4. Монархії «освіченого абсолютизму» в країнах Європи.
5. Загальне Цивільне укладення Австрії.
6. Конституційні закони 1875 р. у Франції та їх подальші зміни.
7. Еволюція судової системи у Великобританії в XIX ст.
8. Еволюція судової системи в США в XIX ст.
9. Еволюція судової системи в Німеччині в XIX ст.
10. Судова система Франції XIX ст.

Тестові завдання

1. Проти якої з названих форм держави були спрямовані європейські революції в період Нового часу? а) конституційна монархія; б) абсолютна монархія; в) демократична республіка; г) дуалістична монархія.

2. Для якої системи права характерна названа риса: основним джерелом права є судовий прецедент? а) континентальна; б) англосаксонська; в) мусульманська; г) далекосхідна.

3. Основними політичними течіями англійської буржуазної революції були... а) конституціоналісти, жирондисти, якобінці; б) пресвітеріани, індепенденти, левеллери; в) демократи, республіканці; г) віги, торі.

4. Habeas Corpus Act передбачає... а) звільнення суддею ув'язненого, що має наказ, з ув'язнення протягом двох днів; б) доставку ув'язненого, що має наказ, до судді протягом трьох днів; в) штраф у сумі 100 фунтів-стерлінгів за невиконання наказу; г) штраф у сумі 200 фунтів-стерлінгів за відмову видати копію припису протягом 6 годин.

5. Яким актом проголошується свобода слова і дебатів в парламенті? а) «Актом про влаштування»; б) «Актом про посади»; в) «Біллем про права»; г) «Habeas Corpus Act»?

6. «Знаряддя управління» Олівера Кромвеля заклало юридичні підвалини для... а) посилення республіканських тенденцій в державному розвитку; б) реставрації монархії; в) політичної стабілізації в країні; г) встановлення особистої диктатури лорд-протектора.

7. Нові органи місцевого управління, які утворювались у багатьох провінційних містах під час Великої буржуазної революції у Франції називалися... а) установчими зборами; б) муніципалітетами; в) департаментами; г) комунами.

8. Лорд-протектор Олівер Кромвель і Державна рада Англії, за конституцією «Знаряддя управління», складали основу... а) судової влади; б) виконавчої влади; в) законодавчої влади; г) абсолютної влади.

9. «Декларація прав людини і громадянина» була прийнята 26 серпня 1789 року у... а) США; б) Франції; в) Англії; г) Німеччині.

10. Історичне значення «Декларації незалежності» від 4 липня 1776 р. полягало у тому, що... а) 13 англійських колоній проголошувалися Сполученими Штатами Америки, вільними і незалежними від метрополії; б) закріплювався факт появи на Атлантичному узбережжі Північної Америки тринадцяти незалежних суверенних держав-штатів; в) юридично закріплювалось створення

суверенної незалежної держави США; г) нею закріплювався розрив дипломатичних стосунків між Англією та її колоніями.

11. Державні форми США за Конституцією 1787 р. ґрунтувалися на принципах: а) республіканізму, федералізму, демократизму; б) конфедералізму, республіканізму, демократизму; в) лібералізму, республіканізму, унітаризму; г) республіканізму, унітаризму, демократизму.

12. Перший Закон про судоустрій у США був прийнятий:

а) у липні 1776 р.; б) у вересні 1783 р.; в) у вересні 1789 р.; г) у жовтні 1785 р.

13. Позапарламентський шлях обрання президента, зосередження повноважень глави держави й уряду в одних руках, відсутність посади прем'єр-міністра, відповідальність уряду перед президентом, широкі повноваження президента – це ознаки... а) президентської республіки США за Конституцією 1787 р.; б) змішаної республіки у Франції за Конституцією 1958 р.; в) суперпрезидентської республіки у Франції періоду Другої республіки; г) республіканської форми правління в Англії періоду протекторату О. Кромвеля (1653–1658 рр.).

14. Метою прийняття перших десяти поправок до Конституції США 1787 р. (Білл про права 1791 р.) було... а) закріплення основних громадянських прав і свобод; б) створення сфери загальнофедерального контролю й законодавства стосовно громадянських прав і свобод; в) накладення обмежень на законодавців; г) внесення змін до Конституції.

15. За формою правління, згідно Конституції 1787 р., США –

а) парламентська республіка; б) президентська республіка; в) президентсько-парламентська республіка; г) парламентсько-президентська республіка.

16. Державна Рада, Трибунат, Законодавчий корпус, Охоронний сенат – органи законодавчої влади Франції за Конституцією...

а) 1791 р.; б) 1795 р.; в) 1799 р.; г) 1848 р.

17. Торі і віґи – основні політичні угруповання... а) німецького рейхстагу; б) англійського парламенту; в) конгресу США; г) парламенту Франції.

18. Відновлення легітимної династії Бурбонів у Франції після краху наполеонівської монархії юридично було закріплено... а) Хартією 1814 р.; б) Хартією 1830 р.; в) Конституцією 1848 р.; г) Конституцією 1852 р.

19. Першою формою диктатури пролетаріату – різновиду соціалістичної республіки – за оцінками Маркса, Енгельса, Леніна, була... а) яacobінська диктатура; б) Паризька Комуна; в) протекторат Олівера Кромвелля; г) консулат Наполеона Бонапарта.

20. Третя Республіка у Франції була закріплена Конституцією...

а) 1848 р.; б) 1852 р.; в) 1875 р.; г) Хартіями 1814 та 1830 рр.

21. Незмінність республіканської форми правління у Франції остаточно було закріплено... а) Законом «Про організацію державної влади» від 25 лютого 1875 р.; б) Законом «Про відносини між державною владою» від 16 липня 1875 р.; в) Конституційною поправкою 1884 р.; г) Конституцією 1848 р.

22. «Славна революція» – це... а) палацовий переворот в Англії 1688 р.; б) термідоріанський 1794 р. переворот у Франції; в) реставрація легітимної династії Стюартів в Англії 1660 р.; г) громадянська революція у США (1861–1865 рр.).

23. Партійне правління, солідарна відповідальність уряду перед нижньою палатою парламенту, право на суміщення депутатського мандату із посадою в кабінеті міністрів, право кабінету уряду за допомогою глави держави на розпуск парламенту, фактичне позбавлення монарха права вета – це основні риси...

а) дуалістичної монархії Німеччини кінця XIX ст.;

б) парламентської монархії Великобританії кінця XIX ст.;

в) легітимної монархії у Франції першої половини XIX ст.;

г) президентської республіки в США кінця XIX ст.

24. Початок процесу об'єднання Німеччини у XIX ст. було покладено... а) ліквідацією Наполеоном I «Священної Римської імперії германської нації»; б) утворенням Німецького, Рейнського, Митного Союзів;

в) буржуазною революцією 1848 р.; г) суспільними прагненнями.

25. За Конституцією 1850 р. у Пруссії встановлювалася...

а) абсолютна монархія; б) конституційна монархія; в) дуалістична монархія; г) парламентська республіка.

26. В основу Конституції Японії була покладена конституція...

а) Франції; б) Пруссії; в) Австрії; г) США.

27. Як називався парламент Японії?

а) Сімейна рада; б) Дайета; в) Дадзекан; г) Бордихан.

28. Що таке «гірі»?

а) особливі норми правової системи Японії; б) загальновизнані норми

поведінки японців; в) види покарань; г) морально-етичні норми поведінки.

29. «Опіумні війни» – це... а) війни Індії з Китаєм за опіумні ринки; б) війни Китаю з Японією за спірні території; в) європейська експансіоністська політика; г) протекціоністська політика Японії.

30. Посидання моральних, етичних і правових норм, які регламентували поведінку китайців, називали нормами..

а) фа; б) лі; в) цзи; г) сі.

Рекомендована література: список поданий нижче.

Семінарське заняття № 5

Тема: Історія держави та права Новітнього часу (2 год.)

Мета: з'ясувати основні тенденції розвитку держави та права новітній історії; визначити вплив світових воєн та політико-правовий розвиток держав та чинники, що вплинули на розпад колоніальної системи; дослідити еволюцію публічного та приватного права новітнього періоду; простежити вплив інтеграційних процесів на міжнародний та внутрішній правопорядок.

Зміст

1. Основні тенденції розвитку держави та права новітній історії.
2. Вплив світових воєн та політико-правовий розвиток держав.
3. Розпад колоніальної системи.
4. Особливості монархій та республік в новітній період.
5. Еволюція публічного та приватного права новітнього періоду.
6. Об'єднання Європи та утворення ЄС.
7. Вплив інтеграційних процесів в сучасному світі на міжнародний та внутрішній правопорядок.

Методичні рекомендації

Особливість четвертого змістового модуля полягає в осмисленні явищ державно-правового життя новітнього періоду. Їхня поява та еволюція обумовлювалася серйозними внутрішніми потрясіннями, світовими війнами, технологічними змінами та інтеграційними процесами.

Принагідно зазначити, що політика європейських держав на початку ХХ ст. визначалася їх конкурентною боротьбою за ринки збуту та джерела дешевої сировини. Нерівномірність економічного і політичного розвитку цих країн ще більше загострювала суперечності. Все це призвело до Першої світової війни, у вир якої було втягнуто 38 держав.

Після Першої світової війни відбулися зміни на політичній карті Європи, припинили існування імперії, з'явився ряд нових держав.

Ще переломнішим моментом в історії новітнього часу стала Друга світова війна. Внаслідок війни різко змінилося співвідношення сил у світі. Німеччина, Італія, Японія, які напередодні війни належали до великих держав, зазнали поразки, на якийсь час перетворилися на залежні країни, їх території були окуповані іноземними військами. Франція також тимчасово втратила статус великої держави. Великобританія успішно завершила війну як одна із трьох великих держав-переможниць. Однак її позиції виявилися ослабленими. Тільки Сполучені Штати Америки вийшли з війни значно зміцнілими. Випередивши інші капіталістичні країни в економічному і військовому відношенні, США перетворилися на гігантську наддержаву, яка претендувала на світове панування.

Однією з відмінних рис ХХ ст. є ліквідація колоніальної системи і виникнення нових незалежних держав. Виникнення на місці колишніх колоній нових держав є результатом перемоги національно-визвольних рухів. Їх головним завоюванням став перехід державної влади з рук апарату колоніальних держав в руки національних сил колишніх колоній. У більшості колоній керівництво визвольним рухом взяла у свої руки національна буржуазія, а іноді й нечисленна інтелігенція, що створили свої політичні організації, які очолили боротьбу за політичну самостійність. Національно-визвольний рух змусив правлячі кола метрополій внести деякі зміни у форми і методи колоніального управління. Новий підйом національно-визвольного руху стався після Другої світової війни. Саме в післявоєнний період криза колоніальної системи переріс в її остаточний розпад. Протягом двох десятиліть після Другої світової війни розпад колоніальних імперій в основному завершився.

Для Новітнього часу характерні не тільки істотні зміни в політичних системах, конституціях, але й у правових системах. Оновлення, що відбулося в праві розвинених країн другої половини ХХ ст., торкнулося як його форми, так і змісту, додало йому нових можливостей активно впливати на суспільне життя. Це оновлення пов'язано з розвитком науково-технічного прогресу, що вступив в постіндустріальну фазу, коли право використовується для вирішення нових суспільних завдань, зумовлених прискорюючою інформаційною й науково-технічною революцією та модернізуючою економікою.

Водночас намітилася й інша тенденція: тісне переплетення цивільно-правових та адміністративних методів регулювання правового регулювання. Це означало стирання чітких граней між адміністративним і цивільним правом, а, отже, ослаблення відмінностей між приватним і публічним правом.

Одна з характерних особливостей еволюції права – значне зростання впливу міжнародно-правових норм на внутрішнє законодавство окремих держав. Реалізація норм міжнародного права через внутрішнє законодавство стає одним з інструментів правовій уніфікації, до якої прагнуть транснаціональні корпорації, великі національні корпорації, зацікавлені у ліквідації міждержавних правових бар'єрів.

Зазначимо, що європейцям потрібно було пережити дві світові війни, перш ніж вони задумалися над необхідністю об'єднання своїх країн на зовсім нових засадах. На той час у світі існувало дві супердержави: СРСР та США. Західна Європа побоювалась сили та величі Радянського Союзу і шукала шляхи протидії його військовій могутності. Саме тоді, у 1946 році Прем'єр-міністр Великобританії Вінстон Черчілль у своїй історичній промові в Цюриху (Швейцарія) заявив про необхідність створення «свого роду Сполучених Штатів Європи».

Економічна інтеграція налагоджується і Європейський Союз сьогодні є найбільшим торговельним блоком у світі. Але головною метою ЄС насамперед залишається політичний союз – вільне об'єднання націй заради збереження миру та процвітання, бажання зробити все можливе, аби не спровокувати загрозу внутрішнього розколу і відродження суперництва між державами. Нині ЄС є одним із трьох основних і найбільш розвинених центрів сучасного світу поряд із такими країнами, як США та Японія, на ЄС припадає майже четверта частина обсягів світової торгівлі, що суттєво перевищує частку США.

Уряди країн-учасників Союзу, незалежно від політичної приналежності, добре усвідомлюють, що давні часи абсолютного національного суверенітету закінчились і що старі нації зможуть іти шляхом економічного та соціального прогресу, лише об'єднавши свої зусилля. Долаються столітня ворожість, думки про гегемонію та панування, протистояння Сходу і Заходу. Закінчення етапу «холодної війни», економічне та політичне об'єднання континенту означає новий етап у європейській історії.

Отже, європейська інтеграція – це магістральний напрямок розвитку континенту, який визначає як ситуацію в самій Європі в третьому тисячолітті, так і її місце в світі. Від часу свого заснування ЄС поступово

перетворився на один із найпотужніших фінансово-економічних і політичних центрів світу, ключовий компонент нової архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських цінностей і стандартів.

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте зміст понять і термінів: ринкова економіка, політична демократія, представницьке правління, правова держава, соціальна держава, комунізм, соціалізм, фашизм, національний рух, глобалізація, уніфікація, міжнародне право, глобалізація, Європейський Союз, європейське право, євроінтеграція.

2. Написати коротке есе (1-2 стор.) на одну із запропонованих тем:

- 1) Міжнародне й національне право: проблеми взаємовідносин.
- 2) Етапи європейської інтеграції.
- 3) Європейський Союз: природа інтеграційного об'єднання.
- 4) Вплив процесів глобалізації та інтеграції на зближення сучасних правових систем.

3. Виконати індивідуальне завдання.

4. Вирішити тестові завдання.

Тематика індивідуальних завдань

1. Еволюція цивільного права Великобританії в XX ст.
2. Зміни в кримінальному праві Франції в XX ст.
3. Законодавчі форми фашистської диктатури в Німеччині.
4. Антитрестове законодавство в США.
5. Основні зміни в кримінальному праві в новітній час.
6. Розвиток соціального законодавства в XX ст.
7. Розвиток трудового законодавства в XX ст.
8. Право Китаю (XX – початок XXI століття).
9. Право Японії (XX – початок XXI століття).
10. Новелізація права під впливом інтеграційних процесів.

Тестові завдання

1. Офіційна назва німецької держави за Конституцією 1919 р....

- а) Веймарська республіка; б) Німецька імперія;
в) Німецька республіка; г) Німецька федерація.

2. Конституція ФРН 1949 р. була прийнята... а) на референдумі; б) бундестагом; в) Парламентською радою; г) бундесратом.

3. Президент ФРН обирається... а) населенням; б) бундестагом; в) бундесратом; г) спеціальною колегією вибірників.

4. Склад Конституційного суду ФРН... а) формується на паритетних засадах бундестагом, бундесратом і президентом; б) пропонується президентом, затверджується парламентом; в) формується порівну бундестагом і бундесратом; г) обирається населенням.

5. Утворення єдиної німецької держави відбулося на основі...

а) ліквідації ФРН і НДР і створення нової держави; б) нової конституції, розробленої НДР і ФРН; в) автоматичного входження НДР у ФРН; г) договору між ФРН і НДР.

6. Право «подвійного вотуму» у Великобританії передбачало можливість... а) обирати і бути обраним; б) голосувати за двох кандидатів одночасно; в) бути депутатом парламенту і місцевих органів самоврядування одночасно; г) голосувати двічі на різних виборчих дільницях.

7. Еволюція двопартійної політичної системи Великобританії на початку ХХ ст. полягала в...

- а) почерговому приході до влади лейбористів і консерваторів;
- б) ослабленні партії лібералів і витісненні її партією лейбористів;
- в) почергової зміни влади партії лібералів і консерваторів;
- г) ліквідації партії лібералів і створенні партії лейбористів.

8. У ХХ ст. в англійському парламенті відбувається... а) ліквідація Палати лордів; б) послаблення ролі Палати лордів; в) врівняння повноважень Палати лордів і Палати громад; г) посилення ролі Палати лордів.

9. Консолідований акт – це закон... а) підтриманий різними політичними партіями; б) розроблений спільно парламентом і урядом; в) затверджений Палатою громад і Палатою лордів; г) систематизуючий всі раніше видані закони.

10. Нормативні акти виконавчої влади, видані з питань, що належать до прерогативи парламенту, прийнято називати...

- а) регулюючим законодавством; б) консолідованими актами;
- в) актами республіканської влади; г) делегованим законодавством.

11. Для подолання кризи сільського господарства в США «Новий курс» передбачав... а) механізацію виробництва; б) створення колективних фермерських господарств; в) заходи по скороченню посівних площ, г) зниження цін і розширення обсягів продажу сільськогосподарської продукції.

12. «Кодекси чесної конкуренції» в період «Нового курсу» передбачали... а) примусову ліквідацію монополій; б) жорсткість антимонопольного законодавства; в) добровільне обмеження

підприємцями своєї діяльності; г) адміністративне регулювання питань виробництва і збут продукції.

13. На загальнофедеральному рівні визнання прав профспілкового руху закріпив закон...

а) Вагнера; б) Тафта-Хартлі; в) Веніка-Джексона; г) Норріса-Лагард.

14. Конституційне обмеження термінів президентства в США було встановлено у... а) 1946 р.; б) 1951 р.; в) 1961 р.; г) 1967 р.

15. Систематизація права в США знайшла вираження в створенні... а) делегованого законодавства; б) Єдиного торгового кодексу;

в) консолідованих актів; г) Федерального зводу законів.

16. Основи чинної в США системи соціального забезпечення були закладені... а) Конституцією 1787 р.; б) законодавством «нового курсу» Рузвельта; в) у 1960-х рр. соціальним законодавством президента Джонсона;

г) політичним курсом Кеннеді.

17. Об'єднання антифашистських сил, що перемогло виборів 1936 р. у Франції, називалося...

а) «Рот фронт»; б) Народний фронт; в) Комінтерн; г) «Аксьон франсез».

18. Складовою частиною Конституція Франції 1958 р. є Декларація... а) незалежності 1776 р.; б) прав людини і громадянина 1789 р.; в) прав людини і громадянина 1793 р.; г) «Загальна декларація прав людини» 1948 р.

19. Яким розділом була доповнена Конституція Франції у 1992 р.?

а) «Права національних меншин»; б) «Права колоній»; в) «Європейський союз»; г) «НАТО».

20. У чому полягає суть інституту роз'яснення, який існує в праві сучасної Японії? а) прокурор може вимагати у захисту пояснень наданих доказів; б) суддя має право вимагати пояснень пунктів вироку у прокурора; в) підсудний може вимагати у судді пояснень окремих пунктів звинувачення;

г) захист може вимагати від прокурора пояснень окремих пунктів вироку.

21. Яке принципово нове положення містить конституція сучасної Японії?

а) заборона імператору набувати власність на території країни;

б) перелік демократичних свобод;

- в) відмова від війни як засобу розв'язання міжнародних конфліктів;
- г) чіткий розподіл повноважень між гілками влади.

22. Згідно Закону «Про шлюб» у Китаї мінімальний шлюбний вік становить..

- а) для жінок – 20 років, для чоловіків – 22 роки;
- б) для жінок – 16 років, для чоловіків – 18 років;
- в) для жінок – 20 років і для чоловіків – 20 років;
- г) для жінок – 18 років, для чоловіків – 20 років.

23. Розпад колоніальної системи остаточно стався після...

- а) Другої світової війни; б) Першої світової війни;
- в) Жовтневої революції; г) Великої французької революції.

24. Головою Британської співдружності націй є...

- а) прем'єр-міністр; б) спікер парламенту;
- в) лорд-голова; г) британський монарх.

25. Під лобізмом розуміють:

- а) передвиборну агітацію; б) підкуп державних чиновників;
- в) конфронтацію політичних угруповань в конгресі;
- г) політику впливу неурядових організацій на державні органи.

26. Цінні папери, що засвідчують участь у товаристві та право на участь у його управлінні і отриманні дивіденду, – це...

- а) облігації; б) векселя; в) акції; г) акредитиви.

27. У Новітній час отримують закріплення в праві нові види договорів... а) перевезення; б) приватизації; в) підяду; г) лізингу.

28. Американська система антитрестівського законодавства базується на принципі... а) судового переслідування; б) вільної діяльності монополій; в) прямої заборони змов та угод; г) контролю за діяльністю і покарання за зловживання.

29. «Договір приєднання» – це контракт... а) підрядника з субпідрядником; б) відкритий для участі багатьох осіб; в) в який контрагент не може вносити зміни; г) про передачу орендованих площ в суборенду.

30. Декриміналізація – це... а) зниження рівня злочинності; б) амністія засуджених; в) помилування; г) перехід малозначних громадських діянь з розряду злочинів у категорію проступків.

Рекомендована література: список поданий нижче.

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання для самостійної роботи складаються із опрацювання

питань, що виносяться на самостійне вивчення, та виконання письмової роботи.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Предмет, метод та періодизація «Історії держави і права зарубіжних країн».

2. Державний лад країн з азійським способом виробництва.

3. Виникнення і розвиток держави у Стародавньому Єгипті.

4. Виникнення та розвиток держави і права у Стародавньому Вавилоні.

5. Суспільний і державний лад Стародавнього Вавилону.

6. Зобов'язальне право за Законами Хаммурапі.

7. Утворення і розвиток держави і права у Стародавній Індії.

8. Суспільний і державний лад Стародавньої Індії.

9. Джерела та основні риси права Стародавньої Індії.

10. Виникнення і розвиток держави і права у Стародавньому Китаї.

11. Реформи Шан-Яна у Стародавньому Китаї.

12. Джерела та основні риси права Стародавнього Китаю.

13. Суспільний і державний лад Афін. Полісна модель.

14. Суспільний і державний лад Спарти. Реформи Лікурга.

15. Виникнення та періодизація держави і права у Стародавньому Римі.

16. Джерела римського права.

17. Кодифікація римського права. Римське право класичного періоду.

18. Джерела феодального права.

19. Державний та суспільний лад Візантії.

20. Джерела та риси права Візантії.

21. Виникнення і розвиток франкської держави.

22. Суспільний і державний лад франків.

23. Характеристика «Салічної правди» як джерела права франків.

24. Джерела права феодальної Франції.

25. Джерела і основні риси права феодальної Англії.

26. Джерела і основні риси права феодальної Німеччини.

27. Виникнення і розвиток Арабського Халіфату.

28. Суспільний і державний лад Арабського Халіфату.

29. Джерела, основні риси і система мусульманського права.

30. Протекторат Кромвеля. «Інструмент управління».

31. Формування і розвиток англійського буржуазного права.

32. «Naveas Corpus Act» – джерело права Англії.

33. «Славетна революція» в Англії та її значення.
34. Війна за незалежність американського народу. Причини і наслідки.
35. Декларація незалежності США.
36. «Статті конфедерації».
37. Конституція США.
38. Громадянська війна Півдня і Півночі в США. Скасування рабства.
39. Вищі органи виконавчої і законодавчої влади за Конституцією США.
40. «Декларація прав людини і громадянина» 1789 р.
41. Державний лад періоду Третьої республіки у Франції.
42. Конституція Німеччини 1871 р.
43. Реформи Мейдзи в Японії.
44. Конституція Японії 1889 р.
45. Конституція Веймарської республіки 1919 р.
46. Соціальне законодавство ФРН.
47. Основні напрями державно-правового розвитку Німеччини наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.
48. Основні напрями державно-правового розвитку США наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.
49. Основні напрями державно-правового розвитку Англії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.
50. Основні напрями державно-правового розвитку Франції наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт

Контрольна робота – це вид самостійної роботи студента при вивченні дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн». Виконання контрольної роботи передбачене навчальним планом дисципліни і є обов’язковим для всіх студентів.

Контрольна робота складається з двох блоків: теоретичного і практичного. Блок теоретичного матеріалу включає в себе висвітлення чотирьох питань. Структура роботи має бути відображена в плані, з якого починається написання роботи. Короткий вступ має актуалізувати висвітлювань питання. Матеріал основної частини питання, що розкриває обрану тему, подається в хронологічній послідовності та відповідно до логіки історичних подій, згідно принципів історизму та об’єктивності. Висновки мають відповідати змісту роботи та обраній темі. Завершується

контрольна робота Списком використаних джерел, який є обов'язковою складовою частиною роботи.

Цитати з джерел, підручників, наукових робіт повинні подаватися у відповідності до граматичних правил з обов'язковими посиланнями на джерела та авторів. Посилання можуть подаватися в кінці сторінки або в квадратних дужках [3, с. 24], де перша літера означає номер роботи в списку джерел та літератури, друга – сторінку, на якій вміщено цитований фрагмент.

Блок практичного матеріалу складається з вирішення задачі-казусу. Під вирішення будь-якої задачі мається на увазі розгорнута, повна відповідь на поставлене питання з посиланням на статтю історико-правового пам'ятника і її подальшим аналізом. Слід пам'ятати, що знайти нормативний правовий акт, на який необхідно посилатися при вирішенні задачі – це лише частина рішення. Просте посилання на нормативний правовий акт (його статтю) або відповідь на питання в задачі у вигляді формулювання «так» чи «ні» не може бути прийняте і оцінене викладачем.

Алгоритм вирішення задачі може виглядати наступним чином:

1. Прочитання завдання і запитань до неї.
2. Визначення умов завдання.
3. Аналіз умов завдання.
4. Співвіднесення з нормами права та ідентифікація правових норм.
5. Рішення завдання по суті.
6. Обґрунтування рішення.
7. Перевірка повноти та правильності.
8. Оформлення рішення завдання.

Приклад вирішення задачі

Умова задачі:

Шудра Кхем-Сінг вступив в зв'язок з брахманкою Амараваті. Родичі брахманки, дізнавшись про їхні стосунки, схопили його і привели до суду. Яким має бути рішення цієї суперечки на підставі Законів Ману?

Рішення задачі:

У відповідності зі ст. 374 глави VIII Законів Ману «Шудра, співжиття з [жінкою] двічінароджених варн, – охоронюваних або неохоронюваних, – позбавляється: якщо з неохоронюваних – дітородного члена і всього майна, якщо з охоронюваним – всього, [навіть життя]». Таким чином, суд повинен був для визначення тяжкості винності шудри Кхем-Сінга з'ясувати у родичів чи охоронялася Амараваті батьком,

братами чи іншими рідними. Якщо так, то шудра засуджується до смерті, якщо ні, то його позбавляють майна і дітородного органу.

Контрольна робота може виконуватися в рукописному варіанті, або комп'ютерним набором на аркушах формату А-4 стандартним шрифтом, кеглем № 14., міжрядковий інтервал – 1,5. Параметри сторінки: нижнє та верхнє поля – до 2 см, ліве – 2,5-3 см, праве – до 1,5 см. Нумерація сторінок у правому нижньому куті листка. Загальний обсяг роботи 12–15 друкованих аркушів.

Варіант контрольної роботи обирається відповідно до порядкового номеру в журналі академічної групи (наприклад: 1, 11, 21 – I варіант; 2, 12, 22 – II варіант). Робота подається в терміни, встановлені навчальним планом, де вона реєструється та передається на кафедру для перевірки.

Варіанти контрольних робіт

Варіант 1

1. Виникнення, періодизація та суспільний устрій Стародавнього Єгипту.

2. Утворення станово-представницької монархії в Англії.

3. Мусульманське шлюбно-сімейне право.

4. Особливості державно-правового розвитку США в новітній період.

Задача-казус. Редум Забар, перебуваючи на царській службі, потрапив у полон, з якого йому невдовзі вдалося втекти. Одначе, повернувшись додому, він виявив, що його поле і сад перейшли до іншого воїна, а його колишній командир (декум) привласнив, не бажаючи повертати, усі цінні подарунки, пожалувані царем Забарові за гідну службу й хоробрість. Забар звернувся зі скаргою до царя. **Яким, згідно Законів Хаммурані, має бути рішення у цій справі? Охарактеризуйте правовий режим майна вавилонських воїнів, яке вони отримували за службу.**

Варіант 2

1. Державний лад Вавілона. Цар і апарат управління.

2. Франція в період ранньофеодальної монархії. Реформи Людовіка IX.

3. Джерела права Арабського Халіфату.

4. Утворення П'ятої республіки. Конституція 1958 року.

Задача-казус. Абхай, маючи безліч земельних ділянок, дві з них віддав у користування Махавіра. Через 15 років Абхай зажадав від

орендатора повернення його земельних ділянок. Махавір звернувся до суду із вимогою визнати за ним право власності на ці ділянки, оскільки він достатньо давно ними користується. **Чи діяло в Стародавній Індії право набувальної давності на нерухомі речі? Як, за Законами Ману, має вирішитися спір?**

Варіант 3

1. Право власності та зобов'язальне право за «Законами Ману».
2. Органи станово-представницької монархії у Німеччині.
3. Виникнення та розвиток Арабського Халіфату.
4. Народний фронт у Франції. Кінець Третьої республіки.

Задача-казус. Марк Лівій продав будинок сусідові Гаю Туллію. Домовилися, що половина плати буде внесена негайно після укладання угоди, а інша – через два тижні, коли новий власник вступить у володіння будинком. Через тиждень після укладання угоди будинок згорів внаслідок нез'ясованих обставин. Туллії зажадав розірвання угоди та повернення першого внеску, а Лівій – сплати частини, що залишилася покупної ціни. **Яке має бути рішення суду за римським правом класичного періоду?**

Варіант 4

1. Джерела та основні риси староіндійського права.
2. Державний лад Риму в період республіки.
3. Політика «освіченого» абсолютизму у Пруссії та Австрії.
4. Прихід до влади фашистів. Фашистський політичний режим.

Задача-казус. Хлодвіг і Лотарь сперечаються про право власності на корову. Хлодвіг розповів про обставини придбання корови, привівши декілька свідків, які підтвердили вірність його слів. Лотарь, в свою чергу, продемонстрував своє клеймо на корові. Корова була присуджена Лотарю. **Використовуючи «Салічну правду», з'ясуйте, які докази не були використані суддями? Яким чином Хлодвіг може захистити свої права, порушені, на його думку, неправомірним рішенням?**

Варіант 5

1. Державний устрій Афіні в період розвитку демократії.
2. «Великий березневий ордонанс».
3. Колоніальна політика Великобританії.
4. «Новий курс» президента Ф. Д. Рузвельта.

Задача-казус. Аїд одружився з гарною дівчиною Медіною і прожив з нею 1 місяць. Оскільки його батьки розлучилися і він виховувався матір'ю,

Аїд вирішив познайомити свою молоду дружину зі своїм батьком. Після знайомства з'ясувалося, що його дружина – це колишня дружина батька, з якою він прожив 4 роки, і яка офіційно не отримавши розлучення втекла від нього. Батько вимагає розірвання шлюбу між його сином і законною дружиною. **Яке рішення має винести суд згідно Корану?**

Варіант 6

1. Державний і суспільний лад Спарти.
2. Судова система феодалної Англії.
3. Конституція 1799 року. Імперія Наполеона.
4. Еволюція американської конституції у XX ст.

Задача-казус. Громадянин Німеччини Мартін придбав у торгівця рушницю для того, щоб помститися Арнольду за вбивство його рідного брата. Коли про це дізнався Франк, який був товаришем Арнольда, то він, щоб захистити друга, навмисно зламав рушницю Мартіну. Останній вимагає від Франка грошову компенсацію за зламану рушницю. **Чи повинен Франк відшкодувати збитки за зламану рушницю за Цивільним уложення Німецької імперії (1900 р.)?**

Варіант 7

1. Система варн (каст) у Стародавній Індії.
2. Особливості утворення держави у франків.
3. Боротьба американських колоній за незалежність. Декларація незалежності 1776 р.
4. Революція 1918 року в Німеччині і утворення Веймарської республіки.

Задача-казус. Під час місячної зливи в Китаї затопило майже всі поля. Ситуація змусила людей шукати зручну для випасу корів землю. Цінь Хуа, знайшовши підходяче місце, залишив корову для випасання. Менше, ніж за годину з'ясувалося, на місці, де Цінь Хуа залишив випасатися корову, знаходилося поховання загиблих героїв. **Яке покарання загрожує винному згідно «Зводу законів Великої династії Мін з коментарями та додатковими постановами»?**

Варіант 8

1. Характеристика східної деспотії.
2. «Салічна правда» – пам'ятка звичаєвого права франків. Загальна характеристика.
3. Державність Франції в період конституційної монархії. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Конституція 1791р. у Франції.

4. Формування партій і виникнення двопартійної системи у США.

Задача-казус. Звільнений 13 квітня 1685 р. з-під варту англієць Джон Гардінг, який підозрювався у крадіжці 1 фунта стерлінгів, 17 жовтня цього ж року знову був заарештований на тій ж підставі мировим суддею Генріхом Блэкфордом. 30 жовтня 1685 р. родичі взятого під варту звернулися до судді Суду Королівської лави Джона Хэтча з проханням видати наказ *Habeas corpus*. Хэтч відхилив таке клопотання. ***Чи правомірні дії королівського судді?***

Варіант 9

1. Виникнення, головні етапи розвитку держави та суспільний лад Стародавньої Індії.

2. Магістратури в Римі.

3. Джерела та особливості англосаксонської системи права.

4. Утворення П'ятої республіки в Франції. Конституція 1958 року.

Задача-казус. Жан Робер продав Алену Ле Пате карманний годинник за 2 тис. франків. Через 3 дні по тому, покупець став вимагати золотий ланцюжок, до якого був прикріплений годинник. Свою вимогу Ле Пате аргументував посиланням на положення римського права – «приналежність переслідує долю головної речі». Ж. Робер категорично відмовився задовільнити таку вимогу, заявивши, що безглуздо свої претензії ґрунтувати на нормах права неіснуючої держави. ***Доведіть правомірність правової позиції Алена Ле Пате щодо можливості застосування «права приєднання», користуючись Цивільним кодексом Франції 1804 р. Спрогнозуйте рішення суду***

Варіант 10

1. Утворення держави у Римі. Суспільний та державний лад в царський період.

2. «Саксонське зеркало». «Швабське зеркало». «Кароліна».

3. Протекторат Кромвеля.

4. Приєднання НДР до ФРН і створення єдиної німецької держави.

Задача-казус. Жан Поля заарештували за образу судді Ренуара Моне, нанесеної у вигляді некоректних словесних звинувачень в упередженості під час перерви у судовому засіданні. Свідків інциденту не знайшлося. Жан Поль не визнавав свою провину. Але після здійснення слідчим силового впливу, Жан визнав свою провину. Відповідно до ст. 232 Кримінального кодексу Франції 1810 р. Жан Поля було засуджено до 2 років позбавлення волі. ***Чи правомірне рішення суду?***

6. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Предмет, метод і періодизація історії держави і права зарубіжних країн.
2. Поняття Східної та Західної традиції розвитку держави і права.
3. Давньосхідна держава і права: загальний огляд.
4. Виникнення та розвиток держави у Стародавньому Єгипті.
5. Державний та суспільний устрій Стародавнього Єгипту.
6. Джерела та характеристика права Стародавнього Єгипту.
7. Періодизація розвитку держави і права Месопотамії.
8. Державний та суспільний лад Вавилону.
9. Джерела права Месопотамії. «Закони Хаммурапі» – найважливіша пам'ятка вавилонського права.
10. Утворення і розвиток держави у Стародавній Індії.
11. Державний лад Стародавньої Індії.
12. Кастово-варновий устрій давньоіндійського суспільства.
13. Джерела права Стародавньої Індії. «Закони Ману»: історія створення, структура, зміст.
14. Основні риси права Стародавньої Індії.
15. Виникнення і розвиток держави у Стародавньому Китаї.
16. Реформи Шан-Яна у Стародавньому Китаї.
17. Джерела та основні риси права Стародавнього Китаю.
18. Історичні умови виникнення і розвитку держави в Афінах.
19. Державний лад Афін. Афініські реформатори. Полісна модель. Афініське суспільство.
20. Загальна характеристика права в Афінах.
21. Суспільний та державний лад Спарти. Реформи Лікурга.
22. Виникнення та періодизація Римської держави.
23. Еволюція суспільного ладу в Стародавньому Римі.
24. Римська держава від утворення до імперії: еволюція державного устрою.
25. Етапи розвитку римського права: загальна характеристика.
26. Джерела римського права. Кодифікація римського права.
27. Поняття феодалізму. Відносини сюзеренітету-васалітету.
28. Характерні особливості розвитку та риси середньовічної держави та права.
29. Рецепція римського права.
30. Виникнення і розвиток франкської держави.
31. Державний лад франків. Суспільні відносини у франкському

суспільстві.

32. Характеристика «Салічної правди» як джерела права франків.
33. Періодизація середньовічної держави і права у Франції.
34. Суспільство та державний лад середньовічної Франції.
35. Джерела та загальна характеристика права феодальної Франції.
36. Становлення англійської держави і права. Особливості етапів розвитку держави в Англії.
37. «Велика хартія вільностей» 1215 р.: загальні положення.
38. Джерела і основні риси права феодальної Англії.
39. Особливості ранньофеодальної, ленно-сенйоріальної, станово-представницької та абсолютної монархії в Німеччині.
40. «Золота Булла» 1356 р.: загальна характеристика.
41. Джерела і основні риси права феодальної Німеччини.
42. Вищі органи влади і управління у Візантії.
43. Право Візантії.
44. Виникнення і розвиток Арабського Халіфату.
45. Суспільний лад та державний устрій Арабського Халіфату.
46. Джерела, основні риси і система мусульманського права.
47. Державний устрій феодальної Японії. Сьогунат як форма правління. Особливості суспільного устрою феодальної Японії.
48. Основні риси права. Конституція Сетоку 604 р.
49. Державний устрій феодального Китаю.
50. Станово-кастовий поділ у феодальному Китаї як основа суспільного устрою.
51. Загальна характеристика джерел права феодального Китаю («Звід законів династії Тан», «Виправлений й переглянутий збірник кримінальних законів», «Звід законів із 900 статей», «Звід законів династії Мін»).
52. Основні риси феодального права Китаю.
53. Характерні особливості розвитку та риси держави і права Нового часу.
54. Передумови і основні етапи англійської буржуазної революції середини XVII ст. Класи і партії в англійській революції середини XVII ст.
55. Протекторат Кромвеля. «Інструмент управління» 1653 р.
56. Реставрація монархії в Англії. Конституційні акти 1679, 1689, 1701 рр.
57. Habeas Corpus Act 1679 р.
58. «Славна революція» в Англії та її сутність.

59. Конституційна монархія Англії у XVIII ст. формування основних принципів конституційного права.
60. Виборчі реформи в Англії у XIX ст. Формування політичних партій в Англії.
61. Формування і розвиток англійського буржуазного права.
62. Передумови революції у Франції кінця XVIII ст. Особливості та основні етапи французької революції кінця XVIII ст.
63. «Декларація прав людини і громадянина» 1789 р., її політико-правове значення.
64. Суть державно-правових змін у період французької революції кінця XVIII ст. Конституційна монархія у Франції. Конституція 1791 р.
65. Суть політики якобінської диктатури у Франції. Конституція 1793 р.
66. Термідоріанський переворот. Конституція 1795 р.
67. Консульство. Конституція 1799 р. Імперія.
68. Джерела права, кодифікація французького законодавства у період Першої імперії.
69. Друга республіка у Франції. Друга імперія у Франції.
70. Причини виникнення Паризької комуни. Паризька комуна як форма органів самоврядування.
71. Державний лад періоду Третьої республіки. Поліція та судова система Франції у XIX ст.
72. Війна за незалежність американського народу: причини і наслідки.
73. Декларація незалежності США 1767 р. Американські «Статті конфедерації» 1781 р.
74. Конституція США 1787 р. Перший цикл поправок до Конституції США (1791).
75. Формування політичної системи США.
76. Інститут президента в США. Вищі органи виконавчої і законодавчої влади за Конституцією США.
77. Формування судової системи США. Судовий акт 1789 р.
78. Громадянська війна Півдня і Півночі США. «Реконструкція Півдня». Скасування рабства.
79. Правова система США у XIX – на початку XX ст.
80. Вплив революції 1848 р. на розвиток німецьких держав.
81. Основні етапи об'єднання Німеччини (1815–1871).
82. Утворення імперії. Конституція Німеччини 1871 р.
83. Джерела та основні риси права Німеччини нового періоду.
84. Революція Мейдзи.
85. Реформи 70–80 рр. XIX ст. в Японії. Конституція Японії 1889 р.

86. Особливості формування японського права.
87. Характерні особливості розвитку та риси держави і права Новітнього періоду.
88. Революція у Німеччині і утворення Веймарської республіки. Конституція Веймарської республіки 1919 р.
89. Зародження нацизму як різновиду тоталітаризму. Прихід НСДАП до влади в Німеччині. Механізм фашистської диктатури.
90. Конституція ФРН 1949 р. Державний лад ФРН у другій половині ХХ ст.
91. НДР та ФРН: державно-правовий аналіз. Проблеми об'єднавчих процесів у Німеччині.
92. Основні напрями державно-правового розвитку Німеччини у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.
93. Державно-правовий розвиток США на початку ХХ ст.
94. Суть «нового курсу» Ф. Д. Рузвельта.
95. Еволюція американської конституції у ХХ ст.
96. Основні права і свободи американських громадян за Конституцією США.
97. Принцип розподілу влади за Конституцією США.
98. Взаємовідносини президента і Конгресу США після Другої світової війни.
99. Посилення ролі виконавчої влади в державно-правовому регулюванні в США.
100. Розвиток правового регулювання трудових відносин у США.
101. Основні напрями державно-правового розвитку США у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.
102. «Конституція» Британської імперії 1931 р.
103. Зміни у суспільному і державному ладі Англії у новітній період.
104. Правовий статус англійського монарха.
105. Повоєнні уряди консерваторів і лейбористів у Великобританії: порівняльний аналіз.
106. Розвиток соціального законодавства Великобританії у ХХ ст.
107. Основні напрями державно-правового розвитку Англії у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.
108. Характеристика конституції Франції 1946 р.
109. Причини ліквідації Четвертої республіки в Франції і утворення режиму П'ятої республіки.
110. Державний устрій П'ятої республіки.
111. Французька правова система в другій половині ХХ ст.

112. Основні напрями державно-правового розвитку Франції в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.
113. Повоєнні перетворення в Японії.
114. Конституція Японії 1947 р.: зміст та характеристика.
115. Основні тенденції державно-правового розвитку сучасної Японії.
116. Утворення КНР. Економічні та політичні реформи 80–90-х рр. у КНР.
117. Основні тенденції державно-правового розвитку сучасного Китаю.
118. Інтеграційні процеси в ХХ ст. в Європі та їх наслідки.
119. Європейський Союз як унікальне наддержавне та наднаціональне утворення.
120. Основні зміни в джерелах, системах та галузях права в новітній період.

7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1) джерела

1. Хрестоматія по всеобщей истории государства и права / Под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. – Т. 2. – М.: Юристъ, 1996.
2. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран: для вузов по спец. «Правоведение» / Под ред. и с предисл. З. М. Черниловского. – М., 1984; 2-е изд. – М., 1994.
3. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран: Новое и Новейшее время / Составитель Н. А. Крашенинникова. – М.: Зерцало, 1999.
4. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / За ред В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 2002.
5. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. У 2 т. – Т. 1-2 / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: ІнЮре, 1998.
6. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія. – К.: Вентурі, 1995.

2) навчальна література (підручники, навчальні посібники)

1. Всеобщая история государства и права / Под ред. К. И. Батыра. – М.: Былина, 1996; М.: Юристъ, 1999.
2. Глиняный В. Л. История государства и права зарубежных стран. – 4.1.– Х.: Одиссей, 2000; Ч. 1. – Х.: Одиссей, 2003.
3. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА, 2000.
4. История государства и права зарубежных стран: Учебник для вузов по спец. «Правоведение» / Под ред. О. А. Жидкова и Н. А. Крашенинниковой. – Ч. 1–2. – М.: НОРМА – ИНФРА, 1998.
5. Історія держави і права зарубіжних країн (практичні завдання для вивчення пам'яток права) / Укл. Бостан Л. М., Бостан С. К. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 1998.
6. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / За ред. О. М. Джужі. – К., 2000.
7. Макарчук В. С. Загальна Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний

посібник. – К.: Атіка, 2001.

8. Омельченко О. А. Всеобщая государства и права: Учебник: В 2 т. Т. 1-2. – М.: Остожье, 1998.

9. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. – Харків: Право, 1999, 2001; 2-е вид. переробл; 1 доп. – К.: Ін Юре, 2003.

10. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навчальний посібник. – Т.1: Історія держави і права країн Стародавнього Сходу і Стародавньої Греції. – Львів: СПОЛОМ, 1999.

11. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ. 1999. – Т. 2. Історія держави і права Стародавнього Риму. – Львів: СПОЛОМ, 1999.

12. Федоров К. Г. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник для студентів юридичних вузів та факультетів. – К., 1994.

13. Хачатурян В. М. История мировых цивилизаций с древнейших времен до конца XX века: Пособие для общеобразоват. учебных заведений. – 4-е изд. – М.: Дрофа, 2000.

14. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. – К.: Каравела, Львів: Новий світ-2000, Магнолія плюс, 2003.

15. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн. Част. 1. Історія держави та права країн Стародавнього Сходу. – Львів, 2002.

16. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права: (Ист. гос-ва и права заруб. стран): Учебник для вузов по спец. «Правоведение». 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 1983; 3-е изд. – М., 1996; М.: Юристъ, 2000.

17. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник для студентів юридичних вузів та факультета. – К.: Вентурі, 1995; 2-е вид. переробл. 1 доп. – К.: Олан, 2003.

3) інформаційні ресурси

1. <http://www.nau.ua> – Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)».

2. <http://www.konspect.com> – Навчальний портал «Готуємось до занять»

3. <http://www.osvita.org.ua/> – Освітній портал

4. <http://student.pp.ua/load> – Студентський портал України

МЕТОДОЛОГІЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Методологія і організація наукових юридичних досліджень» вивчається відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за галуззю знань 0304 «Право» напряму підготовки 6.030401 «Правознавство» впродовж першого навчального семестру. Загальний обсяг курсу становить 60 годин (2 кредити ECTS). На аудиторні заняття для студентів заочної форми навчання відведено 4 години (лекції – 2 години, семінарські заняття – 2 години). Самостійна та індивідуальна робота для студентів заочної форми навчання складає відповідно 56 годин. Форма підсумкового контролю – залік.

Навчальний курс «Методологія і організація наукових юридичних досліджень» належить до загальних правових дисциплін і передбачає розкриття комплексу питань методологічного і теоретичного характеру з висвітленням історичних особливостей виникнення і розвитку правового інституту.

Метою навчальної дисципліни отримання студентами з правознавства глибоких знань з проблем методології та організації юридичних досліджень для їх подальшого застосування в їх практичній діяльності в якості аспірантів, викладачів права, наукових співробітників, експертів в сфері правотворчої діяльності та інших сферах де є потреба в спеціальних пізнаннях. А також, метою є забезпечення єдності, системності і комплексності юридичних досліджень, сприяння розвитку раціонального творчого мислення, розв'язанню наукових проблем, що постають у процесі наукових юридичних досліджень, на високому методологічному рівні, що є запорукою отримання об'єктивних, повних і науково обґрунтованих результатів.

Завдання опанування дисципліни полягають у засвоєнні, закріпленні та систематизації теоретичних знань; формуванні вміння застосовувати їх при розв'язанні практичних завдань; вивченні основних організаційних і методологічних засад виконання наукових досліджень в юридичній сфері; формуванні вміння відбирати та аналізувати наукові джерела; формулювати мету, завдання та актуальність наукового дослідження; правильно вибирати і використовувати наукові методи дослідження; науково

обґрунтовувати результати дослідження; оформлювати результати дослідження у вигляді наукової доповіді, статті, магістерської роботи. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати:

- системність і комплексність юридичних досліджень;
- історію розвитку юридичної науки в Україні;
- функції та принципи юридичної науки;
- поняття наукового пізнання;
- поняття та структура наукового дослідження

вміти:

- вільно формулювати висновки при розв'язанні практичних завдань ;
- вміння відбирати та аналізувати наукові джерела;
- формулювати мету, завдання та актуальність наукового дослідження;
- правильно вибирати і використовувати наукові методи дослідження.

Оволодіння знаннями забезпечується поєднанням різних форм і методів навчання: лекції, семінарські заняття, індивідуальні завдання, самостійна робота, консультації.

2. ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль 1

Історіографія та загальні положення про юридичну науку

Тема 1. Становлення та розвиток юридичної науки в Україні

Становлення та розвиток юридичної науки. Характерні риси юридичної науки та її місце в українській науці. Співвідношення понять «правознавство», «юриспруденція», «правова наука». Поняття та ознаки юридичної науки. Функції юридичної науки. Класифікація юридичних наук. Структурні взаємозв'язки різних юридичних наук у системі.

Методологія права, як самостійний предмет загальнотеоретичного дослідження в юридичній науці.

Питання методології права в роботах українських вчених-правників (історичний та сучасний аспект).

Огляд літературних джерел з проблем методології юридичних досліджень.

Тема 2. Категоріальний апарат юридичної науки

Поняття науки, її ознаки та види. Правова наука, її напрямки. Науковий апарат (категорії науки). Наукова ідея. Гіпотеза. Закон.

Наукова діяльність та її форми. Суб'єкти наукової діяльності. Регулювання наукової діяльності. Законодавство України про наукову діяльність. Наукова діяльність у ВНЗ. Якості науковця. Наукова етика.

Поняття наукового дослідження. Об'єкт та предмет дослідження. Ознаки наукового дослідження. Основні результати наукових досліджень. Наукова публікація. Види навчально-дослідницьких робіт у вищій школі. Класифікація наукових досліджень.

Ціле (цілісність) та елемент юридичного дослідження. Цілісність як суттєва характеристика певного класу об'єктів. Цілісне уявлення, об'єкт у системних дослідженнях. Особливості використання системного підходу та системного аналізу у юридичних дослідженнях.

Змістовий модуль 2

Методологія і виклад результатів юридичних досліджень

Тема 3. Методологічні засади наукового пізнання

Поняття методу. Система методів дослідження. Загальні та спеціальні методи наукових досліджень. Структурні елементи загальних методів наукового пізнання. Поділ методів наукового дослідження за функціональним критерієм.

Основні рівні наукового пізнання. Методи емпіричного рівня дослідження. Метод порівняння. Метод вимірювання. Експериментальний метод.

Метод теоретичного рівня дослідження: абстрагування, аналіз і синтез, індукції і дедукції, аналогії, моделювання, гіпотез, системний та ін.

Соціологічні методи та засоби пізнання. Опитування та його форми: інтерв'ю, експертна оцінка, бесіда, тестування. Експеримент як соціологічний метод. Аналіз документів. Спостереження. Фокус-групи.

Тема 4. Логіка, рівні та методи наукового дослідження.

Системний підхід. Основні принципи системного підходу. Системний аналіз. Методи (прийоми) системного аналізу. Засоби системного аналізу. Поняття система, її ознаки та види.

Структурно-функціональні прийоми пізнання. Структуризація об'єкта. Функціональна залежність і функціональне призначення досліджуваних об'єктів. Моделі досліджуваної системи.

Синергетична парадигма: прийоми та засоби пізнання. Предмет вивчення синергетики. Основні засоби синергетичного підходу. Правовий синергізм.

Тема 5. Організація та елементи структури наукового дослідження

Спеціально-юридична методологія. Принципи юридичних наук: принцип об'єктивності юридичного пізнання та принцип обґрунтованості пізнання. Методи юридичної науки.

Порівняльно-правовий метод. Порівняння, форми порівняння в праві. Основні методологічні правила порівняльно-правового дослідження Ю.А. Тихомирова.

Методи загальної теорії права. Загально філософські методи. Загальнонаукові методи. Загально логічні методи. Спеціально-наукові методи. Правові категорії. Поняттєво-категоріальний апарат теорії права.

Методика правового дослідження.

Тема 6. Основні етапи наукового дослідження

Організація і послідовність проведення наукових досліджень.

Попередній етап наукового дослідження (вибір теми, постановка проблеми, добір джерел). Пошук наукової інформації та робота літературними джерелами. Накопичення наукової інформації. Достовірність, цільове призначення інформації. Джерела первинної інформації, їх види. Первинні та вторинні джерела інформації. Відбір інформації. Вивчення наукової літератури.

Робота над текстом наукового дослідження. Етапи роботи над текстом. Композиційна структура наукового дослідження. Рубрикація. Логіка побудови. Мовностилістичний характер тексту. Ілюстративно-графічне оформлення. Систематизація і узагальнення первинних матеріалів. Підготовка чорнового варіанту. Редагування. Відбір і оформлення таблиць, схем, рисунків. Підготовка остаточного варіанту

рукопису. Консультації зі спеціалістами і рецензування. Оформлення остаточного варіанта наукового дослідження.

Правила оформлення посилань. Оформлення бібліографічного опису списку джерел.

3. ТЕМАТИКА І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Основні поняття та категорії юридичної науки в Україні

Мета – розкрити поняття та ознаки юридичної науки: функції юридичної науки, складові юридичної науки; дослідити історичний досвід, становлення і розвиток наукової школи; визначити етапи становлення і розвитку об'єкта дослідження та ідеї від часу виникнення до стадії вирішення завдання у процесі науково-дослідної роботи.

Зміст семінарського заняття:

1. Поняття та ознаки юридичної науки.
2. Функції юридичної науки.
3. Ціле та складові юридичної науки.
4. Поняття наукової діяльності.
5. Поняття та ознаки наукових досліджень.
6. Класифікація наукових досліджень.
7. Науковий підхід і науковий результат.
8. Поняття наукової школи.
9. Наукова помилка в юридичному дослідженні.

Практична частина:

1. Проаналізуйте тексти Конституції України, Цивільного кодексу України та визначіть їх відповідність загальним та спеціальним логічним вимогам.
2. Проаналізуйте тексти будь-яких діючих джерел права України та выпишіть положення, які містять логічні помилки.
3. Відшукайте у вітчизняній літературі приклади неправильного застосування методології, зокрема філософських підходів, логічних прийомів і засобів.

Методичні вказівки до семінарського заняття № 1:

При розгляді першого питання необхідно з'ясувати поняття юридичної науки. Варто зазначити, що юридична наука є суспільною, оскільки предметом її вивчення є держава і право як суспільні

категорії. Розкриваючи ознаки юридичної науки слід наголосити, що юридична наука ввібрала в себе якості всіх основних галузей людських знань – суспільних наук, природничих наук, наук про мислення тощо.

Опрацьовуючи друге питання, слід охарактеризувати основні функції юридичної науки. Серед таких функції вирізняються: констатуюча, інтерпретаційна, евристична, прогностична, методологічна, ідеологічно-виховна та практично-прикладна.

При розгляді третього питання, варто пам'ятати, що у системі суспільних наук юридична наука виступає як єдина галузь знань, що має свій предмет вивчення, суб'єкт та об'єкт дослідження, але водночас ця галузь є системою взаємозалежних юридичних наук. Кожна з цих наук є юридичною, має свій предмет і методи вивчення. Разом вони входять до поняття юридична наука.

У четвертому питанні слід розглянути поняття наукової діяльності як інтелектуальної творчої діяльності, що спрямована на здобуття і використання нових знань. Доцільно зупинитися і на класифікації видів наукової діяльності, навести відповідні приклади.

У п'ятому питанні необхідно визначити поняття наукового дослідження як особливого виду людської діяльності, спрямованого на здобуття нових, більш глибоких знань, що служать практичним цілям для створення нових або вдосконалення старих. Слід виділити ознаки наукових досліджень.

Готуючись до шостого питання слід зазначити, що наукові дослідження класифікують за різними ознаками, зокрема в залежності від методів дослідження, від сфери використання результатів наукових досліджень, в залежності від джерел фінансування, за тривалістю розробки, за стадіями дослідження і інші.

При розгляді сьомого питання необхідно визначити поняття наукового підходу в юридичних дослідженнях. Найчастіше вчені обирають наступні наукові підходи – це експеримент, історичний підхід, емпіричний підхід, теоретичний підхід та ін. для досягнення наукового результату. Науковий результат – це цілісна система знань, що відображає суть проблеми яка досліджується.

Опрацьовуючи восьме питання, студент має розкрити поняття наукової школи, з'ясувати мету створення та завдання наукових шкіл. Основні функції наукових шкіл.

У дев'ятому питанні необхідно з'ясувати роль наукової помилки в юридичному дослідженні. Слід зупинитися на понятті юридичної

помилки, виділити можливі її класифікації. Порівняти поняття наукової помилки та юридичної помилки, навести відповідні приклади.

Рекомендовані джерела:

Основні: 1, 5, 6, 7, 10, 11, 17, 19, 21.

Додаткові: 1, 2, 13, 21, 22, 26.29, 32, 34, 42,49.

3. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання для самостійної роботи складаються із опрацювання питань, що виносяться на самостійне вивчення, та виконання письмової роботи.

Перелік питань для самостійного опрацювання

1. Специфіка наукової діяльності.
2. Співвідношення наукового та повсякденного пізнання.
3. Суб'єкт і об'єкт наукового пізнання.
4. Нормативно-правові акти з питань наукової діяльності.
5. Організація наукових досліджень у наукових і навчальних установах.
6. Соціально-правовий статус наукових працівників.
7. Інтелектуальна власність та її гарантії.
8. Юридична наука: поняття, система. Об'єкт та предмет правового дослідження.
9. Методологія правознавства: поняття, структура.
10. Концептуальні підходи. Основні філософські категорії.
11. Матеріалізм та ідеалізм.
12. Діалектика, метафізика та інші універсальні парадигми.
13. Становлення юридичної науки в Україні.
14. Сучасний стан юридичної науки в Україні.
15. Юридична наука та її роль у розвитку суспільних відносин.
16. Сутність наукового пізнання.
17. Методологія в структурі наукового пізнання.
18. Співвідношення методології, філософії, логіки та теорії пізнання.
19. Поняття методу наукового пізнання, наукового методу, методики наукового дослідження.
20. Методологія: онтологічні та гносеологічні аспекти визначення поняття.
21. Класифікація наукових методів: проблеми критерію.

22. Характеристика (загальна) філософських, загальнонаукових, приватних і спеціально-наукових методів.
23. Логіка наукового дослідження:
 - наукові факти;
 - наукова проблема;
 - наукова гіпотеза;
 - наукова теорія.
24. Організація творчої діяльності дослідника.
25. Загальна схема здійснення наукового дослідження.
26. Структура наукового дослідження.
27. Поняття актуальності дослідження.
28. Мета та завдання дослідження.
29. Предмет та об'єкт дослідження.
30. Новизна дослідження.
31. Зміст дослідження.
32. Прикладний характер дослідження.
33. Наукові висновки та пропозиції автора дослідження.
34. Розробка структури роботи.
35. Робота з літературою, нормативними актами та матеріалами архівів та суду.
36. Написання роботи.
37. Відзив наукового керівника та рецензія.
38. Захист випускної роботи.

4. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ І ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Умовою виставлення заліку є отримання не менше 100 балів за результатами модульного контролю знань.

Матеріали для модульного контролю знань включають два блоки.

Модульне завдання охоплює чітко визначені теми курсу й складається з усного захисту контрольних запитань, виконання самостійних письмових робіт і написання рефератів.

Кожне модульне завдання оцінюється від 0 до 50 балів.

Для студентів заочної форми навчання

Перший і другий блоки включають по два завдання (усний захист контрольних запитань, виконання письмових завдань, написання рефератів), які оцінюються за загальними правилами

(максимальна оцінка за кожний модуль для студентів заочної форми навчання - 50 балів).

БЛОК 1

Особливості проведення наукових досліджень в юридичній сфері

Контрольні запитання для перевірки знань

1. Визначити сутність тенденцій розвитку юридичної діяльності.
2. Зазначити правильне твердження. Відповідь обґрунтувати.
 - Знання – це і є наука.
 - Наука – знання, які застосовуються за фахом.
 - Наука – нові знання, які виникли у процесі дослідження явищ матеріального світу.
 - Релігія і знання, накопичені людством за період свого існування, становлять науку.
 - Наука – це динамічна система знань, які розкривають нові явища в суспільстві та природі з метою використання їх у практичній діяльності людей.
 - Наука – це система знань з будь-якої галузі людської діяльності.
3. Наукознавство: зміст, завдання і призначення в системі наук.
4. У чому полягає зміст наукової теорії і як вона утворюється?
5. Охарактеризувати науково-технічні революції.
6. Визначити розділи наукознавства та охарактеризувати їх.
7. У чому полягає зміст емпіричних знань і їх відмінність від теоретичних знань?
8. Охарактеризувати поняття “мова науки” та його використання в наукових дослідженнях.
9. Що таке наукові закони?
10. Ознаки юридичної діяльності.

Завдання для виконання письмових робіт

1. Характеристика науково-дослідної діяльності студентів вищих навчальних закладів.
2. Характеристика поняття науки як сфери людської діяльності.
3. Головна мета розвитку науки у вищій школі.
4. Продовжити речення:
 - а) наука – це...;
 - б) наукове пізнання – це...;
 - в) наукова ідея – це...;

- г) закон – це...;
- д) умовивід – це...;
- е) теорія – це...;
- є) методологія наукового пізнання – це...;
- ж) наукове дослідження – це...

5. До основних результатів наукових досліджень належать:

- а) наукові реферати;
- б) завдання;
- в) курсові;
- г) дипломні;
- д) зошити;
- е) дисертації;
- є) авторські свідоцтва;
- ж) авторські пісні.

Теми для написання рефератів

1. Історичні джерела формування професійної діяльності юристів.
2. Історіографічна проблематика юридичної діяльності.
1. Стан та перспективи розвитку правових наук в Україні.
2. Сучасні напрями розвитку правових наук в Україні та за кордоном.
3. Загальна класифікація та сучасні тенденції розвитку наук.
4. Джерела інформації та сучасні методи їх збирання й обробки.
5. Місце правової науки в системі гуманітарного знання.
6. Методологія науки у стандартах вищої юридичної освіти.
7. Еволюція теорій права та економічних теорій (на конкретних прикладах).
8. Диференціація та інтеграція в розвитку юридичної науки.
9. Вплив науково-технічної революції на міжнародне наукове співробітництво.

БЛОК 2

Методологія і виклад результатів юридичних досліджень

Контрольні запитання для перевірки знань

1. Навести загальну характеристику науково-дослідного процесу за конкретною темою дослідження.
2. Розкрити зміст організаційної, дослідної і завершальної стадій науково-дослідного процесу.

3. У чому полягає сутність ділового спілкування науковця з ПК та його методики?

4. Розкрити методологію здійснення наукового дослідження з використанням ПК.

5. Призначення тезауруса в науковому дослідженні.

6. Розкрити зміст розрахунково-аналітичних методичних прийомів і процедур та методику їх застосування в наукових дослідженнях.

7. Розкрити інформаційне моделювання (інформаційний образ), його сутність і методику застосування в наукових дослідженнях.

8. Навести характеристику юридичних методів і їх застосування у наукових дослідженнях.

9. Призначення методики дослідження конкретної теми, порядок її складання та застосування.

10. Навести класифікацію документальних джерел інформації та розкрити методику їх використання в наукових дослідженнях.

11. Розкрити методику використання друкованих літературних джерел у науковому дослідженні.

12. Сутність реферування друкованих літературних джерел і методи- ка їх використання в наукових дослідженнях.

13. Навести характеристику друкованих літературних джерел за змістом (монографія, підручник, навчальний та практичний посібники, автореферат). Заповнити таблицю Класифікація наукових методів дослідження

Завдання для виконання письмових робіт

1. Метод вивчення різноманітних об'єктів шляхом відображення їх структури в знаковій формі за допомогою штучних мов, наприклад мовою математики, називають:

- а) гармонізацією;
- б) легітимацією;
- в) формалізацією;
- г) ідеалізацією.
- д) імплементацією;

2. Система – це:

- а) елементи, які взаємодіють між собою, у результаті чого формуються принципово нові якості;
- б) певний розподіл елементів (за видами, за алфавітом й ін.);
- в) те ж, що і сума;

- г) усе, що не є хаосом.
 - д) будь-які предмети, об'єднані разом;
3. Експеримент – це:
- а) будь-яка дія, здійснювана науковцем над досліджуваним об'єктом;
 - б) штучне відтворення тих або інших якостей об'єкта для спостереження його стану, поведінки і под.;
 - в) будь-яке моделювання;
 - г) спостереження за відхиленнями в поведінці об'єкта;
 - д) абстрагування від незначних якостей об'єкта.
4. До методів емпіричного рівня дослідження не належить:
- а) експеримент;
 - б) формалізація;
 - в) вимірювання;
 - г) порівняння.
5. Методологія – це:
- а) система узагальненого знання, пояснення тих або інших сторін дійсності;
 - б) вчення про методи наукового пізнання;
 - в) сукупність методів конкретного дослідження;
 - г) окремих метод наукового дослідження;

Теми для написання рефератів

1. Сучасні системи організації та управління науковими дослідженнями на державному рівні.
2. Структура наукової теорії .
3. Сучасні системи організації та управління науковими дослідженнями на рівні підприємств.
4. Сучасні наукові школи в галузях економіки та права в Україні і за кордоном.
5. Наукове пізнання – його сутність, рівні, об'єкти, методи (історико-філософський аспект).
6. Методологія наукового дослідження: сучасні визначення та їх застосування.
7. Розвиток нових гіпотез юридичної науки (на конкретних прикладах).
8. Класифікація об'єктів наукового дослідження в міжнародних відносинах.

9. Класифікація загальнонаукових методів дослідження та їх застосування в правових дослідженнях (на конкретних прикладах).
10. Класифікація конкретно-наукових (спеціальних, емпіричних) методів дослідження та їх застосування в правових дослідженнях (на конкретних прикладах).
11. Порівняльна характеристика освітньо-кваліфікаційних рівнів та наукових ступенів в Україні та за кордоном.
12. Методика вибору теми наукового дослідження та її обґрунтування (на конкретному прикладі).
13. Методика планування та основні етапи проведення наукового дослідження (на конкретному прикладі).
14. Обґрунтування актуальності, новизни, практичного значення теми дослідження (на конкретному прикладі).
15. Методика підготовки, оформлення та захисту науково-дослідних робіт.
16. Рецензування науково-дослідних робіт.
17. Підготовка наукових матеріалів до опублікування.

Тестові завдання:

1. Дайте визначення предмету науки:

- а) матеріальні об'єкти природи;
- б) пов'язані між собою форми руху;
- в) особливості відображення форм руху матерії у свідомості людей;
- г) пізнання постійного розвитку;
- д) форми мислення.

2. Дайте визначення поняття науки:

- а) процес пізнання закономірностей об'єктивного світу;
- б) система знань об'єктивних законів природи, суспільства і мислення, які перетворюються в безпосередню продуктивну силу суспільства в результаті діяльності людей;
- в) особлива форма суспільної свідомості;
- г) динамічна система знань;
- д) все разом.

3. Дайте визначення поняття знання:

- а) продукт науки та її матеріал;
- б) перевірений практикою результат пізнання дійсності;
- в) адекватне відбиття дійсності в свідомості людини;
- г) результат праці людини;

д) процес руху людської думки.

4. Дайте визначення наукового пізнання:

- а) це дослідження з певною метою, завданням та методологією;
- б) певні цілі і задачі;
- в) певні методи отримання і перевірки знань;
- г) теоретичні основи для практики;
- д) теоретичне осмислення та обґрунтування практики;

5. Продовжіть вислови:

- а) пізнання може бути:
- б) відчуття - це...
- в) сприйняття - це...
- г) уявлення - це...

б. *Наука включає:*

- а) теорію;
- б) методологію;
- в) методику і техніку досліджень;
- г) об'єкт і предмет;
- д) науково-дослідні заклади.

7. Назвіть наукові концепції:

- а) класична;
- б) індустріальна;
- в) некласична;
- г) постнекласична;
- д) антропокласична.

8. Головною функцією науки є:

- а) пізнання об'єктивного світу від живого спогляданий до абстрактного мислення і до практики;
- б) участь у розвитку науково-технічного процесу;
- в) участь у вдосконаленні матеріального виробництва;
- г) участь у забезпеченні ефективності управління;
- д) участь у накопиченні фактів та розкритті закономірностей навколишнього світу.

9. Характерні ознаки наукової діяльності:

- а) систематизація знань;
- б) наявність наукової проблеми;
- в) наявність об'єкта і предмета дослідження;
- г) практична значущість процесу, що вивчається;
- д) розкриття сутності явищ та взаємозв'язку між ними;
- є) специфічні методи пізнання.

10. Дайте визначення гіпотези:

- а) матеріалізоване визначення наукової ідеї;
- б) наукове припущення, висунуте для пояснення певних процесів, явищ, які зумовлюють певний наслідок;
- в) структурний елемент теорії пізнання;
- г) формулювання нових наукових положень;
- д) вихідний момент пошуку, дослідження істини.

11. Назвіть стадії формулювання гіпотези:

- а) накопичення фактичного матеріалу і висунення припущення;
- б) аналіз наукових джерел та теорій;
- в) виведення із припущення наслідків;
- г) постановка наукової проблеми;
- д) перевірка на практиці отриманих результатів і уточнення (підтвердження) гіпотези.

12. Дайте правильну відповідь:

- а) доказ — це...
- б) закон - це...
- в) умовивід - це...
- г) теорія - це...
- д) поняття - це...
- є) теза - це... є
- ж) аргумент - це...
- з) судження - це...

13. Дайте правильну відповідь:

- а) поняття - це...
- б) визначення - це...
- в) категорії - це...
- г) аксіома — це...
- д) постулат - це...
- є) принцип - це...

14. Які функції виконує наука в суспільстві?

- а) задоволення потреб людини у пізнанні законів природи і суспільства;
- б) розвитку культури, гуманізації виховання і формування нової людини;
- в) удосконалення виробництва і суспільних відносин;
- г) забезпечення обороноздатності держави і її міжнародного іміджу;
- д) формування різноманітних галузей наукових теорій.

15. Об'єднайте наведені галузі знань у три групи:

- а) Природничі
- б) Суспільні
- в) Філософські
- 1. фізика
- 2. хімія
- 3. психологія
- 4. педагогіка
- 5. логіка
- 6. економіка
- 7. філологія
- 8. історія
- 9. технологія
- 10. географія
- 11. право
- 12. біологія
- 13. філософія
- 14. соціологія

16. В основі класифікації наук головним методом є:

- а) методологічний;
- б) гносеологічний;
- в) логічний;
- г) історичний;
- д) проблемний;
- є) комплексний.

17. Визначіть, які з перелічених назв належать до вчених ступенів:

- а) академік;
- б) член-кореспондент;
- в) професор;
- г) доцент;
- д) магістр;
- є) кандидат наук?
- ж) доктор наук.

18. Назвіть ознаки наукової школи:

- а) наявність наукового лідера;
- б) наявність докторів і кандидатів наук;
- в) висока наукова кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера;
- г) значущість отриманих наукових результатів у певній галузі;

- д) оригінальність методики досліджень;
- е) наявність відповідної матеріальної бази, територіальної єдності.

19. Назвіть суб'єкти наукової діяльності:

- а) науково-педагогічні працівники;
- б) студенти, асистенти;
- в) вчені;
- г) наукові працівники;
- д) всі разом.

20. Наукова публікація це:

- а) виступ у пресі;
- б) виступ по радіомовленню;
- в) розміщення інформації в фахових та інших виданнях;
- г) все зазначене вірне.

21. До якої групи наукових видань належать: монографія, тези доповідей, автореферат:

- а) науково-дослідної;
- б) джерелознавчої.

22. До якої групи видавничого оформлення відносяться дані про автора, заголовок видання, індекс УДК і ББК, міжнародний стандартний номер ISBN:

- а) випускні дані;
- б) вихідні дані;
- в) випускні відомості.

23. В яких одиницях рахується обсяг рукопису у видавничому договорі:

- а) обліково-видавничому аркуші;
- б) авторському аркуші;
- в) друкованому аркуші.

24. Дайте вірну відповідь, яка це робота якщо в ній викладено результати одного дослідження, висновки, визначена структура і обмежене видання:

- а) монографія;
- б) дисертація.

25. В якій науковій праці подається короткий виклад основних аспектів дослідження:

- а) наукова стаття;
- б) реферат;
- в) тези доповіді.

26. Які методичні прийоми викладу наукового матеріалу:

- а) цілісний;
- б) послідовний;
- в) вибірковий;
- г) все зазначене вірно.

27. Які види доповідей застосовуються в практиці:

- а) звітні;
- б) поточні;
- в) наукові;
- г) все зазначене вірно.

28. До якого виду видавничого оформлення відносяться дані про місце випуску видання, назва видавництва, рік випуску:

- а) вихідні дані;
- б) випускні дані;
- в) вихідні відомості.

29. Назвіть основні види абстракції:

- а) ізолювання;
- б) конструктивізації;
- в) потенційної здійсненності;
- г) ототожнення;
- д) моделювання;
- е) індукції;
- ж) дедукції;
- з) узагальнення;

30. Назвіть форми звітності при науковому дослідженні:

- а) реферат;
- б) інформація;
- в) дисертація;
- г) аналітична записка;
- д)звіт;
- е)все зазначене вірне.

5. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ:

1. Специфіка наукової діяльності.
2. Співвідношення наукового та повсякденного пізнання.
3. Суб'єкт і об'єкт наукового пізнання.
4. Нормативно-правові акти з питань наукової діяльності.
5. Організація наукових досліджень в наукових та навчальних установах.

6. Сучасні пріоритетні напрями наукових досліджень в юридичній сфері.
7. Інтелектуальна власність та її гарантії.
8. Міжнародне співробітництво у науково-дослідній сфері.
9. Сутність наукової теорії.
10. Співвідношення теорії та філософії права.
11. Організація творчої діяльності дослідника.
12. Планування наукової діяльності.
13. Організація і послідовність проведення наукових досліджень.
14. Об'єкт і предмет дослідження.
15. Актуальність дослідження, його мета і завдання.
16. Новизна дослідження.
17. Зміст дослідження.
18. Структура наукового дослідження.
19. Емпірична база наукового дослідження.
20. Теоретична база наукового дослідження.
21. Аналіз стану наукового дослідження обраної тематики.
22. Наукові висновки та пропозиції автора дослідження.
23. Поняття та значення випускної роботи.
24. Обрання теми випускної роботи.
25. Порядок затвердження теми випускної роботи.
26. Вимоги до випускної роботи.
27. Порядок роботи з літературою, нормативними актами та матеріалами архівів, суду та практики.
28. Методологія юридичної науки та її роль у пізнанні державно - правових явищ.
29. Взаємозв'язок предмета і методу наукового дослідження.
30. Структура методології юридичних досліджень.
31. Методологія юридичної науки і методологія юридичної практики: їх співвідношення.
32. Необхідність методологічної підготовки спеціалістів юридичного профілю.
33. Форми наукових праць з юридичних наук: тези доповідей, наукові статті, монографії, дисертації.
34. Охарактеризувати мотиваційні аспекти проведення наукових досліджень.

6. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

Базові:

1. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособие. 2-изд. исправ. – К.: МАУП, 2004. – С. 21-31.
2. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень. – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.
3. Білуха Методология наукових досліджень: Підручник. – К.: АБУ, 2002. – 480 с.
4. Волинка К. Г. Методичні рекомендації до семінарських занять з дисципліни “Методология та організація юридичних досліджень” (для магістрів). – К.: МАУП, 2006. – 12 с.
5. Гревцов Ю. И. Социология права: Курс лекцій. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 312 с.
6. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. – К. 2005.
7. Дanelян Т. Я. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие. – М., 2004.
8. Ивин А.А. Логика для юристов. Учебное пособие / А. А. Ивин – М. : Гардарики, 2004. – 288 с.
9. Зразки бібліографічного опису джерел у наукових працях / Укл. Ю. Тимошенко. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2003. – 60 с.
10. Карамішева Н. В. Логіка: Підр. для студ. юрид. факульт. – Львів: Стрім, 1998. – 246 с.
11. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. – М. :Аванта, 2000. – 560 с.
12. Кириллов В. И. Старченко А. А. Логика: Учеб. для юрид. вузов. М.: Юристъ, 2002. – 254 с.
13. Кожевников В.В. Проблемы методологии теории государства и права в современной российской юридической науке: критический анализ // Вестник Омского университета. – 2009. – № 3 (20). – С. 5-12.
14. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2010. – 412 с.
15. Методология порівняльного правознавства // Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: Монографія / За ред. Ю. Шемчущенка. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Вып. 3. – С. 7-36.
16. Нерсисянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. Для юридических вузов и факультетов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1998. – С. 58-79.
17. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
18. Рузавин Г.И. Методология научного познания. – М., 2000.
19. Сопко В.В. Основи научних досліджень. – К., 1990.
20. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа. – СПб, 2000.
21. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: Логика правового исследования. В 2-х томах. – М.: Юстицинформ, 2004.
22. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. – Екатеринбург: Изд-во Гуманит. ун-та, 2001. – 264 с.
23. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. – Екатеринбург: Изд-во Гуманит. ун-та, 2001. – С. 209-240.

24. Философия для аспирантов: Учебник / Под ред. И. И. Кального. 3-е изд., стер. — СПб.: Издательство «Лань», 2003. — С. 437-449
25. Философия для аспирантов: Учебник / Под ред. И. И. Кального. 3-е изд., стер. — СПб.: Издательство «Лань», 2003. — С. 413-419.
26. Философия и методология науки: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. В.И. Купцова. — М.: Аспект Пресс, 1996. —551с.
27. Філософія: Навч. посіб. / За ред. проф. І. Ф. Надольного. — К., 2000.
28. Хакен Г. Синергетика / пер. с англ. — М.: Мир, 1980.
29. Шишкин В. В. Синергетический подход в теории права. Автореф. дис...на соиск учен. степ. к.ю.н. — Нижний Новгород, 2007.

Допоміжні:

1. Баториев К.Б. Аналогия и модели в познании. — Новосибирск: Наука, 1981. — 329 с.
2. Булатова М.Н. Логика для юристов. Учебное пособие. — 2-е изд. — Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 2006. — 180 с.
3. Бобылев А.И. Предмет и методология теории права и государства // Право и политика. — 2000. — № 11. — С. 16-26.
4. Блауберг И.В., Мирский Э.М., Садовский В.Н. Системный подход и системный анализ // Системные исследования: Ежегодник. — М., 1982.
5. Веденеев Ю.А. О применении системного подхода в исследовании права (введение в методологию проблемы) // Проблемы государства и права. Труды научных сотрудников и аспирантов. Вып. 9. — М., 1974. — С. 50-60.
6. Венгеров А. Синергетика и политика // Общественные науки и современность. — 1993. — № 4.
7. Васильев А.М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. - М.: Юридическая литература, 1976. — 264 с.
8. Врублевски Е. Методологические проблемы сравнительного анализа правовых систем // Сравнительное правоведение. — М., 1978. — с. 152-155.
9. Гетманова А. Я. Логика: Учеб. для вузов. М., 2000.
10. Денисов Ю. А., Спиридонов Л. И. Абстрактное и конкретное в советском правоведении. — Л., 1987.
11. Гиргинов Г. Яноков М. Методология как раздел гносеологии // Вопросы философии.- 1973.- №8.
12. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 400 с.
13. Экимов А. И. К методологии анализа источников права // Источники права: проблемы теории и практики. Материалы конференции 22-25 мая 2007 г. / Отв. ред.: Сырых В.М. — М. : РАП, 2008. — С. 29-35.
14. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. — 120 с.
15. Керимов Д. А. Социология и правоведение // Государство и право. — 1999. — № 8.

16. Кульчар К. Основы социологии права. – М., 1981.
17. Козлов В.А. Проблемы метода и методологии общей теории права. – Л., 1989.
18. Козюбра М.И. Понятие и структура методологии юридической науки //
19. Методологические проблемы юридической науки: Сб. науч. тр. / АНУССР. Институт государства и права. – К., 1990.
20. Кравец А. С. Методология науки. – Воронеж, 1991.
21. Лешкевич Т.Г. Философия науки: Традиции и новации. – М., 2001.
22. Лукич Р. Методология права. Пер. с сербохорватского / Р. Лукич ; Под ред.: Д.А. Керимов; Пер.: В.М.Кулиستиков. – М. : Прогресс, 1981. – 304 с.
23. Мережко А. А. Диалектика права // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. 2. – С. 177-180.
24. Лоскутов А., Михайлов А. Введение в синергетику. – М. Наука, 1990.
25. Леже Р. Методология сравнительного уголовного права // Проблемы сравнительного правоведения / Редкол.: И.Л. Бачило, В.Н. Кудрявцев, Б.М. Лазарев. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1978. – С. 99-107.
26. Луць Л. А. До питання про теорію порівняльно-правового методу // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Порівняльне правознавство на пострадянському просторі: сучасний стан і перспективи розвитку». – м. Сімферополь, 28 квітня 2006 р.
27. Малахов В.П. Многообразие методологий современной теории государства и права: системная методология // История государства и права. – 2009. – № 19. –С. 43-45.
28. Новое в синергетике: загадки мира неравновесных структур. – М.: Наука, 1996
12. Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. – М.: СИНТЕГ, 2000. – С. 11-65.
29. Петрушев В.А. Проблемы методологии общей теории права // Академический юридический журнал. – 2001. – № 3. – С. 22-29.
30. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. – М., 1986.
31. Петровский Н.А. Метод аналогии в современной методологии права // Философия права. – 2007. – № 2. – С. 62-68.
32. Рабінович П.М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи // Методологічні проблеми правової науки. – Х., 2003.
33. Пашковская П.Я. Методология научных исследований. – Минск , 2006.
34. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс) / авторефер. ... д. ю. н. : 12.00.12. – Харків, 1998.
35. Пископфель А. А. Научная концепция: структура, генезис. М., 1999.

36. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмету та методології // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. 1. – С. 22-26.
37. Рузавин Г.И. Методология научного познания. – М., 2000.
38. Рузавин Г. И. Логика и методология научного поиска. – М., 1996.
39. Самощенко И. С., Сырых В. М. Диалектика и специальные методы правовой науки // Методологические проблемы советской юридической науки. М., 1980.
40. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник. – М.: Юристъ, 2000. – 448 с.
41. Сырых В. М. Социология права. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ». – 2001. – 480 с.
42. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований. – К., 2000.
43. Синюк А.И., Яковлева Е.В. Краткий словарь основных логических понятий: учебно-методическое пособие для преподавателей и студентов вузов. – Нижнекамск: Изд-во Нижнекамского муниципального института, 2008. – 39 с.
44. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 432 с.
45. Тарасов Н.Н. Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа) // Правоведение. – 2001. №1.
46. Цвайгерт К., Кетц К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Том I. Основы: Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 480с.
47. Философия науки в вопросах и ответах: Учеб. пособие для аспирантов. / В. П. Кохановский и др. – Ростов на Дону : Феникс, 2006 –С. 28-33, 194-219.
48. Шсырев В. С. Теоретическое и эмпирическое в научном познании. – М., 1978.
49. Эко У. как написать дипломную работу. Гуманитарные науки: Учебно-метод. Пособие / Пер. с итал. – М.: Книжный дом «Университет», 2003. – 240 с.
50. Юридическая социология: Учебник для ВУЗов / Отв. ред. В. А. Глазырин. – М., 2000.
51. Юрій М.Ф. Соціологія. – К., 2005.
52. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования: методология, программа, методы. – М., 1987.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МЕТА: У період становлення правової держави особливого значення набуває юридична діяльність у всіх сферах демократичного суспільства, що прийшло на зміну тоталітарної системи. Підвищується роль юристів-професіоналів, а також постає потреба їх підготовки для всіх ділянок суспільного життя, надто для ринкової економіки, яка має стати головним важелем щодо розв'язання сучасних проблем незалежної самостійної України.

Мета вивчення дисципліни «Теорія держави і права» – сформуванню у майбутніх фахівців глибоке фундаментальне правове мислення як методологічне знаряддя вирішення складних питань правової дійсності, які повсякчас виникають у нинішніх, таких незвичних умовах буття; створити теоретико-правову інфраструктуру, що готує студента до сприйняття понять та змісту спеціальних юридичних дисциплін.

Програма навчального курсу з теорії держави і права розрахована на студентів, які здобувають вищу юридичну освіту за другим кваліфікаційним рівнем (бакалавр). Засвоєння основних понять і категорій правознавства та державознавства сприятиме формуванню у студентів професійної правової культури, озброїть їх знаннями та навичками, необхідними для розв'язання складних практичних завдань, що виникають у різних сферах суспільного життя: економічній, соціально-культурній, адміністративно-політичній та ін.; сприятиме прищепленню міцних професіональних переконань у тому, що сучасне цивілізоване суспільство може успішно функціонувати й розвиватися за умови дотримання законності та правопорядку, основних прав і свобод людини й громадянина.

Використовуючи літературні джерела (підручники, наукові праці тощо), видані за тоталітарних часів, слід критично ставитись до їх ідеологічної закомплексованості, що виявилася в односторонній обмеженості поглядів на державу та право – їх походження, сутність та роль у суспільстві.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Змістовний модуль 1

Наукознавчий та історичний аспекти теорії держави і права

Тема 1.1 Вступ до навчального курсу «Теорія держави і права»

Суспільна обумовленість і значення підготовки юристів-професіоналів у системі вищої школи для розвитку економічної та політичної системи України як суверенної демократичної правової держави, дотримання основних прав і свобод людини та громадянина. Глибоке опанування закономірностями права як об'єктивно існуючого суспільного явища, його категоріями, принципами, змістом, а також технікою правової діяльності – фундамент професійного володіння правом як засобом організації діяльності людей і суспільства за умов його державно-правового становлення. Навчальний курс «Теорія держави і права» – відправна ланка у вивченні юридичних наук, що називаються правознавством (юриспруденцією).

Тема 1.2 Теорія держави і права як наука та навчальна дисципліна, її функції та методологія

Правознавство, його предмет і система. Предмет теорії держави і права, її місце і роль у системі юридичних наук (правознавства). Структура (система) теорії держави і права. Відмінність підходів у визначенні структури держави і права в сучасній науці, співвідношення її складових елементів. Зв'язок юридичних наук з іншими науками, виникнення на їх стику нових наукових дисциплін.

Функції теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни; поняття і зміст.

Методологія юридичної науки (теорії держави і права): поняття і значення. Поняття методу, класифікація методів. Методологія науки та юридичної практики, їх єдність та неможливість подання вичерпного переліку. Відмова від ідеологічних догм у трактуванні системи методів. Методологічний характер теорії держави і права. Система методів та їх характеристика. Теоретико-юридичне знання і соціальна практика.

Тема 1.3. Походження та історична еволюція держави.

Основні теорії походження держави. Причини і форми виникнення держави. Загальні та особливі закономірності виникнення держави у різних народів. Обумовленість процесу виникнення держави конкретними історичними, соціально-економічними,

військово-політичними, демографічними, національними, релігійними та іншими чинниками.

Поняття історичного типу держави. Теоретичні основи і значення типології держав. Фактори, що визначають тип держави. Діалектика співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів щодо типології держави. Характеристика окремих історичних типів держав.

Тема 1.4. Поняття та ознаки держави

Поняття держави та основні ознаки (атрибути) держави: публічна влада, територіальна організація громадян (населення), суверенітет. Зв'язок суверенітету держави з національним і народним суверенітетом. Символіка держави.

Функції держави, їх поняття і класифікація. Внутрішні функції держави, їх зміст. Зовнішні функції держави, їх зміст. Характеристика взаємодії внутрішніх та зовнішніх функцій держави. Постійні та тимчасові функції держави. Форми та методи здійснення функцій держави.

Змістовний модуль 2

Загальне вчення про державу

Тема 2.1. Сутність та типи держави. Правова, соціальна держава як гарант здійснення та захисту прав людини.

Поняття типу держави. Чинники, що визначають тип держави. Формаційний та цивілізаційний підходи до визначення типів держави.

Сутність держави та її еволюція. Класове і загальнолюдське в сутності держави. Основні сучасні концепції розуміння сутності держави. Формування концепцій держави у класово диференційованому суспільстві. Становлення і розвиток концепцій держави у країнах, де відбувається формування основ громадянського суспільства. Концепція національної держави. Фашистські ідеї державності. Концепція елітарної держави.

Концепція держави загального благоденства. Особливості та зміст концепції правової держави. Правова, соціальна держава як гарант здійснення та захисту прав людини - загальнолюдський соціально-політичний ідеал. Співвідношення держави, суспільства й особи. Необхідність закріплення та захисту прав особи. Правовий статус особи: поняття, структура, види. Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Декларація прав людини (1948 р.).

Дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави. Взаємна відповідальність особи та держави.

Тема 2.2. Держава в політичній системі суспільства

Поняття і структура політичної системи суспільства. Її основні суб'єкти: держава, політичні партії, рухи, громадські організації й об'єднання і т. д. Право й інші соціальні норми як регулятивна основа політичної системи.

Представницька і безпосередня форми демократії та їх роль у політичній системі суспільства. Ідея народовладдя як одна із загальнолюдських цінностей. Концепція народного суверенітету.

Поняття та основні ознаки народовладдя. Громадянське суспільство як загальна база організації народовладдя. Представницька та безпосередня форми демократії.

Поняття та зміст первинного та похідного представництва. Місце єдиного загальнонародного органу державної влади в системі поділу влади.

Ознаки держави, що відрізняють її від інших організацій і установ суспільства. Взаємодія держави з партіями, суспільними об'єднаннями тощо.

Тема 2.3. Форма держави

Загальне поняття форми держави. Система основних параметрів, що характеризують форму держави.

Форма правління. Основні форми правління (монархія, республіка), їх види та визначальні ознаки. Відносна самостійність форми правління порівняно з іншими властивостями суспільства і держави. Фактори, що впливають на форму правління.

Форми державного устрою, їх види. Унітарна держава, її характеристика. Федерация, її основні ознаки. Конфедерация, її основні ознаки. Проблеми співробітництва держав у різних формах їх об'єднання (співдружність, співтовариство тощо) та їх оцінка в аспекті питання про форми державного устрою. Історичний досвід України та його значення для долі самостійної Української держави, для сучасного процесу державотворення.

Державно-політичний (політичний, державний) режим, поняття державно-політичного режиму, види (демократичний, тоталітарний) та їх різновиди.

Тема 2.4. Механізм здійснення державної влади (державний апарат)

Поняття механізму держави, його структура. Система державного апарату у відповідності до принципу поділу влад. Органи законодавчої влади. Виконавчі органи. Судові органи. Прокуратура. Організаційна структура, кадри, форми та методи роботи державного апарату. Основні принципи організації та функціонування державного апарату.

Класифікація органів державного апарату. Державні органи та органи місцевого самоврядування.

Змістовний модуль 3 Загальне вчення про право

Тема 3.1 Право: його поняття, сутність, функції та принципи

Сутність права та його складна, багатогранна природа. Право з філософської, соціологічної, юридичної точок зору. Право як міра та форма свободи.

Причини виникнення права. Ознаки, що відрізняють право від соціальних норм первіснообщинного ладу.

Основні сучасні концепції права: загальна характеристика та види. Право як складний соціальний феномен та основні підходи до праворозуміння.

Соціальні і технічні норми, поняття, особливості і взаємозв'язок. Техніко-юридичні норми. Класифікація соціальних норм.

Співвідношення права та моралі: єдність, відмінність, взаємодія. Суперечності між правом і мораллю; шляхи їх усунення та подолання. Роль права в розвитку та зміцненні етичних основ суспільства. Значення моралі в підвищенні правової культури і формуванні поваги до права.

Принципи права: поняття та види. Функції права як форми свободи. Основоположні загальносоціальні та спеціально-юридичні функції права.

Тема 3.2 Джерела права

Поняття «джерело права». Багатозначність терміну «джерело права». Джерело права в матеріальному розумінні. Джерело права у формально-юридичному розумінні (форма права).

Система та характеристика змісту джерел права в юридичному розумінні (в значенні форми права). Правовий звичай, судовий та

адміністративний прецеденти, нормативні договори, нормативні акти. Розрізнення форм права за джерелами волевиявлення.

Нормативний акт – основне та найважливіше джерело сучасного права вітчизняної правової системи. Характеристика нормативних актів та їх відмінність від інших актів із правовим змістом. Система нормативних актів, критерії її побудови (ієрархічності).

Закон, його місце та роль у системі нормативних актів. Способи прийняття законів. Види законів. Підзаконні нормативні акти, їх система і правові характеристики (властивості). Загальна характеристика процесу створення нормативних актів.

Критерії (параметри), що визначають межі дії законів.

Дія нормативного акту у часі. Набрання актом юридичної сили. Способи, що визначають початковий момент дії акту. Визначення моменту завершення дії акту. Розширення меж дії акту у часі: зворотна сила закону; залишкова сила закону.

Дія нормативного акту у просторі. Поняття простору: територія, акваторія, повітряний простір. Екстериторіальна дія закону. Поняття екстериторіальності та питання про юридичну відповідальність за правопорушення. Можливість застосування законодавства однієї країни на території іншої країни. Пріоритет міжнародних договорів, у яких бере участь Україна, перед внутрішнім законодавством.

Дія нормативного акту за колом осіб. Суб'єкти (особи), у відношенні до яких діють закони країни. Обмеження дії законів за колом осіб. Проблема подвійного громадянства в Україні в аспекті питання про дію законів за колом осіб. Імунітет від дії законів; дипломатичний імунітет, депутатський імунітет.

3.3. Нормотворча діяльність: поняття, види та стадії

Поняття, види і принципи нормотворчої діяльності. Юридичний процес та його види. Юридична процедура. Нормотворчий процес як один із видів юридичних процесів. Нормотворча процедура. Поняття і стадії законотворчого процесу. Законодавча ініціатива, обговорення законопроекту, прийняття й опублікування закону. Систематизація законодавства. Інкорпорація, консолідація, кодифікація.

Змістовний модуль 4

Поняття та сутність правової системи і система права

Тема 4.1 Правова система і система права

Право і правова система. Розрізнення понять «правова система» і «система права». Різні погляди на зміст (структуру) правової

системи. Елементи правової системи (право як інституційне утворення, юридична практика, домінуюча правова ідеологія). Загальна характеристика національної правової системи сучасної України.

Загальне поняття про систему права та її наукове, навчальне і практичне значення. Поняття галузі права та критерії її визначення. Предмет, метод правового регулювання та особливий юридичний режим регулювання як класифікаційні підстави систематизації правових норм. Поняття публічного та приватного права. Матеріальне і процесуальне право. Внутрішнє та міжнародне право.

Основні галузі права та загальна характеристика їх змісту: конституційне, цивільне, трудове, сімейне, адміністративне, фінансове, земельне, кримінальне, Цивільне процесуальне, арбітражне процесуальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче.

Система права та система законодавства. Комплексні галузі права. Підгалузі права, правові інститути. Галузеві та міжгалузеві правові інститути.

Міжнародне право, його галузі. Співвідношення міжнародного права з внутрішнім правом країни. Система права та система юридичних наук.

Тема 4.2 Романо-германський тип правової системи.

Поняття «національна правова система» та її структура. Поняття «правова сім'я» та її ознаки. Передумови виникнення континентального права. Етапи розвитку та регіони поширення цього типу правової системи. Звичаєве та канонічне право. Основні риси романо-германського типу правової системи. Правова доктрина. Принципи права. Юридична норма. Співвідношення правової доктрини, принципів права та юридичної норми. Поділ системи права на публічне та приватне право. Особливості правотворчої, правозастосовчої та правотлумачної діяльності згідно з концептуальними засадами позитивізму. Нормативно-правовий акт – основна зовнішня форма континентального права. Роль кодифікації у створенні ефективної системи законодавства. Місце закону в ієрархії нормативно-правових актів. Роль та значення конституційного правосуддя у правових системах континентального права. Особливості романського та германського права. Місце та роль юридичної професії у романо-германських правових системах

Тема 4.3. Англо-американський тип правової системи.

Виникнення, розвиток та регіони поширення загального права.

Загальні ознаки правової системи англо-американського типу. Особливості правових систем англійського та американського права. Загальне право та право справедливості, їх співвідношення у системі права. Місце та значення норм матеріального та процесуального права в англосаксонських правових системах. Доктрина прецедентного права. Співвідношення судового прецеденту та нормативно-правового акту у системі зовнішніх форм права. Місце та роль юридичної професії у правових системах загального права .

Тема 4.4. Змішаний тип правової системи. Північноєвропейське (скандинавське) та латиноамериканське право.

Виникнення, розвиток та регіони поширення скандинавського права. Співвідношення правової доктрини, системи та зовнішніх форм права. Особливості юридичної професії у скандинавських правових системах. Інтеграційні процеси та уніфікація права як тенденції розвитку північноєвропейського права. Умови виникнення, формування, розвитку та основні ознаки латиноамериканського права. Принципи, система та зовнішні форми (джерела) права. Особливості правотворчої та правозастосовчої діяльності у правових системах Латинської Америки.

Тема 4.5. Релігійно-звичаєвий (традиційний) тип правової системи.

Основні риси релігійно-звичаєвого типу. Релігійно-общинний, філософсько-традиційний та звичаєво-общинний підтипи. Загальна характеристика мусульманського та індуського права. Загальна характеристика мусульманського права. Виникнення, розвиток, регіони поширення. Система права, зовнішні форми права та особливості юридичної діяльності і професії. Загальна характеристика індуського права: доктрина, зовнішні форми права та особливості юридичної діяльності і професії. Загальна характеристика філософсько-традиційного (далекосхідного) підтипу правової системи. Загальна характеристика китайського права: система, зовнішні форми права та юридична діяльність і професії. Загальна характеристика японського права: система, зовнішні форми права та юридична діяльність

Змістовний модуль 5

Реалізація права

Тема 5.1 Правові відносини

Поняття правовідносин як способу реалізації норм права та їх структура. Суб'єкти правовідносин, їх види, правові характеристики. Правоздатність та дієздатність. Правосуб'єктність (праводієздатність). Види дієздатності. Обмеження правоздатності та дієздатності. Визнання недієздатним. Деліктоздатність. Інші властивості суб'єктів, що мають правове значення.

Поняття і зміст суб'єктивного права як елемента правовідносин. Відмінність відносних суб'єктивних прав (що впливають із правовідносин) та абсолютних суб'єктивних прав (що впливають безпосередньо із закону). Поняття юридичного обов'язку як елементу правовідносин, що кореспондується суб'єктивному праву.

Об'єкт правовідносин, його форми та зміст.

Види правовідносин (класифікація).

Підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин (юридичні факти): поняття та класифікація.

Тема 5.2 Правове регулювання, його механізм та форми реалізації права

Поняття механізму правового регулювання; його неюридичні види. Юридичний механізм правового регулювання.

Реалізація права як етап правового регулювання: поняття та система способів (форм) реалізації права. Реалізація норм права поза правовідносинами: утримання від дій, заборонених правом; активні дії з реалізації правомочностей та виконання юридичних обов'язків.

Реалізація норм права через правовідносини. Форми реалізації норм права. Цивільно-правова форма. Адміністративна форма, її різновиди. Взаємодія форм реалізації права.

Тема 5.3 Застосування права як форма його реалізації

Поняття і види застосування юридичних норм. Застосування права як правова форма державного управління (в широкому розумінні), засіб індивідуального правового регулювання. Суб'єкти застосування права. Оперативно-виконавча та правоохоронна форми застосування права.

Стадії застосування норм права: вивчення фактичних обставин справи; вибір відповідної норми; перевірка дійсності норми; аналіз змісту норми; прийняття рішення; повідомлення рішення заінтересованим особам.

Акти застосування права (правозастосовні акти), їх поняття, класифікація, форма.

Тлумачення правової норми як процес з'ясування її змісту. Види, способи, прийоми тлумачення юридичних норм, які використовуються для з'ясування змісту норми.

Тлумачення як роз'яснювальна діяльність органів та осіб. Види тлумачення правової норми за суб'єктами та його практичне значення. Юридична практика та її значення в правозастосуванні.

Прогалини в праві (законодавстві) та способи їх заповнення. Застосування права за аналогією: аналогія закону та аналогія права. Сфера застосування права за аналогією, обмеження у застосуванні права за аналогією. Субсидіарне застосування права. Відмінність між застосуванням права за аналогією та поширювальним тлумаченням норми права.

Змістовний модуль 6

Правова поведінка та юридична відповідальність

Тема 6.1 Правомірна поведінка і правопорушення

Людська поведінка: поняття, структура, генезис. Поняття та ознаки правомірної поведінки. Модельованість правомірної поведінки. Стимулювання і заохочення правомірної поведінки.

Правомірна і протиправна поведінка як види юридичне значущої поведінки, співвідношення між ними.

Загальне поняття правопорушення. Склад правопорушення. Об'єктивні ознаки складу правопорушення. Суб'єктивні ознаки складу правопорушення. Види правопорушень. Причини правопорушень. Обставини, що сприяють вчиненню правопорушень. Попередження правопорушень.

Тема 6.2 Юридична відповідальність

Поняття юридичної відповідальності та її співвідношення із соціальною відповідальністю. Юридична відповідальність в перспективному (позитивному) розумінні та юридична відповідальність в ретроспективному (негативному) розумінні.

Підстави, принципи і мета юридичної відповідальності. Основні види юридичної відповідальності (класифікація за підставою галузевої належності порушень норм законодавства). Колективна та індивідуальна юридична відповідальність (класифікація за суб'єктом).

Примусовий вплив як наслідок реалізації відповідальності та його зміст. Каральні та правовідновні функції юридичної

відповідальності, інші її функції. Обставини, що виключають протиправність діяння та юридичну відповідальність.

Відмінність юридичної відповідальності від інших заходів державного примусу.

Тема 6.3 Законність, правопорядок

Поняття законності; законність як режим і принцип діяльності учасників суспільних відносин. Принципи законності; її нормативно-правова основа.

Правапорядок, його поняття, види та співвідношення із законністю. Юридичні гарантії законності та правопорядку. Законність, правопорядок і демократія.

3. ТЕМАТИКА І ПЛАНИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Лекція №1 Предмет загальної теорії держави і права

1. . Поняття та система юридичної науки ..
2. . Загальна теорія держави і права як фундаментальна наука:
3. . Предмет загальної теорії держави і права, його структура
4. . Функції загальної теорії держави і права ..

Лекція №2. Походження держави і права ..

1. . Теорії походження держави і права.
2. . Загальні закономірності виникнення держави і права.
3. Поняття та ознаки держави.
4. . Державна влада: поняття і елементи.
5. . Державний суверенітет.
6. . Типологія держави.

Лекція №3 Механізм держави і державний апарат

1. . Механізм держави і його структура
2. . Поняття державного апарату. Державні органи та їх види.
3. . Принципи організації і діяльності державного апарату. Поділ державної влади.
4. . Загальна характеристика і функції органів законодавчої, виконавчої та судової влади.
5. . Організація влади на місцях. Взаємодія місцевих державних органів і органів місцевого самоврядування.
6. . Державна служба та її види. Державний службовець, посадова особа .

Лекція №4 Правова, соціальна держава ..

1. . Концепція правової держави: виникнення та розвиток .
2. . Поняття і ознаки правової держави.
3. . Верховенство права. Верховенство права і законність.
4. . Поняття правопорядку.
5. . Поняття і ознаки соціальної держави.

Лекція №5 Поняття права .

1. . Основні підходи до праворозуміння.
2. . Поняття права.
3. . Ознаки права.
4. . Право і його зовнішні форми ..
5. . Функції права .
6. . Цінність права

Лекція №6 Формування права та його джерела .

1. . Правоутворення: поняття та етапи.
2. . Поняття форми права. Співвідношення форми і джерела права.
3. . Правовий звичай.
4. . Судовий прецедент і судова практика як джерела права.
5. . Нормативно-правовий договір.
6. . Нормативно-правовий акт.
7. . Загальні принципи права та правова доктрина як джерела права.

Лекція №7 Норми права ..

1. . Поняття та загальні ознаки норм права.
2. . Види норм права.
3. . Структура норми права.
4. . Спеціалізовані норми права: природа, особливості та значення в правовому регулюванні.
5. . Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта.

Лекція №8 Правові відносини

1. . Поняття та риси правових відносин.
2. . Види правових відносин.
3. . Суб'єкти правових відносин, їх види. Правосуб'єктність.

4. . Поняття і види об'єктів правових відносин.
5. . Суб'єктивні права, правомочність та юридичні обов'язки суб'єктів права.
6. . Юридичні факти.

Лекція №9 Правова система суспільства

1. . Поняття та структура правової системи.
2. Особливі ознаки романо-германської правової сім'ї.
3. Основні риси англо-саксонської правової сім'ї.
4. Мусульманська правова система та її головні ознаки.
5. Загальна характеристика сім'ї традиційного права.

4. ТЕМАТИКА І ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.

Семінарське заняття № 1 “Поняття, виникнення та еволюція держави”

1. Організація соціальної влади у первісному суспільстві.
2. Характеристика теорій походження держави і права: теологічної, патріархальної, договірної, психологічної, органічної, соціально-економічної, насильства та інших.
3. Поняття держави як політичної організації.
4. Основні ознаки (атрибути) держави.

Методичні вказівки до вивчення теми

Аналіз політико-правової літератури стосовно поняття та визначення сутності держави підтвердив, що протягом багатьох століть, ще зі стародавніх часів, мислителі робили спроби не лише дати наукове визначення такому особливому соціальному феномену, як держава, а й дослідити джерела його виникнення (таблиця1). При цьому в різні часи, за різних соціально-економічних, політичних умов існували і відповідні підходи та концепції до розуміння сутності держави. Саме це є проявом об'єктивного та закономірного процесу пізнання та вивчення природи держави, оскільки всі ці різні за своїм характером і змістом підходи та світоглядні уявлення свідчать про те, що державу, як і суспільство, *не можна розглядати лише як результат впливу якогось одного особливого чинника* (наприклад, класового); кожній країні світу притаманний виключно свій, власний шлях становлення та розвитку державності, що проходить під впливом багатьох чинників (економічних, територіально-географічних,

геополітичних, культурних, національно-ментальних, ідеологічних тощо).

Держава — це досить складне й багатоаспектне соціально-історичне й політичне явище, яке діалектично розвивається разом із поступом людського суспільства, самої людини, прогресом науки. Ненануковим є пояснення причин виникнення держави виключно як результат насильницьких дій або слабкості окремої людини перед навколишнім світом, звуження цих причин класовим підходом тощо. Зокрема, одним із прикладів подібного однобічного підходу, що являють собою спробу дати визначення держави з вузькокласових, вузькогрупових позицій, роз'яснюючи її зміст як панування якогось одного класу — рабовласників, феодалів, буржуазії тощо, є політико-правові уявлення Ф. Енгельса. У своїй праці «Походження сім'ї, приватної власності та держави» він досить ґрунтовно аналізує та визначає соціально-економічні причини виникнення держави. Водночас Ф. Енгельс доходить до досить *однобічного, спрощеного і тому не виваженого наукового висновку*, зазначаючи, що держава виникла з потреби тримати в шорах протилежність класів; тому що вона, на думку вченого, виникла з сутичок цих класів, отже, є державою економічно панівного класу, який за допомогою держави стає також політично панівним класом і здобуває таким чином нові засоби для придушення й експлуатації пригнобленого класу; так, антична держава була, насамперед, державою рабовласників для придушення рабів, феодальна держава — органом дворянства для придушення кріпаків і залежних селян, а сучасна представницька держава є знаряддям експлуатації найманої праці капіталом.

При цьому, *як і завжди, студентам слід звернути увагу на ті чинники*, котрі сприяли виникненню подібної обмеженості у підходах до визначення поняття держави; серед яких, окрім обставин соціально-економічного, політичного та ін. характеру, виділяється також і недостатній розвиток таких наук, як формальна та діалектична логіка, філософія, соціологія держави, аналіз і синтез історико-державних і суспільних явищ тощо; крім того, на думку багатьох фахівців, такий стан був зумовлений також і тим, що суспільні науки здебільшого прислужували державній владі, перебуваючи під великим тиском державно-політичної цензури; так, у роки радянської влади в юридичній науці панував догматичний, спрощений підхід до таких понять, як держава і право; сутність цього підходу полягала у тому, що положення про державу або право, висловлені класиками

марксизму, сприймалися як абсолютна істина, вважалися єдино правильними; однак будь-яке соціальне явище, в тому числі і держава, має розглядатися з різних позицій, оскільки *держава є невід'ємною складовою соціального організму*; з приводу цього варто було б пригадати слова видатного філософа давнього Риму Марка Туллія Цицерона, який у своїй праці «Про державу» вказував на те, що *держава являє собою надбання народу, а народ — це не будь-яке зібрання людей, об'єднаних разом тим чи іншим чином, а єднанням багатьох людей, пов'язаних між собою порозумінням у питаннях права та спільністю інтересів; першою ж причиною для такого єднання людей є не стільки їхня слабкість, скільки, так би мовити, вроджена потреба жити разом.*

При цьому слід також окремо зауважити, що такий пильний інтерес в усі часи до розв'язання проблем стосовно визначення поняття та причин походження держави був зумовлений, насамперед, тим, що *їх вирішення мало не стільки теоретичне, скільки практичне значення*. Оскільки для того, щоб управляти цією особливою політико-територіальною організацією, маючи на меті досягнення певних цілей, необхідно добре усвідомлювати її соціально-правову природу, тобто розуміти джерела походження держави, знати, якими мають бути її форма, зміст і призначення.

Держава — це соціологічний, політичний та історичний феномен, який поки що важко повністю усвідомити і дати повне, вичерпне визначення, як і будь-якому складному соціальному явищу, що може мати десятки наукових тлумачень. Разом із тим, використовуючи загальнотеоретичну методологію дослідження різноманітних концепцій походження держави, соціально-економічних причин її виникнення (див. таблиці 1 та 2), ознак держави, що відрізняють її від суспільної влади родового ладу (таблиця 3), можливо, нарешті, дійти і до розкриття поняття «держава» та її головних ознак. *Держава належить до складних соціальних явищ, її не можна побачити — як будь-який предмет, тварину чи рослину. Поняття «держава» — не просто юридичне або правове поняття, це така наукова категорія, яка має універсальний філософський, соціологічний, політичний, психологічний, історичний, юридичний і навіть космічний характер.*

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Формування передумов виникнення держави в умовах первісного суспільства.
2. Ознаки держави, що відрізняють її від суспільної влади родового ладу.
3. Соціально-економічні причини виникнення держави.
4. Особливості договірної теорії походження держави.
5. Загальна характеристика психологічної теорії походження держави.
6. Державний суверенітет як одна із найважливіших політико-правових ознак держави.
7. Державна символіка як невід'ємна ознака держави.

Тестові завдання

1. Які об'єктивні ознаки держави відрізняють її від соціальної організації первісного суспільства?

А Територія, народ, влада.

Б Оборона, транспорт, енергетика..

В Територіальна організація населення, наявність особливого апарату політичної публічної влади, податки.

Г Усе перераховане

2. Які ознаки відрізняють державу від недержавних політичних організацій

А Наявність особливого апарату примусу.

Б Суверенітет.

В Територіальний розподіл населення

Г Усе перераховане.

3. Позначте відповіді, у яких правильно вказані основні ознаки держави:

А. Наявність апарату публічної влади.

Б. Наявність писаної Конституції.

В. Наявність виключного права на встановлення загальнообов'язкових правил поведінки.

Г. Наявність державних символів.

4. Верховенство і повнота державної влади відносно до усіх інших організацій у політичній системі суспільства – це визначення:

- А Внутрішнього державного суверенітету;
- Б Зовнішнього державного суверенітету;
- В Національного суверенітету;
- Г Народного суверенітету.

5. В основу класового підходу визначення сутності держави покладена теза про:

А Державу як інструмент захисту інтересів, прав та свобод всіх верств населення.

Б Державу як інструмент захисту інтересів, прав та свобод соціально-незахищених верств населення.

В Державу як інструмент захисту інтересів, прав та свобод панівних верств населення.

Г) Жодна відповідь не правильна

Питання для дискусій

1. «Держава: усезагальна єдність чи класове панування, природна необхідність чи довільне творіння людей?», — використовуючи сутність відповідних концепцій походження держави, спробуйте дати відповідь на це запитання.

2. Проаналізуйте тезу Марка Аврелія із його праці «Роздуми» («До самого себе») в аспекті питання походження держави: «Якщо духовна площина у нас *спільна*, то і розум, за допомогою якого ми розумні, у нас також спільний. А якщо так, то і той розум спільний, який повеліває робити чи не робити будь-що; а якщо так, то і закон спільний; якщо так, то ми громадяни; якщо так, ми приналежні певній державності; якщо так, увесь світ є ніби місто; адже якій, скажи, іншій спільній державності належить весь людський рід? Це звідти, з цього спільного міста виходить той духовний, розумний та законний початок — звідки ж іще?».

3. Виходець з українського міста Ніжина, перший професор права Московського університету, автор новітньої теорії держави і права Семен Юхимович Десницький (1740—1789) у становленні такого суспільного явища як держава вирізняв чотири стадії.

Перша стадія — це первісний стан, у якому сім'я відсутня, а основними промислами були лови звірів та збирання плодів. На цій стадії поняття власності відсутнє.

На другій стадії люди почали впорядковувати свій промисел, перейшли до скотарства. Рівночасно, на думку вченого, відбувалися зміни у відносинах жінки й чоловіка: почала складатися сім'я, в якій один чоловік мав декількох жінок. У людей виникли перші уявлення про колективну власність, в основі якої — спільне володіння стадом худоби.

Скотарство заступила прогресивніша стадія — хліборобство. Роль жінки значно зросла, виникла моногамна сім'я, а на основі володіння предметами побуту, знаряддями праці, зібраним урожаєм формувалась приватна власність. Наслідком розвитку сім'ї стали родини, які визначали межі своїх володінь та огорожували їх від інших сімейств і ворожих зазіхань.

Остання стадія розвитку суспільства — комерційна. На цій стадії завдяки об'єднанню сімей виникла держава (на думку С. Ю. Десницького, феодальна), остаточно сформувалося поняття приватної власності, відносини між людьми (і членами сім'ї) почали регулюватися законом.

Проявом якої концепції походження держави і права є теоретико-правові ідеї С. Ю. Десницького? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. У своїй праці «Філософія права» (1900) видатний російський вчений, професор Московського університету на межі XIX—XX ст. Борис Чичерін вказував на те, що «... людські суспільства це не установи, а союзи осіб. Якщо між цими особами встановлюється живий зв'язок, якщо виробляються загальні інтереси та установи, то все це здійснюється не інакше, як через взаємодію самостійних одиниць, кожна з яких обдарована власною свідомістю та власною волею. В цьому саме полягає сутність Духа, що *знаряддями його є розумні і вільні особи*. Вони становлять мету союзів. Від них походить і їх удосконалення. Союзи розвиваються та вдосконалюються саме в результаті того, що особи відриваються від існуючого порядку та пред'являють їм свої права ...

Таким чином, *особа*, з одного боку, має самостійне існування поза суспільством; з іншого боку, вона *є наріжним каменем усієї суспільної будівлі*. Тому індивідуалізм являє собою головну засаду будь-якого людського союзу; без цього не існує людського життя, немає ні права, ні моралі, а отже, немає тих характерних рис, які відрізняють людські союзи від суто тваринних згуртувань.

Проаналізуйте підхід Б. Чичеріна до причин виникнення суспільства, розвинувши його також і щодо причин виникнення держави як особливої політико-територіальної організації суспільства.

5. У праці «Левіафан...» (1651) Томас Гоббс, розкриваючи причини виникнення держави, зазначав: «Мета держави — головним чином, гарантування безпеки. Кінцевою причиною, метою або наміром людей (які від природи люблять свободу та панування над іншими) при покладанні на себе обов'язків (якими вони зв'язані, як ми бачимо, живучи в державі) є турбота про самозбереження і при цьому про покращення життя... Природні закони... самі по собі, без остраху будь-якої сили, що примушує їх дотримуватися, суперечать природним чуттям, які тягнуть нас до пристрастей, гордості, помсти тощо. А угоди без меча це лише слова, котрі не в змозі гарантувати людині безпеку».

Проаналізуйте підхід Т. Гоббса до питань походження держави та спробуйте висловити власну думку щодо недоліків та позитивних рис такого підходу.

6. «Держава є здійснення суверенною владою справедливого управління багатьма сім'ями і тим, чим вони спільно володіють. Будь-яка держава або походить від сім'ї, яка поступово розплоджується, або відразу утверджується через зібрання народу воєдино, або утворюється від колонії, що походить від іншої держави, подібно новому бджолиному рою або гілці, відділеної від дерева і посаженої в ґрунт, яка, пустивши коріння, більш здатна плодоносити, ніж саджанець, що виріс від насіння. Але і ті, й інші держави утверджуються або унаслідок примусу сильніших, або ж у результаті згоди одних людей добровільно передати в підпорядкування іншим людям усю свою свободу з тим, аби ці останні нею розпоряджались, спираючись на суверенну владу або без усяких законів, або на основі визначених законів чи на певних умовах», — зазначав Жан Боден у своїй «Першій книзі про державу» (1576).

У чому, на Вашу думку, полягає особливість підходу Ж. Бодена до вирішення питання щодо походження держави? Спробуйте висловити власну думку щодо недоліків та позитивних рис даного підходу.

7. Прихильник соціологічної школи права, вчений, член Першої Державної думи Росії М. М. Ковалевський у своїй праці «Загальне вчення про право» зазначав, що *інтереси суспільної солідарності є причиною виникнення не тільки права, а й держави*; він не погоджувався з іншими відомими теоріями походження держави:

договірною, насилля, класовою, *стверджуючи, що держави виникають і зникають незалежно від рішень людей*, а їх головними функціями є внутрішня і зовнішня безпека, а також здійснення правосуддя.

Проаналізуйте зміст концепції походження держави російського вченого М. М. Ковалевського, вказавши на її позитивні і негативні риси.

Питання для самоконтролю

1. Апологет абсолютизму в Росії, історик Василь Микитович Татищев запропонував своєрідну політико-правову концепцію походження держави і права; за Татищевим, воля людей від природи є незалежною, але через те, що вони користувалися нею нерозважливо, виникла необхідність накласти на них «вузечку неволі», що існують у трьох формах: вузечка «природна», вузечка «з власної волі» та вузечка «примусова».

Природна вузечка — це підкорення дітей своїм батькам. Людина, з'явившись на світ, підпадає під владу старшого в сім'ї; так само природно вона підпадає і під владу монарха в державі.

Друга вузечка — з власної волі — зумовлена потребою людини знайти собі захист, забезпечити своє існування з допомогою інших людей, тому вона на певних умовах укладає договір і йде їм прислужувати; цей договір не можна розірвати, оскільки друга сторона, що взяла участь у ньому на законних підставах, може примусити порушника його виконувати; цей договір, на думку мислителя, є добровільною основою соціальної нерівності, з нього випливає неволя холопа або слуги, а також право пана судити своїх холопів, рабів і селян.

Проявом якої концепції походження держави і права є, на Вашу думку, політико-правова теорія «примусової вузечки» російського історика Василя Микитовича Татищева? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Як відомо, призначення органічної теорії походження держави полягає в тому, що вона достатньо чітко вводить у поняття про суспільство і державу *системну ознаку*. Які ще, на Вашу думку, концепції походження держави розглядають суспільство та державу як єдину систему — соціальний організм?

3. Які теорії походження держави пов'язані з *біологізацією суспільних явищ*, тобто беруть свій початок від природних законів?

4. Про яку ознаку держави зазначають відповідно Гуго Гроцій у своїй праці «Про право війни та миру» (1625) та Бенедикт Спіноза у «Політичному трактаті» (1677)?

а) «Верховною же владою називається така влада, дії якої не підкорені іншій владі і не можуть бути скасовані чужою владою за її розсудом...»

б) «...тільки верховна влада має право вирішувати, що добре, що погано, що справедливо, що несправедливо, тобто що слід робити кожному окремо або всім разом чи від чого утримуватися».

Семінарське заняття № 2 „Форми держави”

1. Загальне поняття форми держави. Система основних параметрів, що характеризують форму держави.
2. Основні форми правління (монархія, республіка), їх види та визначальні ознаки.
3. Форми державного устрою.
4. Державно-політичний режим.
5. Конституційна форма Української держави.

Методичні вказівки до вивчення теми

Розглянувши певний блок питань, присвячених *державогенезу*, варто перейти до аналізу *базових принципів організації та функціонування органів державної влади* за різних політичних, соціально-економічних та інших умов, *відповідних механізмів співвідношення та взаємодії*, які існують на різних державно-владних рівнях тощо. Крім того, слід особливо зауважити на тому, що вивчення питань даної теми допомагає узагальнити кращий досвід державного будівництва з метою його використання у подальшій теоретичній і практичній діяльності.

З філософської точки зору, категорії „зміст” і „форма” дуже тісно взаємопов’язані і становлять ніби-то певну систему; елементи і процеси, притаманні системі, є її змістом лише як певним чином організовані, тобто лише як такі, що існують у певній формі (поза формою елементи і процеси не є змістом), а форма завжди є внутрішньою структурою і зовнішнім виразом змісту (відповідно виступаючи як зовнішня і внутрішня форма), єдність змісту і форми є відношенням їх взаємопроникнення. У єдності змісту і форми визначальною стороною є зміст, оскільки він зумовлений своїм походженням, а також метою та призначенням певного явища. У зв’язку з цим форма є продукт саморозвитку змісту, його певний

аспект; водночас як організація змісту, форма в певному розумінні також в певній мірі впливає на зміст. *Таким чином, форма держави зумовлена її змістом, що в свою чергу пов'язаний з її походженням, а також з її метою, призначенням, а врешті-решт – з її сутністю.*

Повну уяву про форму конкретної держави дає аналіз трьох її складових: форми правління, форми державного устрою, форми державного режиму. Таке розуміння форми держави отримало в літературі назву „у широкому значенні цього поняття”. „У вузькому розумінні” форму держави розглядають лише як форму державного правління.

Питання щодо форми державного правління як однієї із складових категорії форми держави (у широкому її розумінні - див. Схему № 1.) належить розглядати саме в контексті вивчення держави як форми політичної організації суспільства, носія та чинника суспільної влади, оскільки джерелом влади може бути визнана воля однієї особи, певної панівної верстви або воля усього народу.

При цьому, слід особливо наголосити, що такий підхід до критеріїв виділення форм державного правління склався історично, ще починаючи з часів Стародавнього світу та епохи середньовіччя; оскільки, з одного боку, здавалося суттєвим, число пануючих (правителів) – один, небагато, більшість, а з іншого, - характер правління (у чиїх інтересах правлять – в особистих, вузько-групових чи загально-соціальних); відповідно до цього виділяли три пари форм державного правління, які ніби-то мають тенденцію переходити одна в одну *за законом кругообігу*: монархія - в тиранію, аристократія - в олігархію, демократія – в охлократію; при цьому на протидію цьому закону мислителі висували змішану форму як гармонійне поєднання монархічних, аристократичних та демократичних елементів; (зокрема, Нікколо Макіавеллі зазначає, що „... Лікурґ встановив своїми законами у Спарті порядок, за яким і Цар, і Аристократи, і Народ отримали кожен свою частину, так що держава його проіснувала більш ніж вісімсот років у великій шані та в повному спокої...”).

Сучасна правова доктрина розрізняє форми державного правління не лише за джерелами влади та способами їх формування, але й за засадами співвідношення та взаємодії відповідних вищих органів державної влади (див. Схему № 2.).

Саме враховуючи останній критерій усі форми державного правління можна поділяти на такі, що діють на засадах єдиновладдя та такі, що функціонують на засадах поділу влад. Так, зокрема, однією із

таких форм, що функціонує на засадах поділу влади, є парламентська монархія, за якої, роль коронованої особи – монарха – багато в чому є суто символічною, оскільки повноваження монарха щодо призначення глави уряду або міністрів здійснюються відповідно до пропозицій лідерів тих парламентських фракцій, які здобули більшість у парламенті.

Розкриваючи зміст категорії „форма держави” у *широкому її розумінні*, крім того, слід мати на увазі, що кожна держава має не тільки форму державного правління, але й відповідний територіальний або державно-теориторіальний устрій як певну територіальну організацію держави; державна влада покликана здійснювати управління всією територією, дбати про матеріальні та культурні цінності, суспільний порядок та правопорядок тощо; у зв'язку з цим з метою забезпечення усезагальних інтересів державі необхідні органи державної влади та управління різних рівнів (як в центрі, так і на місцях).

Форма держави (широкому розумінні цієї категорії) характеризується також формою державного режиму, що в літературі, іноді, також визначається як „політичний режим” . Слід мати на увазі, що кожна з цих категорій має свої особливості і не є тотожна одна одній, оскільки, зокрема, поняття „політичного режиму” є більш ширшим ніж „державний”, „державно-політичний” або „державно-правовий” режими; *при цьому студентам необхідно уважно використовувати вказані терміни*, оскільки, зокрема, до площини „антидемократичних засобів та методів” не може використовуватися термін „антидемократичний державно-правовий режим”, адже термін „правовий” не сумісний з терміном „антидемократичний”, (в цьому ми, повністю, поділяємо точку зору видатного мислителя Стародавнього світу - Аристотеля).

Навчальні завдання до семінару Теми рефератів

1. Вітчизняна та світова політико-правова думка про принцип поділу влади та про принцип єдиновладдя.
2. Об'єктивні умови та ідеологічне підґрунтя формування антидемократичного державно-політичного режиму.
3. Форма державного правління в Україні і її розвиток в сучасних умовах.

4. Парламентська та президентська республіки: їх особливі ознаки, відмінності та умови формування.

5. Політичний (державний) режим сучасної України.

Тестові завдання

1. Загальними ознаками республіканської форми правління є:

- а) первинний характер державної влади;
- б) обов'язковість рішень верховних органів державної влади для інших державних органів;
- в) офіційне декларування можливості юридичної відповідальності верховних органів державної влади;
- г) соціальна спрямованість діяльності держави та взаємна відповідальність особи і держави.

2 Первинними ознаками парламентської республіки є те, що:

- а) вся повнота державної влади фактично зосереджується в руках парламенту;
- б) парламент обирає президента і формує уряд;
- в) уряд формується з числа депутатів парламентської більшості;
- г) функції президента зводяться до представницьких.

3 Ознаками надпрезидентської республіки є:

- а) практично необмежене право розпуску парламенту;
- б) уряд формується з числа депутатів парламентської більшості;
- в) функції президента зводяться до представницьких;
- г) практична неможливість усунення президента з посади.

4 Позначте відповіді, у яких правильно вказані ознаки монархії:

А джерелом влади є народ.

Б спадковий порядок правонаступництва вищої влади.

В влада здійснюється однією особою.

Г вища влада здійснюється виборним органом.

5. Державний устрій, при якому складові частини держави мають ознаки державності, суверенітету:

А демократична держава.

В авторитарна держава.

Б федеративна держава.

Г сегментарна держава

6. У відповідях під якими номерами названі ознаки унітарної держави:

А наявність політичної свідомості.

Б наявність єдиної Конституції.

В наявність суб'єктів федерації.

Г наявність єдиної системи органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

7. У відповідях під якими номерами названі ознаки федеративної держави:

А наявність політичної свідомості.

Б дуалістичний характер системи нормативно-правових актів.

В релігійна природа держави

Г наявність власної системи органів законодавчої, виконавчої та судової влади у складових частинах держави.

8. Головними ознаками конфедерації є те, що:

А) кожен її член залишається суверенною державою;

Б) вона не має спільної території, громадянства, правової і податкової систем;

В) повноваження спільних координуючих органів є чітко визначеними і обмеженими;

Г) спільний бюджет конфедерації складається не з податків, а із внесків членів конфедерації

Практичне завдання

1. Визначте і обґрунтуйте форму правління. Глава держави – президент. Він особисто формує склад уряду, яким керує або сам, або через призначеного ним прем'єр-міністра. Має накласти вето на прийнятий закон, однак не може розпустити парламент. Влада короля спадкова. Населення раз на чотири роки обирає представницький орган - парламент. Парламент приймає закони та має право звертатися до президента з проханням про відставку уряду. Існує інститут імпичменту

2. Визначте і обґрунтуйте форму державного устрою. Країна поділена на територіальні одиниці - комуни. Кожна комуна має свій парламент, який приймає закони у межах визначених Конституцією країни. Кожній комуні надано право встановлювати на регіональному рівні власні податки. Раз на 4 роки проходять вибори до парламенту країни, де громадяни комуни на основ загального виборчого права обирають депутатів парламенту, а також обирають по два представника від комуни до верхньої палати парламенту. Комуни позбавлені права виходити зі складу країни та можуть підписувати угоди з іншими країнами лише у сфері культурного розвитку комуни

Питання для дискусій

1. Алексіс де Токвіль у своїй праці „Демократія в Америці”(1835-1840) зазначав: „Вади і слабкості демократичної форми правління лежать на поверхні, для їх доказу можна привести очевидні факти. Водночас сприятливий вплив такої форми правління здійснюється непомітно. Її недоліки вражають з першого погляду, апозитивні якості відкриваються з часом”.

2. Спробуйте визначити основні недоліки та переваги демократичної форми держави. Обґрунтуйте свою відповідь, посилаючись на відповідні політико-правові ідеологічні теорії видатних мислителів, державознавців.

3. Чому видатний мислитель Стародавньої Греції Арістотель, аналізуючи *найкращу форму держави – політію* - у своїй праці „Політика”, відстоював ідею пріоритетності так званих „середніх людей”? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. У своїй праці «Про право війни та миру» (1625) видатний голландський юрист та громадський діяч Гуго де Гроот Гроцій зазначав: «Під верховною владою... я розумію ту, яка встановлюється вільним народом, а не ту, яка набувається над народом за правом війни. Вільний народ більш керується надією, чим острахом, підкорений – більш острахом, ніж надією, оскільки перший намагається покращити життя, а другий – лише запобігти смерті; перший намагається жити для себе, другий – вимушений віддатися переможцю, тому ми і говоримо про те, що остинній перебуває в рабстві, а перший – в свободі. Отже, мета верховної влади, що набувається будь-ким за правом війни, це, скоріше, панування і володіння рабами, чим підданими»

5. Проаналізуйте відмінність демократичного державно-правового режиму від антидемократичного. Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи найкращі надбання вітчизняної та світової політико-правової думки.

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. „... Вища мета, що представляє повну реалізацію ідеї, полягає в гармонійному поєднанні з метою втілення загального блага. Звідси чотири давно відомі і всіма визнані образи правління: монархія, аристократія, демократія, змішане правління. Кожна з цих форм має свою перевагу, свій устрій і власні способи дії; кожна сприяє відомим

суспільним потребам або відомому рівню розвитку, чим і виправдовується існування кожної з цих форм. *Проте ідеалом, очевидно, може бути лише змішане правління*, оскільки лише воно передбачає усю повноту державних елементів, а ідеал, як відомо, полягає в гармонійному поєднанні усіх елементів...”

Проаналізувавши, зазначені положення з праці Бориса Чичеріна «Філософія права» (1900), спробуйте висловити та обґрунтувати власну думку з цього приводу, використовуючи найкращі надбання вітчизняної та світової політико-правової думки.

2. Деякі унітарні держави мають автономні державні утворення (автономні республіки, краї, округи, провінції тощо). До таких держав, зокрема, належать Україна, Італія, Королівство Іспанія та ін. Поясніть відмінність таких унітарних держав від федеративних держав, які також складаються з відповідних державних утворень.

3. Проаналізуйте засади розподілу та взаємодії державної влади парламентській республіці в Україні та спробуйте висловити власні пропозиції щодо її вдосконалення в сучасних умовах, використовуючи при цьому найкращі надбання вітчизняної та світової політико-правової думки.

Семінарське заняття №3

Механізм здійснення державної влади (державний апарат)

1. Поняття механізму держави, його структура.
2. Система державного апарату у відповідності до принципу розподілу влад.
3. Організаційна структура, форми та методи роботи державного апарату
4. Основні принципи організації та функціонування державного апарату.
5. Класифікація органів державного апарату.

Методичні вказівки до вивчення теми

У державах різних ідеологічних спрямувань, різних типів та форм, у різні часові проміжки, існували і *відповідні конструкції механізму реалізації державних функцій*, оскільки кожна держава для повноцінного здійснення своєї мети та завдань, повинна мати певні державні інститути, які у своїй сукупності, (за сучасною правничою термінологією), утворюють *певний державний механізм* (див. Таблицю № 1.).

Розкриваючи *внутрішню природу державного механізму*, варто звернути увагу на такий його структурний елемент як *державний апарат* і, при цьому зауваживши, насамперед, *на особливих рисах його складових (органів держави), а також - на тій системі принципів, на підставі яких здійснюється їх організація та функціонування.*

При цьому, *студентам особливо важливо осмислити правову природу державних органів*, оскільки кожен з них як первинний елемент (компонент) державного механізму, бере участь або у формуванні або у забезпеченні державної політики. Кожен орган держави є юридичною особою (тобто має свій правовий статус, компетенцію, межі якої визначені чинним законодавством, свій кошторис, банківські рахунки, своє відокремлене майно на праві оперативного управління, якщо належить до державної власності, свою офіційну назву, державну печатку). При цьому, використовуючи системно-функціональний метод в процесі дослідження даного питання, особливо важливим є виділення серед ознак державного органу *наявність особливих правових зв'язків, які об'єднують особливий склад органу держави в одне ціле* і виражають найважливіші засади організації і функціонування органів держави, як-то, принцип службової субординації між працівниками, підпорядкування керівників нижчестоящих державних органів керівникам вищестоящих органів держави тощо.

Слід також ще раз наголосити, що механізм держави будується, насамперед, з урахуванням мети, завдань та призначення держави в певний історичний період її існування; тобто, у даній темі, фактично, продовжується вивчення питань щодо призначення держави, проте вже в аспекті розгляду *її функцій* як основних напрямків діяльності держави, в яких, врешті-решт, втілюються в практичній площині *її сутність, соціальне призначення та мета* (див. Таблицю № 2.). Функціональне коло внутрішньої діяльності держави визначається її адміністративно-економічною (організаційно-господарською), поліцейсько-військовою (силовою) та судово-посередницькою ролями.

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Співвідношення та взаємодія механізму та функцій держави.
2. Система органів державної влади в Україні.

8 За характером компетенції розрізняють такі державні органи :

- А органи загальної компетенції; Б органи спеціальної компетенції;
В органи первинної компетенції; Г органи похідної компетенції

Практичні завдання

Визначте які принципи організації державного апарату визначені у статтях Конституції України

1. Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України..

2. Стаття 103. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років

3. Стаття 118 Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня

Питання для дискусій

1. Як Ви вважаєте, на які органи держави має покладатися повноваження щодо формування державної політики та повноваження щодо її забезпечення.

2. Видатний державний діяч США Александер Гамільтон у своїй праці „Союз як гарантія від партійних сварок та заколотів” (1787) зазначав:

„Політичні діячі та державні мужі, які відомі здоровим глуздом та справедливістю в поглядах, виступають за єдиноначальність в виконавчій владі та за колегіальність у законодавчій.

Як вони вірно вказують, енергійність є найбільш необхідним атрибутом виконавчої влади при тому, що сама ця влада має знаходитися в одних руках. ...Крім того колегіальність виконавчої влади позбавляє народ засобів, за допомогою яких він може прослідкувати за тим, як здійснюється делегована ним влада. Суспільна думка губить свою ефективність, по-перше, у зв'язку з послабленням ефективності громадського осуду, якщо воно

направляється не на одну особу, а на групу, і, по-друге, у зв'язку з неможливістю швидко та ясно виявити порушення посадовими особами їх обов'язків з тим, щоб або примусити їх піти у відставку, якщо це потрібно, або віддати під суд...

Небезпідставно вважають вони, що, оскільки колегіальність найбільш доцільна в процесі обговорення та пошуку істини та розрахована як на прищеплення у народа довіри до влади, так і на захист його привілеїв та інтересів, то воно більш притаманне законодавчій владі...

Проаналізуйте підхід О.Гамільтона до питань *побудови ефективного механізму реалізації виконавчої та законодавчої влади* в умовах президентської форми державного правління. Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи кращі надбання вітчизняної та світової політико-правової думки.

3. Проаналізуйте відмінні риси між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, враховуючи те, що через органи місцевого самоврядування, як і через органи державної влади, народ також реалізує своє *право на здійснення представницької демократії*. Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Один із прибічників абсолютної монархії та реформ Петра I в Росії, Іван Тихонович Посошков (1652—1726), у своєму проекті державних реформ пропонував за необхідне *створити в державі контрольний орган, який здійснював би контроль за виконанням указів монарха та законів*.

Який орган держави, на Вашу думку, в сучасний час став прообразом того контрольного органу, що його пропонував створити І.Т.Посошков? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Проаналізуйте кожен з елементів державного апарату в аспекті його відповідного функціонального призначення.

3. Надайте загальну характеристику поняття „державна служба”. Чи можна цю категорію застосовувати до усіх складових державного механізму? Обґрунтуйте свою відповідь.

Семінарське заняття №4

Право: його поняття, сутність, функції та принципи

1. Основні ознаки юридичного права.
2. Природньо-правова та позитивістська концепції права: порівняльна загальнотеоретична характеристика.
3. Природньо-правова концепція та її роль на шляху побудови правової держави.
4. Сутність та значення соціологічної концепції права.
5. Загально-соціальні та спеціально-юридичні функції права.
6. Загально-соціальні принципи права.
7. Співвідношення та взаємодія норм права і норм моралі.
8. Правові аксіоми: поняття та види.
9. Правові презумпції: поняття та види.

Методичні вказівки до вивчення теми

Переходячи до вивчення наступного розділу даного курсу, студентам необхідно звернути увагу на те, що *право, як і держава, є унікальним суспільно необхідним феноменом, науковий інтерес до якого протягом багатьох століть не тільки не згасає, а навпаки, постійно зростає.*

З приводу цього доцільно розглянути сутність даного поняття під різними кутами зору, оперуючи поглядами багатьох мислителів, державних діячів, правознавців, які визначали зміст цього складного суспільного явища у різні часи, за різних соціально-економічних та політичних умов, оскільки подібний підхід об'єктивно відповідає існуванню в юридичній науці багатьох наукових напрямів щодо розуміння права (див. відповідні положення розділу II).

Визначивши особливості поняття права і, зокрема, ознаки юридичного права, його принципи та функції, необхідно особливо зауважити на тому, що право, як і держава, є продуктом суспільного розвитку, і «юридично» воно формується в державно організованому суспільстві як «основний нормативний регулятор суспільних відносин». З приводу цього слід дослідити причини виникнення права й ознаки, які відрізняють юридичне, формально визначене право від соціальних норм первіснообщинного ладу.

Розкриваючи зміст поняття «нормативність» як одну із властивостей права доцільно звернути увагу на існування в суспільстві системи соціальних норм, особливо зосередившись на співвідношенні та взаємодії норм права і норм моралі, їх єдності, відмінності, а також

на тих суперечностях, які виникають між цими суспільними феноменами, та шляхах усунення і подолання їх. Розглянувши сутність соціальних норм, потрібно визначити місце норм права в їх системі, роль норм права в розвитку і зміцненні етичних основ суспільства і, своєю чергою, — значення моралі в підвищенні правової культури і формуванні поваги до права.

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Основні ознаки юридичного права.
2. Природно-правова та позитивістська концепції права: порівняльна загальнотеоретична характеристика.
3. Природно-правова концепція та її роль на шляху побудови правової держави.
4. Сутність та значення соціологічної концепції права.
5. Загальносоціальні та спеціально-юридичні функції права.
6. Загальносоціальні принципи права.
7. Співвідношення та взаємодія норм права і норм моралі.
8. Правові аксіоми: поняття та види.
9. Правові презумпції: поняття та види.

Питання для дискусій

1. Чи правильна теза про те, що лише через право матеріалізується потенціал духовних, моральних цінностей, покликаних і здатних обергти та захистити людину від негативного впливу природи і суспільства?

2. Проаналізуйте різні концепції праворозуміння в аспекті часового проміжку їх виникнення.

3. У чому, на Вашу думку, полягають глибинні джерела походження кожної з концепцій розуміння сутності права?

4. Видатний російський мислитель, представник ліберального державно-правового напрямку П. І. Новгородцев зазначав, що право як таке не може здійснити позитивні зміни у суспільстві, оскільки воно є підлеглою частиною, що входить до ширшого складу моральних сил.

Проаналізуйте підхід П. І. Новгородцева до права і спробуйте надати такому підходу об'єктивну оцінку, використовуючи при цьому найкращі надбання світової та вітчизняної політико-правової думки.

5. Академік Всеукраїнської Академії наук, відомий фахівець у галузі держави і права М. І. Палієнко розглядав право як суспільне

явище, в основу якого покладена ідея справедливості, критерій оцінки будь-чого, принцип належного; таким належним, на його думку, в житті кожної людської спільноти є моральні засади; ідеалом права, його завданням є встановлення миру і порядку між людьми і сприяння їх добробуту.

Проаналізуйте підхід М. І. Палієнка до права і спробуйте визначити, проявом якої концепції праворозуміння він є за своїм змістом.

6. Г. Кельзен, представник нормативістської концепції права, висував тезу проти природно-правової теорії на підставі того, що в останній відбувається змішування суттєвих відмінностей між науково загальнознавчими законами природи та правилами етики і юриспруденції. Урешті-решт, на його думку, тяжіння до природно-правової доктрини походить від психологічної потреби виправдати суб'єктивні рішення і спробувати видати їх за такі, що засновані на об'єктивних принципах, на істині, справедливості тощо.

У чому, на Вашу думку, полягає наукова обмеженість та наукова невиваженість міркувань Г. Кельзена? Обґрунтуйте свою відповідь, вказавши на її хибні риси.

6. Порівняйте правові презумпції й аксіоми та розкрийте їх сутнісні особливості.

8. Інтерпретуючи на свій кшталт погляди на право ідеологічних попередників (К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна), посилаючись на історичні умови, Й. В. Сталін і апарат очолюваної ним комуністичної партії заперечували можливість існування теорії природного права, закликали відмовитися від старого «буржуазного права» і створювати «нове соціалістичне право», яке базувалося б на марксистській методології та *відповідало б завданням диктатури пролетаріату*.

Спробуйте проаналізувати та порівняти зміст функцій і принципів права за тоталітарного державного режиму та за демократичного державно-правового режиму.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає цінність і значимість права для суспільства?

2. Чи згодні Ви з тезою про те, що нормативістський підхід до розуміння правових явищ визначає зміст права життєвими обставинами й умовами, за яких фактично реалізуються правові

приписи? Обґрунтуйте свою відповідь, розкривши зміст кожної з основних концепцій права.

3. У чому, на Вашу думку, полягає сутність плюралізму різних концепцій права і яким чином вона співвідноситься з проголошенням принципу верховенства права?

4. У чому полягають головні відмінні ознаки права від інших соціальних норм?

5. Спробуйте виявити глибинне призначення правових принципів.

6. Генеральний прокурор СРСР, директор Інституту права А. Я. Вишинський (1883—1954) на Першій нараді з питань науки радянської держави та права у липні 1938 р., сформулювавши позицію офіційного «праворозуміння» (право почало визначатись як сукупність норм, законів і настанов, що захищаються силою держави), *також висунув ряд ідей стосовно проблем доказування в кримінальному процесі.*

Проаналізувавши підхід А. Я. Вишинського до праворозуміння, спробуйте пригадати які основоположні правові принципи, що притаманні для будь-якої правової, соціальної держави, були повністю перекреслені в процесі впровадження таких «ідей» у практичну площину «сталінської дійсності».

Семінарське заняття №5.

“Норми права”.

1. Поняття та основні ознаки норм права.
2. Структура правової норми і поняття, значення, елементи.
3. Співвідношення структури норми права та тексту структурних частин нормативного акту.
4. Класифікація норм права.
5. Класифікація елементів норм права.

Методичні вказівки до вивчення теми

Ще на початку даного розділу, розкриваючи багатогранну сутність права та основні концепції праворозуміння, ми розглядали питання щодо існування в суспільстві системи соціальних норм з метою загального визначення місця норм права в цій системі.

Водночас “норма права” є однією із центральних загальнотеоретичних категорій, оскільки *будь-яке правове явище* розкриває свій зміст безпосередньо або опосередковано саме у взаємодії та співвідношенні з правовими нормами.

При цьому поняття „нормативність”, „формально-визначеність”, „юридична загальнообов’язковість та чинність”, як ключові ознаки юридичного права, безпосередньо пов’язані з категорією „норма права”. У зв’язку з цим, насамперед, варто особливо наголосити на тому, що норма права – це первинна складова частина його системи, у зв’язку з цим правовій нормі властиві усі головні ознаки, притаманні формально визначеному праву (див. Схему № 3).

Метою вивчення даної теми є безпосереднє вивчення внутрішньої природи норми права, визначення її змісту, структури та видів (див. Таблицю № 1.).

Норма права як загальне правило вбирає в себе все розмаїття соціального досвіду суспільства і держави; вона є моделлю суспільних відносин, що відображає інтереси суспільства, держави і особи.

Розглядаючи питання щодо співвідношення норми права з статтею нормативного акту, доцільно звернути увагу на те, що зміст та призначення такої видової групи правових норм як *норми-правила поведінки* тісно пов’язаний з їх *структурою*, що являє собою логічний взаємозв’язок гіпотези, диспозиції та санкції; у зв’язку з цим виділяється декілька варіантів співвідношення норм права та статті нормативного акту: в одній статті нормативного акту може міститися одна норма права або декілька статей у своїй сукупності можуть складати одну норму права тощо.

Навчальні завдання Теми рефератів

1. Правова норма як первинна клітина системи права.
2. Формальна визначеність як ознака норми права.
3. Дія норм права в просторі.
4. Дія норм права в часі.
5. Дія норм права за колом осіб.

Тестові завдання

1. Позначте відповіді, у яких правильно названі ознаки норми права:

А виникає у свідомості особи.
Б встановлюється державою.

В формально визначеною за змістом.

Г забезпечується суспільним впливом.

2. Частина норми права, яка визначає умови, обставини її дії:

А диспозиція.

В. гіпотеза.

Б санкція.

Г заохочення

3. Частина норми права, яка визначає права та обов'язки

суб'єктів права, що виникають при наявності передбачених умов:

А диспозиція.

В. гіпотеза.

Б санкція.

Г заохочення

4. У залежності від того, як окремі елементи правової норми

викладені у статтях нормативного акта розрізняють такі способи їх викладу:

А непрямої;

В прямої;

Б відносний;

Г бланкетний.

5. Залежно від ступеня і категоричності вимог, що закріплені у правових нормах, розрізняють:

А уповноважуючі норми;

В імперативні норми;

Б рекомендаційні норми;

Г диспозитивні норми.

6. Залежно від характеру правових відносин, що регулюються правовими нормами, розрізняють норми:

А матеріального права; ;

В процесуального права;

Б процедурного права

Г публічного права.

7. Залежно від суб'єктів, на яких поширюються правові норми розрізняють:

А особливі;

В спеціальні;

Б загальні;

Г галузеві;

8. Позначте відповіді, у яких правильно вказані види правових норм за характером диспозиції:

А імперативні.

В похідні.

Б уповноважуючі.

Г забороняючі

Практичні завдання

1. Визначте, які структурні елементи норми права наведені у статті 129 ЦПК(гіпотеза, диспозиція, санкція). Назвіть їх видову належність: “Якщо у судові засідання не з'являться свідки або експерти, суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності свідків або експертів, які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк”

2. Проаналізуйте зміст ч.1 і ч.2 ст.299 Кримінального кодексу України з точки зору її структури:

„1. Знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацьковування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, -

караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Ті ж самі дії, вчинені у присутності малолітнього, - караються штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років”.

Обґрунтуйте співвідношення норми права та статті нормативно-правового акту на конкретному прикладі (зокрема, використовуючи Кримінальний кодекс України).

3. Визначте до якого виду норм права відносяться наступні положення, сформульовані у ст.1 Конституції України:

„Україна є суверенні і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність структури норми права ?

2. Які існують види диспозицій норми права ?

3. В чому полягає значення науково обґрунтованої класифікації норм права? Наведіть приклади можливих критеріїв класифікації норм права.

4. Визначте, які структурні елементи норми права є наведеними у статті Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) -(гіпотеза, диспозиція, санкція). Назвіть їх видову належність (абсолютно визначені, відносно визначені тощо): “Особа, яку призначено експертом, повинна з'явитися на виклик суду і дати правдивий висновок щодо поставлених їй питань”.

5. Визначте, які структурні елементи норми права наведені у статті ЦПК(гіпотеза, диспозиція, санкція). Назвіть їх видову належність: “Якщо у судові засідання не з'являться свідки або експерти, суд заслуховує думку осіб, які беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності свідків або експертів, які не з'явилися, та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк”.

6. Визначте, які структурні елементи норми права наведені у статті ЦПК (гіпотеза, диспозиція, санкція). Назвіть їх видову належність: “Якщо при розгляді цивільної справи суд виявить у діях

сторони або іншої особи ознаки злочину, він повідомляє про це прокурора або порушує кримінальну справу”.

Семінарське заняття № 5

Джерела права та систематизація законодавства.

1. Поняття джерела права у матеріальному та формальному розумінні.
2. Система та характеристика змісту джерел права в юридичному розумінні: правовий звичай, судові та адміністративні прецеденти, нормативні договори, нормативні акти.
3. Види нормативно-правових актів.
4. Закон, його види і роль у системі нормативних актів.
5. Підзаконні нормативні акти, їх система і властивості.
6. Систематизація законодавства, її значення і форми.

Методичні вказівки до вивчення теми

Розпочинаючи розгляд питань даної теми, слід, передусім, звернути увагу на те, що поняття “форма права” та „джерела права” (у широкому розумінні) хоча і тісно пов’язані між собою, проте не співпадають; поняття „форма права” відображає виключно *спосіб зовнішнього оформлення правових норм*, в той час, як категорія „джерела права”, за своїм змістом є ширшою і включає, крім того, ще витоки формування права як систему факторів соціально-економічного, політичного, культурного значення тощо, які зумовлюють сутність юридичного права та його форми вираження в тій чи іншій державі світу, у той чи інший проміжок часу (див. Таблицю № 1.).

Метою вивчення даної теми є ознайомлення студентів з тими формами зовнішнього прояву юридичного права, які на сьогодні існують в різних державах світу. Розкриваючи поняття та зміст кожної з цих форм, слід приділити особливу увагу нормативно-правовому акту та його значимості в Україні; і при цьому у загальних рисах розглянути характеристику та властивості нормативно-правових актів, дослідити усі ланки системи нормативно-правових актів в Україні, виділивши в цій ієрархічній структурі, закони та їх особливі ознаки.

Крім того, опрацьовуючи питання даної теми, доцільно зауважити на значимості міжнародних договорів, стандартів та принципів як джерел права, оскільки у практиці правового регулювання демократичних держав світу діє принцип пріоритету норм міжнародного права над нормами національного права, згідно з

Б містить норму права.

В поширює дію на персоніфікованих суб'єктів.

Г має юридичну силу.

6. Позначте відповіді, у яких правильно вказані основні ознаки нормативно-правового прецеденту:

А приймається вищим представницьким органом .

Б норма об'єктивується в акті застосування права (постанова парламенту, вирок суду).

В поширює дію лише на суб'єктів та відносини в аналогічній справі.

Г поширює дію на персоніфікованих суб'єктів.

7. Яке з названих джерел права найширше використовується в Україні?

А нормативно-правовий договір

Б правовий звичай

В правовий прецедент

Г. нормативно-правовий акт

Питання для дискусій

1. Видатний французький мислитель епохи Просвітництва Ш.Л.Монтеск'є зазначав: „Я почав з вивчення людей і зрозумів, що усе розмаїття їх законів та звичаїв не викликано виключно свавіллям їх фантазії...Є багато речей, які керують людьми: клімат, релігія, закони, приклади минулого, правила поведінки, звичаї, і як результат усього цього, - формується загальний дух народу... Якщо справедливо, що характер та почуття серця надто різноманітні за різних кліматичних умов, то закони мають відповідати цьому розмаїттю...”.

Проаналізувавши міркування Ш.Л.Монтеск'є, висловлені в його славетній праці „Про дух законів” (1748), спробуйте визначити ті „неюридичні” джерела права, які, на Вашу думку, мають вирішальний вплив на формування норм права. Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Видатний український мислитель Яків Козельський у своїй праці „Філософські пропозиції” (1768) визначав закон як правило чи веління, за яким людина зобов'язана діяти у зв'язку з острахом покарання або заради отримання нагороди. Що ж стосується тих правил, за яких людина може діяти з повною свободою, без остраху покарання або без надії отримати нагороду, то такого роду правила Я.Козельській визначав як „поради”.

Спробуйте висловити власну точку зору щодо підходу Я.Козельського до змісту поняття „закон” і у зв'язку з цим виділити найголовніші, на Вашу думку, ознаки формально-визначеного права, визначивши при цьому, особливі риси кожної з форм права.

3. „Право, взагалі, - *святе*, хоча б тому, що воно є наявне буття абсолютного поняття, самоусвідомленої свободи. *Формалізм* же права виникає із тих відповідних відмінностей, які існують між різними рівнями розвитку поняттясвободи...”, - вказував видатний німецький філософ Георг Гегель у праці „Філософія права” (1820).

Поясніть, що, на Вашу думку, розумів Гегель, стверджуючи, з одного боку про „святість” права, а з іншого - про його „формалізм”.

4. Деякі фахівці не відносять правову доктрину до юридичних джерел права, посилаючись на те, що в правовій доктрині, на їх думку, не в повній мірі втілюються усі ознаки, притаманні юридичному, формально-визначеному праву. З приводу цього проаналізуйте наступний уривок з праці відомого представника історичної школи права Георга Фрідріха Пухти „Енциклопедія права” (1840) та спробуйте висловити свою точку зору з цього приводу: „Завдання науки полягає в тому, щоб пізнати юридичні положення в їх систематизованому вземозв'язку, ... з метою пізнання генеології окремих юридичних положень до їх основоположних принципів і, навпаки.... За такого способу пізнання можна осмислити такі юридичні положення, які приховані в душі національного права, і які не можуть виявити себе ні в безпосередніх переконаннях членів народу, ні в висловах законодавця, які відповідно, і, *які відповідно стають зрозумілими лише як продукт наукової дедукції*”.

Таким чином, *наука є ще одним джерелом права поруч з іншими, а право, яке виникло з цього джерела, є право науки, або інакше, право юристів, оскільки воно виникло з діяльності юристів... право, яке живе переважно в свідомості юристів...*”.

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Визначте відмінність нормативно-правового акту від нормативно-правового договору.
2. Виділіть особливі ознаки міжнародно-правового договору та різних його видів (міжнародних конвенцій, міжнародних угод тощо)
3. Назвіть особливі ознаки судового прецеденту, які виділяють його з поміж інших форм права.
4. Якими, на Вашу думку, є ідеологічні підґрунтя для становлення таких форм права як нормативно-правовий акт та судовий прецедент? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи найкращі надбання світової та вітчизняної політико-правової думки.

Семінарське заняття №6

Правові відносини

1. Поняття правовідносин як способу реалізації норм права та їх структура.
2. Суб'єкти правовідносин, їх види, правові характеристики.
3. Об'єкти правовідносин, їх форми та зміст.
4. Види правовідносин.
5. Юридичні факти: поняття та класифікація.

Методичні вказівки до вивчення теми

Розглянувши сутність норм права, їх систему та механізми реалізації, слід звернути увагу на те, що юридичні норми створюються і діють, передусім, *з метою регулювання та охорони найважливішої частини суспільних відносин – правовідносин*; правовідносини - результат дії права як соціального та державного інституту; в додержавному суспільстві правовідносин не існувало, оскільки не існувало формально визначеного права. У зв'язку з цим головна мета даної теми – розкрити поняття, види та склад правовідносин (див. Схему №.1 та Таблицю №.2).

При цьому слід виділити *особливу природу правовідносин* з поміж інших суспільних відносин, оскільки саме правовідносини відображають той аспект конкретних, життєвих відносин між індивідами, їх групами та спільнотами, які визначаються нормами права; не всі суспільні відносини набувають юридичної форми.

Правова доктрина виділяє загальні та спеціальні (юридичні) передумови виникнення правовідносин. До загальних відносять потреби та інтереси матеріального, духовного, фізіологічного характеру, під впливом яких суб'єкти вступають у правовідносини. До юридичних передумов належить кожен з елементів складу правовідносин, і передусім, правосуб'єктність.

З приводу цього, важливо звернути увагу на проблеми співвідношення понять „суб'єкти права” та „суб'єкти правовідносин”. В історії, як відомо, існували часи, коли далеко не всі люди визнавалися суб'єктами права (наприклад, раби у Стародавньому Римі, які могли бути лише об'єктами права як предметами купівлі – продажу, „знаряддями, які говорять”, речами тощо; феодальне право було правом станово-кастового суспільства, правом привілеїв, за

якого чітко проводилося розмежування людей в залежності від соціального походження, станів тощо).

В сучасному цивілізованому світі у Загальній декларації прав людини (1948) та у Міжнародному пакті про цивільні та політичні права (1966) закріплюється, що „кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності”.

Розкриваючи елементи складу правовідносин, і, зокрема, їх змістварто також зазначити, що юридичний і фактичний зміст - це нетотожні поняття і співвідносяться між собою відповідно як ціле та його частина; при цьому права і обов'язки суб'єктів правовідносин тісно пов'язані між собою, оскільки неможливо одержати будь-які права без одночасного виникнення певних обов'язків.

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Передумови виникнення та функціонування правовідносин.
2. Взаємозв'язок норм права та правовідносин.
3. Правовий статус суб'єктів правовідносин.
4. Діяння як підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин.

Тестові завдання

- 1. Залежно від статусу визначеності кола суб'єктів, які виступають сторонами у правовідносинах, розрізняють:**
А загальні правовідносини; Б особливі правовідносини;
В абсолютні правовідносини; Г відносні правовідносини.
- 2. Залежно від підстав виникнення розрізняють правовідносини:**
А правові; Б загальні; В неправові;
Г договірні; Д позадоговірні.
- 3. За тривалістю часу, протягом якого вони відбуваються розрізняють правовідносини:**
А триваючі; Б короткочасні; В одноактні.
- 4. Залежно від функціонального призначення розрізняють правовідносини:**
А імперативні; Б охоронні; В регулятивні; Г диспозитивні.
- 5. З точки зору зв'язку з відповідними правовими відносинами юридичні факти діляться на:**
А первинні; Б вторинні; В матеріальні; Г процесуальні.

6. Юридичними фактами - подіями за походженням можуть бути:

- А природні;
- Б такі, що залежать у своєму походженні від людини;
- В такі, що тривають у часі;
- Г одноактні.

7. Юридичні факти – дії за способом здійснення можуть бути:

- А особисто; Б мовчанням; В через представника;
- Г документом; Д конклюдентними діями.

Питання для дискусій

1. Видатний німецький філософ Еммануїл Кант у своїй праці „Метафізика звичаїв” зазначав: „ Коли я (словом чи ділом) заявляю: я хочу, щоб *дещо зовнішнє* було моїм, то я проголошую кожного зобов'язаним утримуватися від користування предметом моєї приналежності; в цій приналежності, проте, полягає також визнання того, що я з свого боку, зобов'язаний утримуватися від пених дій щодо приналежності інших... в цьому полягає.. усезагальне правило правових взаємовідносин”.

Проаналізуйте ставлення І.Канта до юридичного змісту правовідносин. Дайте порівняльну характеристику юридичного змісту та фактичного змісту правовідносин.

2. Історії відомі випадки, коли тварини виступають у якості „учасників судового процесу”, стають „спадкоємцями” тощо.

Чи можуть, на Вашу думку, тварини виступати суб'єктами правовідносин ?

Завдання для перевірки знань

Питання для самоконтролю

1. Надайте загальну характеристику структурі правовідносин.
2. Які існують підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин ?
3. Дайте визначення суб'єктів правовідносин та особливості їх правового статусу?
4. В чому полягає співвідношення категорій „суб'єкти права” та „суб'єкти правовідносин” ?
5. Визначте критерії класифікації юридичних фактів.
6. Дайте загальну характеристику об'єктів правовідносин та їх видів.
7. В чому полягає відмінність правовідносин від інших видів

соціальних відносин.

8. Розкрийте зміст загальної, галузевої та спеціальної правоздатності.

9. Визначте спільні та відмінні риси правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб ?

Семінарське заняття № 8

Застосування права як форма його реалізації”

1. Поняття і види застосування юридичних норм.

2. Суб'єкти застосування права.

3. Оперативно-виконавча та правоохоронна форми застосування права.

4. Стадії застосування норм права.

5. Акти застосування права.

Методичні вказівки до вивчення теми

Дана тема присвячена виключно вивченню такої особливої її форми - як правозастосування.

Шляхом застосування норм права держава владно втручається у процес вирішення соціально значимих для суспільства і особи індивідуально-конкретних життєвих ситуацій. Оскільки держава у своїй діяльності здійснює дві основні функції (організацію виконання приписів норм права шляхом видання правозастосовчих актів та охорону і захист права від порушень) правова доктрина розрізняє два види застосування права – оперативно-виконавчу та правоохоронну.

У зв'язку з цим, передусім, слід зупинитися на дослідженні головних вимог до правозастосовчої діяльності, основних рисах, які відрізняють її від інших форм реалізації права. Застосування норми права не означає її „просту” реалізацію. Це владна діяльність, що здійснюється у певному порядку суб'єктами правозастосування, які наділені чинним законодавством відповідною компетенцією; правозастосування спрямоване на задоволення потреб усієї спільноти та завжди супроводжується винесенням акту застосування права (індивідуально-правового акту).

Одним із важливих питань даної теми, розгляд якого врешті-решт, зумовлює необхідність виділення „правозастосування” в окрему тему даного курсу, є *розкриття сутності та змісту стадій правозастосовчого процесу*, де варто особливо виділити таку його стадію як тлумачення норм права, його види та суб'єкти (див. Таблицю № 1.).

Крім того, окремо слід зупинитися на актах застосування права (індивідуально-правових актах), оскільки саме вони є офіційною

формою вирішення компетентними органами конкретної юридичної справи, результатом правозастосовчої діяльності (див.Таблицю № 2.). Цей різновид актів характеризується певними специфічними ознаками, і зокрема,- спрямованістю на індивідуальне регулювання суспільних відносин, персоніфікованим характером (рішення щодо конкретної справи) тощо.

Навчальні завдання

Теми рефератів

- 1.Особливості правозастосовчої діяльності та причини його виникнення.
- 2.Правозастосовча діяльність як організаційно-владна діяльність органів держави.
- 3.Встановлення об'єктивної істини по справі як стадія правозастосовчого процесу.
- 4.Надання фактичним обставинам юридичної кваліфікації як стадія правозастосовчого процесу.
- 5.Тлумачення норм права та його значення в правозастосовчій діяльності.
- 6.Індивідуально-правові (правозастосовчі) акти.

Тестові завдання

1. Реалізація правових норм:

- А) це те ж саме, що й реалізація права;
- Б) це вужче поняття як реалізація права;
- В) це ширше поняття як реалізація права.

2. За характером її суб'єктів реалізацію норм права поділяють на:

- А) індивідуальну; Б) групову; В) колективну.

3. Залежно від методів, якими забезпечується правореалізація, акти реалізації правових норм поділяються на:

- А) заохочувальні; Б) примусові; В) добровільні; Г) диспозитивні.

4. За характером поведінки суб'єктів реалізації правових норм розмежовують реалізацію:

- А) змішану; Б) активну; В) пасивну; Г) суб'єктивну.

5. Ознаками акта правозастосування є:

- А) видається компетентними державними органами чи посадовими особами в процесі правозастосовної діяльності, має державно – владний характер;
- Б) спрямований на реалізацію вимог правових норм;

- В) адресований конкретним особам, фіксує їхні суб'єктивні права, обов'язки і міру юридичної відповідальності, направлений на індивідуальне регулювання суспільних відносин;
Г) вичерпується виконанням, хоча правові стани, що породжуються ними, можуть мати тривалий характер.

6. На підставі застосування аналогії закону межі регулюючого впливу норми:

- А) удосконалюється; Б) коректуються;
В) розширюються; Г) звужуються.

Питання для дискусій

- 1.Індивідуально-правові акти та їх види за суб'єктами.
- 2.Види актів тлумачення права та їх особливості.
- 3.Проаналізуйте юридичне значення роз'яснень Пленуму Верховного Суду України.

Питання для самоконтролю

- 1.В чому полягає відмінність офіційного тлумачення норм права від неофіційного.
- 2.Визначте відмінні риси між нормативно-правовим та індивідуально-правовим актами.
- 3.На якому етапі правозастосовчого процесу здійснюється дослідження юридичних доказів (предметів, документів, показань свідків тощо) ? Обґрунтуйте свою відповідь і дайте загальну характеристику кожній стадії процесу застосування норм права.

Семінарське заняття № 8.

Правомірна поведінка та правопорушення .

- 1.Поняття та ознаки правомірної поведінки.
- 2.Правомірна та протиправна поведінка як види юридично значущої поведінки.
- 3.Загальне поняття та ознаки правопорушення.
- 4.Склад правопорушення.
- 5.Види правопорушень.
- 6.Причини правопорушень.

Методичні вказівки до вивчення теми

Переходячи до вивчення даної теми, передусім, необхідно звернути увагу на те, що в юридичній літературі розрізняють „правову

поведінку” та „правомірну поведінку”. І, зокрема, остання розглядається як основний різновид правової поведінки.

В свою чергу, правопорушення – це соціальний і юридичний антипод правомірної поведінки. В соціальному розумінні це поведінка, яка суперечить інтересам суспільства. З приводу цього доцільно визначити усю сукупність ознак, які зумовлюють суспільну небезпеку правопорушень, оскільки відсутність хоча б однієї з них не дозволяє розглядати діяння як правопорушення (див. Схему № 1).

Варто також відзначити, що категорія „склад правопорушення” більш детально і в повній мірі розкрита наукою кримінального права. Проте вона, крім того, має ще і загальнотеоретичне значення та використовується з урахування специфіки в різних галузях права. При цьому поняття „правопорушення” та „склад правопорушення” – не тотожні між собою, оскільки маючи справу з різними суспільно шкідливими, протиправними та винними діяннями, люди почали фіксувати спочатку на рівні правосвідомості, а потім і на нормативному рівні їх безпосередні емпіричні ознаки; таким чином, поступово виділились елементи, які заклали основу загальнотеоретичної категорії „склад правопорушення”.

Крім того, ще одним надто важливим питанням даної теми є види правопорушень; усі правопорушення, які скоюються в суспільстві, можна поділити на певні види, в залежності від того чи іншого критерію (див. Схему № 2). Найбільш прийнятним, на нашу думку, є їх поділ за ступенем суспільної небезпеки.

Розглядаючи питання даної теми, слід також окремо зупинитися на причинах правопорушень та шляхах і засобах їх попередження та усунення.

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Правопорушення та правомірна поведінка.
2. Злочин як один із видів правопорушень та його особливості.
3. Провина як один із видів правопорушень та її особливості.

Тестові завдання

1. До ознак правової поведінки відносять:

- А) поведінка перебуває під контролем свідомості і волі людини;
- Б) вона регламентована правом;

2. Проаналізуйте головні ознаки правопорушення? В чому полягає головна відмінність злочину від провини.
3. Порівняйте цивільну, адміністративну та кримінальну деліктозданість осіб.
4. Визначте основні елементи складу відомого правопорушення, користуючись матеріалами ЗМІ, популярними виданнями (зокрема, Русская защита: Нашумевшие уголовные процессы./ Сост. М.А.Анашкевич. – М.:ООО «Издательство Астрель»: ООО«Издательство АСТ», 2003.).

Семінарське заняття № 9.

“Основні типи правових систем сучасного світу”

1. Поняття національної правової системи: її ознаки та структура.
2. Поняття правової сім'ї та її ознаки .
3. Загальна порівняльна характеристика сучасних правових сімей.
4. Особливі ознаки романо-германської правової сім'ї.
5. Основні риси англо-саксонської правової сім'ї.
6. Мусульманська правова система та її головні ознаки.
7. Загальна характеристика сім'ї традиційного права.

Методичні вказівки до вивчення теми

Розпочинаючи розгляд питань даної теми, передусім, слід розкрити зміст поняття „національна правова система”, звернувши при цьому особливу увагу на те, що наявність спільних або подібних ознак у різних правових системах дозволяє розподілити їх в залежності від того чи іншого критерію на окремі групи - „правові сім'ї”; у зв'язку з цим головною метою цієї теми є ознайомлення студентів з основними правовими сім'ями, які існують в сучасному світі, їх характерними особливостями та тенденціями розвитку (див Таблицю № 1.).

Історично в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, джерела права, юрисдикційні органи; сформувався особливий правовий менталітет, правова культура. У зв'язку з цим правова своєрідність країн дозволяє стверджувати про їх самобутність, специфіку і про те, що в кожній з них утворюється *власна правова система як сукупність всіх правових явищ* (норм, установ, правовідносин, правосвідомості тощо), які існують в конкретній країні світу (*правова система у вузькому розумінні*). Водночас, є підстави зробити висновок і про об'єднання тих чи інших правових систем в

одну правову сім'ю, оскільки в них існують загальні, споріднені ознаки як елементи подібності (*правові системи у широкому сенсі або „правові сім'ї”*).

Існує багато критеріїв класифікації національних правових систем різних держав; серед них, виділяються, зокрема, спільність походження, спорідненість джерел, форм закріплення та вираження норм права, подібність принципів правового регулювання суспільних відносин, схожість правничої термінології, юридичних категорій і понять тощо. При цьому слід зазначити, що вітчизняна правова доктрина традиційно використовує для групування правових сімей національно-історичні, техніко-юридичні та конкретно-географічні критерії класифікації.

Надавши загальну порівняльну характеристику різним правовим сім'ям світу, доцільно наголосити на основних критеріях їх виділення, як-то особливості їх правової культури та джерел права, спільність історичних шляхів та моделі правового мислення тощо.

Навчальні завдання

Теми рефератів

1. Співвідношення та взаємодія „національної правової системи” та „правової сім'ї”.
2. Структурні елементи національної правової системи.
3. Ідеологічне підґрунтя становлення та розвитку національної правової системи в Україні.
4. Загальна порівняльна характеристика основних правових сімей світу.
5. Прецедент як форма права в країнах англо-американської правової сім'ї.
6. Особливі риси „загального права” та „права справедливості” в країнах англо-американської правової сім'ї.
7. Джерела права в країнах мусульманської правової сім'ї.
8. Особливості форм права в країнах традиційного права.

Тестові завдання

1. Виберіть правильно названий вид правових систем, що входять до англо-американської правової сім'ї:

- А) правова система Англії
- Б) правова система США

- В) скандинавська група
- Г) соціалістичні правові системи

2. Виберіть ознаки, притаманні романо-германській правовій системі:

- А) виникла на основі рецепції римського приватного права
- Б) розвиток права з переважною роллю судової практики і неписаної норми
- В) пріоритет писаного права, правової норми над думкою чи переконанням судді
- Г) право безпосередньо пов'язане з систематизацією і узагальненням

3. Виберіть ознаки, притаманні англосаксонській правовій системі:

- А) виникла на основі права, розробленого королівськими судами Англії
- Б) розвиток права з переважною роллю судової практики і неписаної норми
- В) пріоритет писаного права, правової норми над думкою чи переконанням судді
- Г) право безпосередньо пов'язане з систематизацією і узагальненням

4. Виберіть основну ознаку англосаксонської правової системи:

- А) основним джерелом права є нормативно-правовий акт;
- Б) основним джерелом права є судовий прецедент;
- В) інтегрованість юридичних та неюридичних приписів;
- Г) основним джерелом права є релігійно-канонічний текст

5. Виберіть основну ознаку релігійно-ідеологічної правової системи:

- А) основним джерелом права є нормативно-правовий акт
- Б) основним джерелом права є судовий прецедент
- В) розуміння правової норми як засобу вирішення спору
- Г) основним джерелом права є релігійно-канонічний текст

6. Виберіть основну ознаку традиційної правової системи:

- А) домінуючою формою права є правовий звичай
- Б) основним джерелом права є нормативно-правовий акт
- В) основним джерелом права є судовий прецедент
- Г) розуміння правової норми як засобу вирішення спору

Питання для дискусій

1. Видатний німецький філософ Георг Гегель у праці „Філософія права” (1820) вказував на те, що держава є дійсність конкретної свободи.

Проаналізуйте зазначену думку Гегеля в аспекті розкриття особливих рис *національної правової системи* (як однієї із найважливіших ознак держави).

2. Представник історичної школи права Густав Гуго стверджував, що в основі правових норм, які діють у будь-якого народу, знаходиться *правове буття, що залежить від часу і місця... У зв'язку з цим до цього реального правового стану, що є тимчасовим, слід підходити в історичному контексті.*

Спробуйте проаналізувати еволюцію будь-якої з національних правових систем світу саме враховуючи її історичний розвиток

3. Видатний голландський філософ епохи Реформації Бенедикт Спіноза у своєму „Політичному трактаті” (1677) стверджував, що сутність права полягає, головним чином, у тому, що воно є ніби *духом держави.*

Проаналізуйте зазначене твердження, з точки зору, дослідження причин об'єднання відповідних національних правових систем у певні правові сім'ї.

Питання для самоконтролю

1. Чи можна вважати тотожними поняття „правова система” та „правова сім'я” ?
2. Які основні етапи становлення та розвитку романо-германської правової сім'ї?
3. Які основні особливості розвитку англо-американської правової сім'ї?
4. Що таке „право суддів” та „право справедливості” ?
5. Розкрийте поняття „казуальне право” ?
6. Спробуйте визначити сутність законів „шаріату” в процесі становлення мусульманської правової сім'ї.
7. Розкрийте зміст правової сім'ї традиційного права.
8. Що таке рецепція права і яку роль вона відіграла в становленні романо-германської правової сім'ї?
9. В чому Ви вбачаєте головні критерії виділення правових сімей, що існують в сучасному світі ?
10. Які головні відмінні риси між англійським та американським загальним правом ?
11. Як відомо, структура романо-германської правової сім'ї включає публічне і приватне право. Це є однією із особливостей континентальної (романо-германської) правової сім'ї. Спробуйте

проаналізувати причини відсутності цієї ознаки серед особливих рис англо-американської правової сім'ї.

5. ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

Курсова робота – одна з найважливіших форм самостійного вивчення студентами наукової літератури, нормативного матеріалу. Вона дає можливість поповнювати свої знання, орієнтуватися в стрімкому потоці наукової й політичної інформації, оцінювати суспільні явища й процеси.

Виконання курсової роботи з теорії держави й права повинно допомогти студентам виробити навички логічного аналізу змісту нормативного матеріалу, монографічних робіт, навчальної літератури, розвиває вміння правильно формулювати й розкривати теоретичні положення, сприяє оволодінню правовою термінологією, можливості висловлювати практичні рекомендації, пропозиції, робити самостійні висновки, що має важливе значення для юриста й, в остаточному підсумку, спрямовано на більше глибоке й міцне засвоєння програмного матеріалу.

Курсова робота з теорії держави і права виконується студентом 1-го курсу під час 2-го навчального семестру, і повинна бути подана на кафедру за два тижні до початку весняної сесії (травень).

Тема курсової роботи обирається з нижчезазначеного переліку і погоджується з науковим керівником. Перелік тем є орієнтовним. З дозволу викладача студент також має право обрати не зазначену у переліку тему курсової роботи

Курсову роботу друкують за допомогою комп'ютера на аркушах білого паперу формату А4 (210x297 мм). При друкуванні тексту роботи необхідно залишати поля таких розмірів: зліва – до 30 мм, справа – 10-15 мм, зверху та знизу – 20 мм. Текст наукової роботи набирається шрифтом з відсічками (Times New Roman або подібним до нього) розміром 14 пунктів, лінійки розміщуються з інтервалом 1,5. Обсяг основного тексту роботи не повинен перевищувати 30-35 сторінок. Список використаних джерел – 20-25 найменувань.

1. Права людини: поняття, види. Юридичні гарантії їх забезпечення.
2. .Правова держава: поняття, ознаки. Конституційні засади формування
3. Правової держави в Україні.
4. . Поняття і види функцій держави. Функції української держави в

сучасних умовах.

5. Форма держави: поняття, елементи, види. Проблеми удосконалення форми Української держави.
6. Поняття та види органів держави. Державні органи в сучасній Україні
7. Державний службовець: поняття, види. Проблеми правового статусу державного службовця в Україні.
8. Механізм та апарат держави. Конституційні засади організації та
9. функціонування апарату української держави.
10. Правовий статус особи: поняття, склад, види. Конституційні засади розвитку правового статусу особи в Україні.
11. Поняття, ознаки та значимість державного суверенітету.
12. Об'єктивне юридичне право: поняття, сутність, функції.
13. Правова свідомість: поняття, склад. Її взаємодія з правом.
14. Основні принципи об'єктивного юридичного права (поняття, види, значення).
15. Поняття правової культури особи: поняття, склад та значення. Засоби формування правової культури особи в Україні.
16. Юридичний акт: поняття, ознаки, види.
17. Правотворчість: поняття, ознаки, види, стадії. Конституційні засади
18. законотворення в Україні.
19. Зовнішні форми (джерела) права: поняття, види. Різновиди у сучасній правовій системі України.
20. Нормативно-правовий акт-основна форма права в Україні: поняття, властивості, види.
21. Закон: поняття, ознаки, види та заходи по підвищенню його ролі. Конституція (Основний Закон) України.
22. Підзаконні нормативні акти України: поняття, види, значення.
23. Дія нормативно-правових актів в Україні у часі, просторі та за колом осіб.
24. Громадянське суспільство: поняття, ознаки, співвідношення із поняттям соціальна, правова держава.
25. Система права: поняття, основні риси, елементи. Критерії утворення галузей права.
26. Система законодавства: поняття елементи та співвідношення з системою права.
27. Систематизація законодавства: поняття, способи, види. Стан в Україні.

28. .Норма права: поняття, ознаки, структура, види.
29. .Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права.
30. .Правомірна поведінка та реалізація правових норм (поняття, види, форми).
31. .Застосування правових норм: поняття, ознаки, стадії. Основні вимоги правильного застосування права.
32. .Тлумачення правових норм: поняття, способи, види.
33. .Правові відносини: поняття, ознаки, елементи, види.
34. .Правопорушення: поняття, ознаки, склад, види.
35. .Юридична відповідальність: поняття, ознаки, стадії, функції, види.
36. .Правове регулювання суспільних відносин: поняття, стадії, типи. сфера та межі.
37. .Механізм правового регулювання: поняття, елементи.
38. .Основні сучасні концепції права.
39. .Основні сучасні концепції держави.
40. .Соціальна норма: поняття, ознаки, види. Співвідношення юридичних та інших соціальних норм.
41. .Інтерпретаційно-правовий акт: поняття, властивості, види.
42. .Акти застосування норм права: поняття, ознаки, види.
43. .Суб'єктивне юридичне право та юридичний обов'язок (поняття, склад, види, значення).
44. .Суб'єкти та об'єкти правовідносин: поняття, ознаки, види, значення.
45. . Правовий (судовий) прецедент: поняття, ознаки.
46. .Юридичні факти: поняття, види, значення.
47. .Нормативно-правовий договір: поняття, ознаки, види.
48. .Межі прав людини: міжнародний та національний аспект.
49. .Класифікація прав людини: загальнотеоретична характеристика.
50. .Економічні, соціальні та культурні права: загальнотеоретична
51. Характеристика
52. Англо-американська правова сім'я
53. Романо-германська сім'я
54. Релігійна правова сім'я
55. Форми і джерела права України: історія і сучасність.
56. Теоретичні і практичні проблеми законотворчості в Україні.
57. Поняття, види і загальна характеристика законів України.
58. Нормативно-правовий договір: поняття, види, роль і значення в правовій системі України.

59. Поняття види і характеристика систематизації законодавства України.
60. Юридична сила і дія нормативно-правових актів у часі і просторі сфері і за суб'єктами.
61. Теоретичні проблеми реалізації і застосування правових норм.
62. Основні теорії застосування правових норм.
63. Поняття, види і загальна характеристика тлумачення норм права.
64. Теоретичні питання законності і правопорядку: теорія і практика.
65. Поняття і види гарантій законності і правопорядку.
66. Теоретичні питання суспільної правосвідомості і правової культури в Україні.
67. Правовий нігілізм: поняття, причини виникнення, форми та шляхи подолання.
68. Співвідношення міжнародного права і національного права України.

6. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1 семестр

1. Дисципліна «теорія держави і права», її предмет.
2. Методи пізнання в «теорії держави і права», їх загальна характеристика.
3. Матеріалістична діалектика, її застосування в «теорії держави і права».
4. Функції дисципліни «теорія держави і права».
5. Співвідношення науки і дисципліни «теорія держави і права».
6. Система юридичних наук: поняття, структура.
7. Теорія держави і права у системі юридичних наук.
8. Теорія держави і права у системі суспільних наук.
9. Основні закономірності виникнення держави.
10. Особливості виникнення держави у різних народів світу.
11. Основні теорії виникнення держави (традиційні та нетрадиційні теорії).
12. Теологічна та патріархальна теорії походження держави.
13. Особливості насильницької та договірної концепцій виникнення держави.
14. Історико-матеріалістичний підхід до виникнення держави.
15. Психологічна та органічна теорії походження держави.

16. Поняття та ознаки держави, її відмінність від публічної влади первісного ладу.
17. Державна влада: поняття, ознаки. Співвідношення державної влади і держави.
18. Сутність держави.
19. Типологія держав: формаційний та цивілізаційний підходи.
20. Функції сучасної держави.
21. Правові форми діяльності держави, їх види.
22. Поняття та структура політичної системи суспільства. Суб'єкти політичної системи.
23. Ознаки, які відрізняють державу від інших суб'єктів політичної системи суспільства.
24. Взаємодія держави з політичними партіями та іншими об'єднаннями громадян (комерційними, некомерційними).
25. Поняття і ознаки громадянського суспільства.
26. Співвідношення громадянського суспільства і держави.
27. Умови формування громадянського суспільства.
28. Поняття державного суверенітету. Україна як суверенна держава.
29. Співвідношення суверенітету держави, суверенітету народу і суверенітету нації.
30. Поняття та ознаки демократичної держави. Україна як демократична держава.
31. Поняття та ознаки демократії. Демократія як багатоаспектне явище.
32. Основні форми та інститути демократії в Україні.
33. Референдум в Україні: поняття, види, юридична природа.
34. Поняття та ознаки соціальної держави. Україна як соціальна держава.
35. Поняття та ознаки правової держави. Україна як правова держава
36. Принципи правової держави.
37. Зміст принципу «поділу влади». Система «стримувань і противаг».
38. Верховенство закону і права як принципу правової держави.
39. Висока правова культура як фактор формування правової держави.
40. Реальність прав та свобод людини і громадянина у правовій державі.
41. Права людини: поняття, види. Концепція трьох поколінь прав людини.
42. Поняття і види основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

43. Гарантії забезпечення основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.
44. Правовий статус громадянина: поняття, структура.
45. Форма держави: поняття та структура.
46. Форма державного правління: поняття та різновиди.
47. Парламентська, президентська, змішана (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська) республіка: загальна характеристика.
48. Форма державного устрою: поняття, різновиди.
49. Унітарна держава: поняття та ознаки.
50. Федерація: поняття, ознаки та різновиди.
51. Особливості розуміння конфедерації.
52. Форма державного (політичного) режиму: поняття та різновиди.
53. Особливості недемократичних державних режимів.
54. Тоталітаризм як форма державного (політичного) режиму, його ознаки.
55. Авторитарний державний (політичний) режим, його ознаки.
56. Механізм держави: поняття, ознаки, структура.
57. Орган держави: поняття та ознаки. Класифікація державних органів.
58. Структура державного апарату за Конституцією України.
59. Взаємодія апарату держави та органів самоврядування.
60. Допоміжний апарат в структурі механізму держави
61. Принципи діяльності державного апарату.

2 семестр

62. Соціальні норми у первісному ладі. Основні закономірності виникнення права.
63. Ознаки, які відрізняють норми права від норм поведінки у первісному ладі.
64. Основні сучасні наукові концепції праворозуміння.
65. Нормативна концепція праворозуміння.
66. Соціологічна концепція праворозуміння.
67. Ідеологічна концепція праворозуміння.
68. Поняття об'єктивного і суб'єктивного права.
69. Структура суб'єктивного права.
70. Поняття і ознаки права.
71. Системність та нормативність права.
72. Загальна обов'язковість та формальна визначеність права.

73. Установленість, санкціонованість та забезпеченість права державою.
74. Єдність та відмінність права від інших соціальних регуляторів.
75. Функції права: поняття, види.
76. Принципи права: поняття, класифікація.
77. Презумпція невинності як загальносоціальний принцип права.
78. Напрямки взаємодії людини і права
79. Право, політика, економіка: їх взаємозв'язок і взаємовплив.
80. Соціальні норми: поняття та види.
81. Право і технічні норми: порівняльний аналіз.
82. Співвідношення норм права і норм моралі.
83. Значення норм моралі для правотворчості та реалізації права.
84. Норми права: поняття, ознаки.
85. Види норм права.
86. Норми матеріального і процесуального права.
87. Структура норми права: поняття, її елементи.
88. Способи викладання норм права в статтях нормативно-правового акту.
89. Система права: поняття та структура.
90. Предмет і метод правового регулювання як підстава формування системи права. Диференціація права на публічне і приватне.
91. Галузь і інститут права: поняття, ознаки, приклади.
92. Поняття правової системи суспільства. Основні правові системи сучасності, їх загальна характеристика.
93. Система законодавства: поняття, структура. Співвідношення системи законодавства з системою права.
94. Поняття і форми систематизації законодавства.
95. Поняття правотворчості, її функції. Співвідношення понять «правотворчість» і «правоутворення».
96. Види і принципи правотворчості.
97. Правотворчий і законотворчий процес: загальне й особливе в основних стадіях.
98. Законодавча техніка: поняття і засоби. Юридична термінологія.
99. Оприлюднення актів парламенту, глави держави, уряду в Україні.
100. Нормативно-правовий акт: поняття, ознаки, види.
101. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття, ознаки, види.
102. Укази Президента України в системі нормативно-правових актів. Розуміння інституту контрасигнатури.

103. Конституція України: її основні ознаки, місце і роль в системі нормативно-правових актів.
104. Поняття закону і його основні ознаки. Види законів.
105. Правила набуття та втрати чинності нормативно-правовими актами.
106. Строки набуття чинності актів парламенту, президенту, уряду в Україні.
107. Дія нормативно-правових актів у часі.
108. Дія нормативно-правових актів у просторі та щодо певного кола осіб.
109. Поняття юридичної колізії, порядок її розв'язання. Колізійні норми права.
110. Поняття і основні риси тлумачення норм права.
111. Способи тлумачення норм права.
112. Різновиди тлумачення норм права.
113. Поняття та види форм (джерел) права.
114. Поняття судового прецеденту, його особливість як форми права. Прецеденти Європейського Суду з прав людини.
115. Поняття безпосередньої реалізації норм права, її форми.
116. Поняття та ознаки застосування норм права.
117. Основні стадії застосування норм права.
118. Акт застосування норм права: поняття, ознаки, види.
119. Співвідношення нормативно-правового акту, акту тлумачення й акту застосування норм права.
120. Поняття прогалин у праві. Аналогія закону та аналогія права.
121. Поняття й ознаки правовідносин.
122. Види правовідносин.
123. Склад правовідносин.
124. Суб'єкти правовідносин: поняття, ознаки, види.
125. Поняття правосуб'єктності. Правоздатність, дієздатність.
126. Громадяни як суб'єкти правовідносин.
127. Держава, державні органи як суб'єкт правовідносин.
128. Юридична особа: поняття, ознаки, види.
129. Поняття та види об'єктів правовідносин.
130. Суб'єктивне право: поняття, структура.
131. Юридичні факти: поняття і класифікація.
132. Правомірне поведінка: поняття, ознаки, види, стимули.
133. Правопорушення: поняття, ознаки, види.
134. Склад правопорушення.

135. Юридична відповідальність: поняття, ознаки.
136. Види юридичної відповідальності.
137. Підстави юридичної відповідальності.
138. Принципи і функції юридичної відповідальності.
139. Правосвідомість: поняття, ознаки.
140. Структура правосвідомості, її функції та види.
141. Правова культура: поняття та види.
142. Поняття правового нігілізму, підстави його виникнення.
143. Законність і правопорядок, їх взаємозв'язок.
144. Поняття, види, способи і типи правового регулювання.
145. Механізм правового регулювання, його елементи і стадії.

7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М.: НОРМА, 2001. – 752 с.
2. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексно-го исследования. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
3. Бержель Ш.Л. Общая теория права / Под общ. ред. В.И. Даниленко. Пер. с фран. – М.: NOTA BENE, 2000. – 567 с.
4. Виконавча влада і адміністративне право / За ред. В. Авер'янова; Ін-ститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 668 с.
5. Журавський В.С. Етапи гармонізації законодавства України із європейським законодавством // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002.– Вип. 16.
6. Журавський В.С. Становлення політичних партій в українському суспільстві та їх роль у політичному структуруванні парламенту. – К.: Парламентське видавництво, 2002.
7. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське видавництво, 1999. – 247 с.
8. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондоф, 2006. – 477 с.
9. Кельман М.С. Теорія держави і права в схемах, визначеннях, тестах і кросвордах. – Львів, 2002. – 88 с.
10. Кельман М.С. Теорія держави: Навчальний посібник. – Тернопіль: Поліграфіст, 1997. – 330 с.
11. Кельман М.С. Теорія права: Навчальний посібник. – Тернопіль: Поліграфіст, 1997 – 382 с.
12. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права. – К.: Кондор, 2002. – 330 с.
13. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хома Н.М. Загальна теорія держави та права: Підручник. – Львів: «Новий Світ-2000», 2003. – 584 с.

14. Кельман М.С., Ортинський В.Л., Штенгрет М.Й. Теорія держави і права (схеми, таблиці, поняття, принципи, основні засади): Навчальний посібник. – Львів: ЛІВС, 2003. – 180 с.
15. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М.: Аванта+, 2000. – 560 с.
16. Керимов Д.А. Проблемы общей теории права и государства: В 2 т. –Т. 1. Социология права. – М.: Современный гуманитарный университет, 2001. –266 с.
17. Конституційно-правові форми і1073 безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001 – 356 с.
18. Лисенков С.Л. Теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 2002. – 367 с.
19. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: Учебное пособие. – М.: Проспект, 2001. – 760 с.
20. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства – М.:НОРМА-ИНФРА, 2000. – 832 с.
21. Органи державної влади України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002 – 591 с.
22. Організація судової влади в Україні / За ред. А.О. Селіванова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 111 с.
23. Погорілко В., Федоренко В. Джерела конституційного права України: поняття, види і система // Право України. – 2002. – № 3. – С. 8
24. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. – 2-е изд., перед. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 346 с.
25. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К.: Атіка, 2001. – 175 с.
26. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
27. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – К., 2002.
28. Сіленко А., Коляденко В. Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. – К., 2002. – 357 с.
29. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник: Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
30. Сливка С.С. Українська національна філософія права: онтологічний ракурс. – Львів, 2001. – 168 с.
31. Сливка С.С. Юридична деонтологія: Підручник. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
32. Сливка С.С., Біленчук П.Д., Гвоздецький В.Д. Філософія права: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 1999. – 208 с.
33. Словник законодавчих термінів. – К.: Основа, 2000. – 604 с.
34. Стефанюк В. Проблеми конституційного та адміністративного правосуддя при застосуванні норм Конституції України та інших законів // Право України. – 2002. – № 2. – С. 3.
35. Тацій В. Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 26. – С. 3.
36. Телешун С. Конституційні засади територіального устрою України. Альтернативи і перспективи // Віче. – 2000. – № 5

37. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник /За ред.О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
38. Тодика Ю. Конституція як соціальна цінність // Право України. – 2000. – № 12. – С. 9.
39. Тодика Ю. Способи тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 25. – С. 51.
40. Цвік М.В. Теорія держави і права. – Х., 2002. – 386 с.
41. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України //Право України. – 1999. – № 1. – С. 5.
42. Шаповал В. Конституція як форма (джерело) конституційного права України (питання теорії) // Право України. – 1999. – № 6. – С.5.
43. Швець М. Системна інформатизація законотворчого процесу // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2 (21). – С. 3.
44. Шемшученко Ю. Теоретичні засади реалізації Конституції України // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 11. – С. 12.
45. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998 – 2004.

ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Цінності європейської цивілізації» вивчається відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра за галуззю знань 0304 «Право» напрямку підготовки 6.030401 «Правознавство» впродовж першого навчального семестру. Загальний обсяг курсу становить 90 годин (3 кредити ECTS). На аудиторні заняття для студентів заочної форми навчання відведено 4 години (лекції – 2 години, семінарські заняття – 2 години). Самостійна та індивідуальна робота для студентів заочної форми навчання складає відповідно 86 годин. Форма підсумкового контролю – залік.

Навчальний курс «Цінності європейської цивілізації» належить до циклу дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки. Його метою є підвищення компетентності студентів шляхом набуття ними виразних уявлень про природу цінностей, їх місце в регуляції поведінки окремих осіб та соціальних спільнот, розуміння їх історичної природи, специфіки базових цінностей сучасного європейського суспільства, що реалізується через систему конкретних пріоритетів та норм, формування особистої позиції в дискусійних питаннях, спричинених відмінностями в сучасних ціннісних орієнтаціях.

Завданням навчальної дисципліни «Цінності європейської цивілізації» є: студіювання навчального матеріалу, пов'язаного з особливостями становлення та розвитку системи сучасних європейських цінностей в політико-правовій, економічній, соціальній, культурній (духовній) сферах; формування відповідного науково-категоріального апарату; опанування міжнародним та національним законодавством, передусім Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.; осмислення процесів та перспектив сучасних євроінтеграційних процесів і місця в них України.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: зміст ключових понять аксіології та диференціювати їх; специфіку історичного становлення європейської цивілізації та її мультитядерний характер; особливості сучасної системи європейських цінностей, специфіку способу життя європейських спільнот; зміст сучасних євроінтеграційних процесів; систему глобальних викликів, перед якими стоїть сучасна європейська цивілізація (клонування, генна інженерія, евтаназія та ін.); альтернативи європейській системі цінностей, що складалася в контексті цивілізаційних викликів сучасності;

вміти: критично осмислювати зміст дискусій, в яких обговорюються ціннісні установки; рефлексувати ціннісні передумови вибору та прийняття рішення; відображати ціннісні орієнтації індивіда чи спільноти; порівнювати систему європейських цінностей з ціннісними орієнтаціями сучасних українців, виокремлювати позитивний досвід європейської спільноти у вирішенні нагальних питань сьогодення.

Оволодіння знаннями забезпечується поєднанням різних форм і методів навчання: лекції, семінарські заняття, індивідуальні завдання, самостійна робота, консультації.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1.

Аксіологія як наука про цінності. Формування системи європейських цінностей

Тема 1. Основи аксіології

Поняття цінності. Цінності як об'єкт наукового аналізу та філософських побудов. Аксіологія – наука про цінності. Основні етапи становлення європейської аксіології.

Психологічні, соціологічні, культурно-антропологічні, політологічні та економічні аспекти дослідження цінностей. Цінності як структурний елемент діяльності. Суб'єктно-об'єктна природа цінностей. Класифікація (типологія) цінностей: основні підходи Цінності як антропогенна категорія.

Цивілізація як інтегрована мультіядерна культура складного соціального суб'єкта. Критерії цивілізації. Цінності як характеристика цивілізації.

Тема 2. Раціоналізм та цінності відкритого суспільства

Поняття відкритого та закритого типу суспільства. Мультіядерний характер культури відкритого суспільства. Суперечності системи цінностей та їх зняття в інституціональних формах цивілізації. Раціональність, мудрість і «відкритий розум».

Раціоналізм як засаднича цінність європейської цивілізації. Самоцінність індивіда, солідарність й соціальне партнерство, соціальна відповідальність. Розподіл публічного та приватного. Свобода, добровільність, відповідальність в діях. Гуманізм. Непідсудність переконань, підсудність дій. Обґрунтованість на основі логічної необхідності висновку при критичному перегляді засновків (вихідних принципів), врахування й цілеспрямованого дослідження природних

обмежень та моделювання прийнятних форм розмежування приватного та публічного. Критичний раціоналізм і новий натуралізм.

Тема 3. Ціннісна система сучасної Європи: підходи до розуміння

Поняття європейських цінностей. Нормативно-правові акти, які закріплюють перелік європейських цінностей (Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р.; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р.)

«Десять європейських заповідей» Майкла Емерсона (десять заповідей Європи): демократія і права людини, спільна юридична основа для чотирьох свобод – для єдиного економічного простору, простору для вільного пересування, проживання і зайнятості; соціальна модель – базове соціальне забезпечення і доступ до охорони здоров'я; багатонаціональний характер суспільства, заперечення націоналізму; світський мультикультурний підхід; антитоталітаризм і антимилітаризм у зовнішній і внутрішній політиці, але без пацифізму; багатосторонній підхід у міжнародній політиці, а також у внутрішніх справах; багатоярусне управління (двоярусна (місцеве, державне) система підпорядкування при наявності обов'язкового наднаціонального управління Європейського Союзу), відкритість для всіх європейських демократій; змінюваність, еволюціонізм кордонів Європейського Союзу.

Цінності як визначальний фактор розвитку суспільства. Глобальні дослідницькі проекти із вивчення ціннісних орієнтацій – European Values Study (Європейське дослідження цінностей, або дослідницький проект «Європейські цінності») та World Value Survey (Світове дослідження цінностей або дослідження «Світові цінності»).

Тема 4. Народження Європи: історичне становлення європейської цивілізації

Європа: природні умови та історія залюднення. Історична динаміка заселення європейського континенту та етнокультурні традиції. Соціально-політичні процеси в європейській історії: короткий огляд. Підґрунтя європейської цивілізації. Історичний спадок римо-еллінського та християнського світів (східний візантійський та західний католицький). Юдейські та магометанські впливи. Візантія.

Епоха Відродження та Нового часу: початок становлення європейської мрії (антропоцентризм, свобода творчого самовираження, людська гідність і могутність). Посилення секуляризаційних тенденцій. Європейський гуманізм. Європейський політичний проект: від монархічного абсолютизму до демократії.

Становлення індустріальної цивілізації: технологічний прорив, трансформації соціальних інститутів. Колоніальна політика європейських держав. Націоналізм. Лібералізм та фашизм. Перша криза європейської цивілізації: становлення і крах колоніальної системи, націонал-соціалізму. Європа в роки «холодної війни»: розкол. Формування європейської ідентичності в повоєнні роки і нова система цінностей. Становлення європейської співдружності. Економічні аспекти цивілізаційної динаміки.

Сучасна Європа: переддень нової кризи?

Змістовий модуль 2.

Сучасна Європа: основні виміри життя

Тема 5. Політико-правові цінності сучасної Європи

Особливості політичного устрою та політичного життя країн Європи. Демократія як основа політичного устрою європейських країн.

Поняття демократії, її ознаки та форми. Етапи демократизації суспільства. Формальне виборче право і демократія. Стандарти демократії. Демократія, охлократія, олігархія та авторитаризм. Проблеми і традиції демократії в Європі. Принцип верховенства права в демократичних суспільствах.

Становлення системи прав і свобод людини в європейських країнах. Європейська конвенція прав та свобод людини. Практика захисту прав людини в європейських інституціях. Європейський суд з прав людини.

Система покарань та її засади в європейських країнах.

Тема 6. Інтеграційні процеси в сучасній Європі. Європейський Союз

Історія становлення ідеї об'єднаної Європи: основні етапи та проекти. Історичні проекти об'єднання Європи: П'єр Дюбуа «Про повернення Святої Землі»; Максиміліан де Сюллі «Великий план»; Вільям Пенн «Нарис про сьогоденний та майбутній мир в Європі»; Шарль Сент-П'єр «Проект вічного миру в Європі»; Джеремі Бентам «Про загальний і вічний мир»; Еммануїл Кант «Про вічний мир» та ін. Сполучені Штати Європи Віктора Гюґо та Уїнстона Черчилля.

На шляху до Європейського Союзу: основні кроки. План Шумана. Паризька угода (1951 р.) та створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Цілі та інститути ЄОВС. Римські угоди (1957 р.) та створення Європейського економічного Союзу (СЕС) та Євроатому. Цілі та принципи європейської економічної інтеграції. Створення спільного ринку – основна мета економічної інтеграції в Європі

Декларація про створення Європейського союзу (1981 р.), Штуттгарська декларація (1983 р.), Єдиний європейський акт (1986 р.) і розширення інтеграції та політичного співробітництва в Європі. Програма Європейського політичного співробітництва (ЄПС). Маастрихтський договір 1992 р. і трансформація європейських спільнот в Європейський Союз (ЄС). Амстердамський, Ніщський та Лісабонський договори.

Європейська ідентичність на сучасному етапі. Короткі відомості про засади Європейського Союзу. Принципи діяльності Європейського Союзу. Інституційний механізм Європейського Союзу. Європейський парламент – законодавчий орган ЄС. Європейська рада. Рада Європейського Союзу. Європейська Комісія – «хранитель договорів». Суд ЄС. Європейський центральний банк. Рахункова палата.

Альтернативи інтеграційним процесам. Антиглобалізм.

Тема 7. Правові параметри сучасної європейської сім'ї

Сім'я як соціоутворюючий елемент суспільства. Походження сім'ї. Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному аспекті. Інститут сім'ї в Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Патріархальна сім'я. Сім'я в Середньовіччі. Сім'я як продуктивна, репродуктивна і споживча одиниця. Сім'я в індустріальному суспільстві. Нуклеарна сім'я.

Основні тенденції шлюбно-сімейного життя сучасної Європи. Міжнародний проект «Population Policy Acceptance Study – DIALOG». Збільшення середнього віку вступу у шлюб, «старіння» шлюбу. Зменшення інтенсивності вступу у шлюб (кількості шлюбів). Поширення консенсуальних (офіційно незареєстрованих шлюбів). Низький рівень народжуваності, збільшення віку народження першої дитини, бездітність. Збільшення кількості розлучень. Сурогатне материнство.

Емансипація жінки в європейській сім'ї. Правоздатність і дієздатність європейських жінок. Права заміжньої жінки розпоряджатися своїми доходами, рівні права подружжя на виховання дітей; розлучення за взаємною згодою; рівні права подружжя на спільне розпорядження сімейним майном.

Альтернативні варіанти організації сімейного життя в сучасній Європі. Цивільні шлюби. Комунальні шлюби. Пробні («двукрокові» шлюби). Одностатеві шлюби.

Тема 8. Свобода совісті в сучасній Європі. Мультикультуралізм і діалог цивілізацій

Протиборство та взаємодія християнських, вільнодумних та атеїстичних етичних традицій. Секуляризація європейського життя. Утвердження суспільства світської орієнтації. Знецінення релігії як цінності. Релігійний плюралізм. Нові релігійні течії в Європі. Приватизація та суб'єктивізація релігії. Релігія «a la carte» («клаптикова релігія»). Маркетизація релігії. Контрсекуляризація.

Взаємовплив європейських та позаєвропейських культурних традицій. Європейська культура та магометанський світ. Швидкий ріст чисельності мусульман – характерна риса демографічних процесів останніх десятиліть. Ісламізація Європи чи європеїзація ісламу? Нетерпимість до окремих європейських цінностей. Прогноз майбутнього розвитку ісламу в Європі. Ісламісти. Тероризм.

Європа та Америка. Європа та Далекий Схід. Постколоніальні взаємини. Мультикультурні підстави існування цивілізацій.

Тема 9. Європа перед викликами ХХІ століття: евтаназія, генна інженерія, клонування

Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть. Декларація про евтаназію 1987 р. Всесвітньої медичної асамблеї. Активна («метод наповненого шприца») та пасивна евтаназія. Добровільна, недобровільна і ненавмисна евтаназія.

Етико-правові проблеми клонування людського організму. Моральні аспекти клонування. Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини і біомедицину) 1997 р. Трансплантація органів і тканин. Міжнародно-правові стандарти у сфері гендерної ідентичності. Правові проблема зміни статі – транссексуалізму (транссексуальний синдром). Генна інженерія.

Тема 10. Перспективи європейської цивілізації в умовах глобалізації. Україна в системі європейських цінностей

Альтернативи європейської системи цінностей.

Русь-Україна: історична та етнополітична специфіка формування системи цінностей українців. Історичний етнотип профілю ціннісних преференцій українця як відображення межового статусу (на стику русько-візантійської традиції, войовничої кочової та католицької посполитої). Протиборство та співробітництво Русі-України в державницьких процесах Московії (Російської імперії), Польщі, Австро-Угорщини та їх культурні взаємовпливи. Україна як один із фундаторів

Радянського Союзу. Крах радянської влади і трансформаційні процеси в ціннісних установках. Вестернізація системи цінностей.

Україна на геополітичній карті сучасного світу. Євроінтеграційні процеси в Україні.

4. ТЕМАТИКА І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Ціннісна система сучасної Європи: підходи до розуміння

Мета: визначити поняття європейських цінностей (основні підходи), їх місце в системі загальнолюдських цінностей; дослідити основні нормативно-правові акти, які визначають європейську систему цінностей; визначити її основні складові.

Зміст семінарського заняття:

1. Поняття європейських цінностей, їхнє місце в системі загальнолюдських цінностей.

2. Нормативно-правова основа європейських цінностей та стандартів (Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р, Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р.).

3. Десять заповідей Європи Майкла Емерсона.

4. Особливості системи цінностей в різних країнах Європи (на основі аналізу Атласу європейських цінностей)

Методичні вказівки

Розкриваючи зміст першого питання, студент має з'ясувати сутність поняття європейських цінностей та їх місце в системі загальнолюдських орієнтирів та стандартів. При цьому варто пам'ятати, що попри загальну поширеність вказаного поняття, єдиного, канонічного підходу до його розуміння не існує. На думку радника Генерального секретаря Ради Європи Олександра Гесселя, коли йдеться про європейські цінності, всі розуміють один одного, хоча кожен й вкладає в нього своє бачення.

Важливо розуміти, що формування системи сучасних європейських цінностей відбувалося поетапно, протягом багатьох століть. Традиційно дослідниками виокремлюються принаймні три базові складові (стовпи), на яких будується модерна європейська цивілізація – християнство, демократія та римське право. Їх зародження розпочалося ще за часів Античності, тривало в епоху Середньовіччя, Ренесансу, Просвітництва,

Нового часу тощо. Особливе місце у процесі складання європейської системи цінностей належить ХХ століттю, у якому переплелися діаметрально протилежні явища – фашизм, геноцид, комунізм, «холодна війна» з одного боку, та європейська інтеграція, пацифізм, законодавчого закріплення прав людини – з іншого.

При підготовці до другого питання варто опрацювати тексти документів, у яких так чи інакше згадуються базові європейські цінності. Це, зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р, Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. тощо.

Готуючись до третього питання, студент має ознайомитися з науковими працями асоційованого старшого дослідника з питань зовнішньої політики ЄС Центру вивчення Європейської політики Майкла Емерсона, який, на основі проведених ним ґрунтовних досліджень, сформулював т.зв. десять європейських заповідей (десять заповідей Європи), що узагальнили ціннісні орієнтири сучасних європейців. До них, зокрема, належать демократія і права людини, спільна юридична основа для чотирьох свобод – для єдиного економічного простору, простору для вільного пересування, проживання і зайнятості; соціальна модель – базове соціальне забезпечення і доступ до охорони здоров'я; багатонаціональний характер суспільства, заперечення націоналізму; світський мультикультурний підхід; антитоталітаризм і антимилітаризм у зовнішній і внутрішній політиці, але без пацифізму; багатосторонній підхід у міжнародній політиці, а також у внутрішніх справах; багатоярусне управління (двоярусна (місцеве, державне) система підпорядкування при наявності обов'язкового наднаціонального управління Європейського Союзу), відкритість для всіх європейських демократій; змінюваність, еволюціонізм кордонів Європейського Союзу.

При вивченні четвертого питання слід опрацювати видання, підготовлене у рамках міжнародного дослідницького проекту European Values Study Люком Халманом, Інґе Зібен та Марґою ван Зюндерт «Атлас європейських цінностей: тенденції та традиції на повороті сторіччя» та порівняти базові цінності країн Західної, Східної, Північної та Південної Європи.

Творче завдання

Використовуючи підготовлені матеріали, побудуйте піраміду європейських цінностей. Як Ви думаєте, що повинно бути в її основі?

Що, навпаки, має розташовуватися на її верхівці? Відповіді аргументуйте.

Рекомендовані джерела:

базові: 3, 6, 8, 9, 13, 16, 22, 30, 31, 35, 40;

допоміжні: 4, 28, 45, 46, 51.

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання для самостійної роботи складаються із опрацювання питань, що виносяться на самостійне вивчення, та виконання письмової роботи.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

1. Поняття та предмет аксіології як науки про цінності.
2. Основні етапи становлення європейської аксіології.
3. Особливості розвитку аксіологічної думки наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.
4. Поняття цінностей. Цінності як структурний елемент діяльності.
5. Суб'єктно-об'єктна природа цінностей.
6. Класифікація (типологія) цінностей.
7. Поняття духовних і матеріальних цінностей.
8. Поняття та види ціннісних категорій.
9. Цінності як визначальний фактор розвитку суспільства. Міжнародні проекти з дослідження людських цінностей – European Values Study («Європейські цінності») та World Value Survey («Світові цінності»).
10. Поняття загальнолюдських цінностей, їх види.
11. Географічні та демографічні характеристики сучасної Європи.
12. Підрунтя європейської цивілізації: історичний спадок римо-еллінського та середньовічного світу.
13. Історичні здобутки Стародавньої Греції.
14. Внесок Стародавнього Риму в європейську цивілізацію.
15. Християнське Середньовіччя, його місце у формуванні європейських цінностей.
16. Епоха Відродження: початок становлення європейської мрії.
17. Ідеали епохи Просвітництва: від монархічного абсолютизму до демократії.
18. Технічна революція та становлення європейської індустріальної цивілізації.
19. Світові війни ХХ століття. Криза європейської цивілізації. Фашизм.

20. Європа в роки «холодної війни», розкол системи цінностей.
21. Формування європейської ідентичності в повоєнні роки і нова система цінностей.
22. Європейський континент у ХХІ столітті. Криза європейської цивілізації?
23. Особливості політичного життя країн Європи. Демократія як основа політичного устрою європейських країн.
24. Поняття демократії, її ознаки та форми. Етапи демократизації суспільства.
25. Становлення системи прав і свобод людини в європейських країнах. Європейська конвенція прав та свобод людини.
26. Практика захисту прав людини в європейських інституціях.
27. Європейський суд з прав людини: юрисдикція та практика.
28. Становлення ідеї об'єднаної Європи: основні етапи та проекти.
29. Європейська інтеграція після Другої світової війни. Утворення Ради Європи.
30. Етапи утворення Європейського Союзу.
31. Нормативно-правова основа та принципи діяльності Європейського Союзу.
32. Структура інститутів Європейського Союзу.
33. Повноваження інститутів Європейського Союзу.
34. Принципи формування інститутів Європейського Союзу.
35. Функції інститутів Європейського Союзу.
36. Сім'я як соціоутворюючий елемент суспільства.
37. Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному контексті.
38. Основні тенденції шлюбно-сімейного життя сучасної Європи.
39. Еволюція прав жінок в шлюбно-сімейних відносинах.
40. Альтернативні варіанти організації сімейного життя в сучасній Європі. Одностатеві шлюби.
41. Традиції та новації в релігійному житті сучасної Європи.
42. Секуляризація та релігійний плюралізм. Феномен нових релігійних рухів.
43. Проблема ісламського фактору на європейському континенті. Влада ісламу – нове завоювання Європи?
44. Релігійна віра в умовах сучасної цивілізації: можливі перспективи
45. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть.
46. Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної

ідентичності. Транссексуальний синдром.

47. Етико-правові проблеми клонування людського організму. Трансплантація органів і тканин.

Завдання для контрольної (письмової) роботи

Письмова робота виконується у вигляді реферату з відповідної теми, перелік яких подано нижче. Її загальний обсяг має становити 15 – 20 сторінок.

Письмова робота повинна складатися з титульного аркуша, змісту, вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел. На *титульному аркуші* роботи вказується міністерство, якому підпорядковується навчальний заклад, його назва; кафедра, на якій виконується робота; назва реферату; прізвище, ім'я, по батькові студента-автора; інститут, напрям підготовки, курс, група та форма навчання, за якою він навчається; науковий ступінь, посада, прізвище, ім'я, по батькові викладача.

Зміст письмової роботи має відображати ключові питання досліджуваної теми. У *вступі* обґрунтовується актуальність теми, визначаються мета та завдання дослідження. *Основна частина* роботи передбачає глибоке й всебічне розкриття обраної теми. При підготовці тексту роботи слід дотримуватися наукового стилю, викладати думки чітко, ясно й логічно, не припускаючись повторів і помилок, уникати суперечностей. У *висновках* підбиваються підсумки дослідження, викладаються теоретичні узагальнення та практичні рекомендації (за можливості).

Реферат має бути надрукований за допомогою загальноприйнятих технічних засобів (друкарська машинка чи комп'ютер) на одному боці білого аркушу паперу формату А4 (210 x 297 мм) або виконана рукописним способом за умови чіткого розбірливого почерку з використанням чорнила синього або чорного кольору. Машинописний текст оформляється шрифтом Times New Roman текстового редактора Word (кегль 14, інтервал 1,5). Щільність тексту повинна бути однаковою. Сторінки роботи обмежуються полями: ліве – не більше 30 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє – не менше 20 мм, нижнє – не менше 20 мм.

Кожну структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовки розділів друкують великими (прописними) літерами жирним шрифтом по центу сторінки. Крапку в кінці заголовка не ставлять. Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) жирним шрифтом із абзацного відступу. Нумерація сторінок у роботі проставляється наскрізна, включаючи список літератури та

додатки, і починається з титульного аркуша, на якому номер не вказується. Номери сторінок позначаються у правому верхньому кутку сторінки.

Посилання на джерела роблять у квадратних дужках із зазначенням номера джерела у списку використаних джерел і сторінки, на якій міститься думка, що цитується автором. Наприклад, [15, 44], де 15 – номер джерела у списку використаних джерел, а 44 – номер сторінки, з якої процитовано думку вченого (норму законодавчого чи іншого нормативно-правового акту). Якщо студент посилається на електронне джерело, то достатньо зазначити у квадратних дужках лише його порядковий номер у списку використаних джерел – [16].

Перелік тем рефератів (письмових робіт):

1. Теорія цінностей: основні поняття та диференціація змісту.
2. Ідея об'єднаної Європи: виникнення та еволюція.
3. Європейський Союз: основні етапи становлення.
4. Інституційна структура Європейського Союзу.
5. «Скарб Європи – це її ідея людини» (від Magna Carta до Хартії прав людини).
6. Європейський Суд з прав людини: поняття та загальна характеристика.
7. Рада Європи та її місце в європейській інтеграції.
8. Сімейно-шлюбне життя сучасної Європи: основні тенденції.
9. Альтернативні варіанти організації сімейного життя в сучасній Європі. Одностатеві шлюби.
10. Свобода совісті в сучасній Європі. Релігійний плюралізм.
11. Проблема ісламського фактору на Європейському континенті.
12. Система покарань та її засади в європейських країнах.
13. Європейська система освіти та її вплив на формування системи цінностей.
14. Проблема легалізації евтаназії на європейських теренах.
15. Ціннісні орієнтації українського суспільства (за результатами опитувань Центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень)
16. Україна в системі цінностей європейської цивілізації. Євроінтеграційні процеси в Україні.

Тестові завдання:

1. Аксиологія – це галузь філософії, яка вивчає:

- а) проблеми пізнання людиною навколишнього світу;
- б) проблеми буття людини в навколишньому світі;
- в) цінності та їх роль в житті суспільства.

2. Цінності створюють структуру соціальної регуляції, які М. Вебер називав:

Вебер називав:

- а) моральними відносинами;
- б) економічними відносинами;
- в) цілісними типовими переконаннями, що виражають потреби й інтереси;
- г) колективною свідомістю.

3. Цінності – це:

- а) результати або продукти різноманітно діяльності людей, які задовольняють матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп;
- б) переконання людей, соціальних груп, суспільства в цілому, до яких вони мають прагнути.

4. Чи є Україна стороною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- а) Україна готується до підписання цієї Конвенції;
- б) Україна підписала Конвенцію, але її не ратифікувала;
- в) Україна є стороною Конвенції;
- г) Україна припинила членство в Конвенції;

5. Зобов'язання держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. полягають у:

- а) гарантуванні кожному, хто поважає Конвенцію, дотримання всіх прав і свобод людини; б) гарантуванні розгляду у Верховному Суді України скарг на порушення конституційних прав і свобод;
- в) гарантуванні кожному, хто перебуває під юрисдикцією держав-учасниць Конвенції, прав і свобод, визначених у Конвенції і додаткових протоколах до неї;
- г) гарантуванні виключно громадянам держави-учасниці Конвенції прав і свобод, визначених у Конвенції і додаткових протоколах до неї.

6. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на життя належить:

- а) кожній людині;
- б) кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі;
- в) кожній людині, окрім хворих на невиліковні хвороби;
- г) виключно громадянам держав, що є учасницями Конвенції

7. Яке з перелічених прав не захищене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод?

- а) право на життя;
- б) право на шлюб;
- в) право на достатній життєвий рівень;
- г) право на справедливий суд;

8. У яких випадках застосування смертної кари не є порушенням ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів 6 і 13 до неї?

а) у випадку винесення судом смертного вироку за вчинення злочину, за який передбачено такий вид покарання;

б) смертну кару можна застосовувати у військовий час та за військові злочини;

в) Україна самостійно вирішує це питання у національному законодавстві;

г) з урахуванням протоколів 6 та 13, застосування смертної кари є порушенням ст. 2 у будь-якому випадку.

9. Який орган Ради Європи уповноважений розглядати скарги фізичних осіб на порушення державами їх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод:

- а) Комітет Міністрів Ради Європи;
- б) Парламентська Асамблея Ради Європи;
- в) Європейський суд з прав людини;
- г) суд справедливості;

10. Відповідно до змісту ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до якого моменту вважається невинуватою особа, яку звинувачено у скоєнні кримінального правопорушення?

- а) доки вона не отримає висновку адвоката;
- б) доки цього не встановить Європейський суд з прав людини;
- в) до моменту підписання обвинувального акту;
- г) доки її вину не буде доведено у законному порядку;

11. Місто, де розташовується Європейський суд з прав людини:

- а) Страсбург;
- б) Женева;
- в) Люксембург;
- г) Париж.

12. Ідею «Сполучених Штатів Європи» висунув після закінчення Другої світової війни:

- а) У. Черчилль;
- б) Р. Шуман;
- в) Ш. де Голль;

13. Програма економічної допомоги Європі після Другої світової війни – «Програма відбудови Європи» – була розроблена у 1947 році:

- а) Джорджем Маршаллом;
- б) Гаррі Труменом;
- в) Уїнстоном Черчиллем.

14. Після Другої світової війни за пропозицію Робера Шумана був створений:

- а) Європейський Союз;
- б) Європейські співтовариства;
- в) Європейське об'єднання вугілля і сталі;
- г) Євроатом.

15. Європейське об'єднання вугілля та сталі заснували (вказіть на цілком достовірний склад):

- а) Франція, Велика Британія, ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург;
- б) Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург;
- в) Франція, ФРН, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург;
- г) Франція, Іспанія, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург;

16. Утворення Ради Європи як виразника європейської інтеграції відбулося у:

- а) 1946 р.;
- б) 1947 р.;
- в) 1949 р.

17. З метою поглиблення європейської економічної інтеграції шість держав Європи у 1957 р. заснували:

- а) Європейське економічне співтовариство (союз) та Євроатом;
- б) Європейське об'єднання вугілля та сталі;
- в) Європейську спільноту;

18. Європейський Союз складається з таких блоків:

- а) ЄОВС, ЄЕС, Євроатом;
- б) ЄОВС, ЄАВТ, ЄЕП;
- в) ЄЕС, Євроатом, ЕКОСОК;

19. Європейський Союз засновано за угодою:

- а) Шенгенською;
- б) Маастрихтською;

- в) Амстердамською;
- г) Ліссабонською.

20. Основними інституціями Європейського Союзу є:

- а) Європейська Рада та Європейський парламент;
- б) Європейська Рада, Європейський парламент, Європейська Комісія, Рада Міністрів, Суд Європейського Союзу;
- в) Президент Європейського Союзу та Рада Міністрів;

21. Серед наведених головних органів Європейського Союзу знайдіть один, який є не головним, а спеціалізованим:

- а) Європейська рада;
- б) Європейський парламент;
- в) Рахункова палата;
- г) Рада Європейського Союзу;
- г) Європейська комісія;
- д) Європейський суд;

22. На сьогодні до складу Європейського Союзу входять:

- а) 25 держав;
- б) 27 держав;
- в) 28 держав;

23. Головування в Європейському Союзі держави-члена змінюється:

- а) що півроку;
- б) щороку;
- в) раз на два роки.

24. Спільна для більшості країн-членів ЄС валюта – євро – була введена у готівковий обіг з:

- а) 1999 року;
- б) 2002 року;
- в) 2004 року.

25. Останнє розширення ЄС, коли до спільноти приєдналася Хорватія, відбулося у:

- а) 2004 році;
- б) 2010 році;
- в) 2013 році.

26. Єдиним наднаціональним інститутом ЄС, члени якого демократично обираються на основі прямого загального виборчого права:

- а) Європейський парламент;
- б) Європейська комісія;

в) Європейська народна партія.

27. Гімн об'єднаної Європи – це:

а) «Ода до радості» Людвіга Ван Бетховена;

б) «Марсельєза» Клода Жозефа Руже де Ліля;

в) «Знову на батьківщині» Генріха Гейне.

28. Безпрецедентне розширення ЄС до 25-держав учасниць відбулося у:

а) 1997 р.;

б) 2003 р.;

в) 2004 р.

29. Секуляризація належить до основних тенденцій сучасного європейського:

а) релігійного життя;

б) шлюбно-сімейного життя;

в) трудового життя.

30. Евтаназія – це:

а) право пацієнта добровільно піти з життя;

б) право пацієнта відмовитися від лікування;

в) право пацієнта на правильний діагноз та призначення відповідного лікування.

6. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ:

1. Поняття та предмет аксіології як науки про цінності.
2. Основні етапи становлення європейської аксіології.
3. Особливості розвитку аксіологічної думки наприкінці ХХ – початку ХХІ століття.
4. Поняття цінностей. Цінності як структурний елемент діяльності.
5. Суб'єктно-об'єктна природа цінностей.
6. Класифікація (типологія) цінностей.
7. Поняття духовних і матеріальних цінностей.
8. Поняття та види ціннісних категорій.
9. Цінності як визначальний фактор розвитку суспільства. Міжнародні проекти з дослідження людських цінностей – European Values Study («Європейські цінності») та World Value Survey («Світові цінності»).
10. Поняття загальнолюдських цінностей, їх види.
11. Поняття європейських цінностей, їхнє місце в системі загальнолюдських цінностей.
12. Основні підходи до визначення системи європейських цінностей.

13. Нормативно-правова основа європейських цінностей та стандартів (Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р.)
14. «Десять європейських заповідей» Майкла Емерсона.
15. Географічні та демографічні характеристики сучасної Європи.
16. Підґрунтя європейської цивілізації: історичний спадок римо-еллінського та середньовічного світу.
17. Історичні здобутки Стародавньої Греції.
18. Внесок Стародавнього Риму в європейську цивілізацію.
19. Християнське Середньовіччя, його місце у формуванні європейських цінностей.
20. Епоха Відродження: початок становлення європейської мрії.
21. Ідеали епохи Просвітництва: від монархічного абсолютизму до демократії.
22. Технічна революція та становлення європейської індустріальної цивілізації.
23. Світові війни ХХ століття. Криза європейської цивілізації. Фашизм.
24. Європа в роки «холодної війни», розкол системи цінностей.
25. Формування європейської ідентичності в повоєнні роки і нова система цінностей.
26. Європейський континент у ХХІ столітті. Криза європейської цивілізації?
27. Особливості політичного життя країн Європи. Демократія як основа політичного устрою європейських країн.
28. Поняття демократії, її ознаки та форми. Етапи демократизації суспільства.
29. Становлення системи прав і свобод людини в європейських країнах. Європейська конвенція прав та свобод людини.
30. Практика захисту прав людини в європейських інституціях.
31. Європейський суд з прав людини: юрисдикція та практика.
32. Становлення ідеї об'єднаної Європи: основні етапи та проекти.
33. Європейська інтеграція після Другої світової війни. Утворення Ради Європи.
34. Етапи утворення Європейського Союзу.
35. Нормативно-правова основа та принципи діяльності Європейського Союзу.
36. Структура сучасних інститутів Європейського Союзу.
37. Повноваження сучасних інститутів Європейського Союзу.

38. Принципи формування сучасних інститутів Європейського Союзу.
39. Функції сучасних інститутів Європейського Союзу.
40. Сім'я як соціоутворюючий елемент суспільства.
41. Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному контексті.
42. Основні тенденції шлюбно-сімейного життя сучасної Європи.
43. Еволюція прав жінок в шлюбно-сімейних відносинах.
44. Баналізація розлучень – одна з найбільшочіших проблем сучасного європейського суспільства.
45. Альтернативні варіанти організації сімейного життя в сучасній Європі. Одностатеві шлюби.
46. Традиції та новації в релігійному житті сучасної Європи.
47. Секуляризація та релігійний плюралізм. Феномен нових релігійних рухів.
48. Проблема ісламського фактору на європейському континенті. Влада ісламу – нове завоювання Європи?
49. Релігійна віра в умовах сучасної цивілізації: можливі перспективи
50. Проблема легалізації евтаназії як законодавчого закріплення права пацієнта на гідну смерть.
51. Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної ідентичності. Транссексуальний синдром.
52. Етико-правові проблеми клонування людського організму. Трансплантація органів і тканин.
53. Євроінтеграційні процеси в Україні.

7. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

Базові:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Конвенція про захист прав людини та основних свобод від 04.11.1950 р. та додаткові протоколи до неї. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=132>
4. Про ратифікацію Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: Закон України від 14.10.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
5. Хартія Європейського Союзу про основні права від 07.12.2000 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/treaties/charter>
6. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029

7. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_%28body%29.pdf
8. *Бабінський Г.* Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід / Міжнародний фонд «Відродження»; Інститут ліберального суспільства; Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України; Філософський факультет Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка; Кантівське товариство в Україні; Українське феноменологічне товариство / А. Єрмоленко (відп.ред.), О. Кисельова (відп.ред.). – К.: Етна-1, 2006. – 268 с.
9. *Балакірева О.* Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996–1999–2006 рр. / О. Балакірева // Український соціум: науковий журн./ Інститут економіки та прогнозування НАН України, Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка [та ін.]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/3_evs_wvs_US_2_2008.pdf
10. Бибилова О.П. Мусульмане в странах Старого Света / О. Бибилова. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.perspektivy.info/oykumena/europe/musulmane_v_stranah_starogo_sveta_2008-1-15-56-3.htm
11. *Віллем Ж.-П.* Європа та релігії. Ставки ХХІ століття. – К.: Дух і літера, 2006. – 331 с.
12. *Гом'єн Д.* Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. – К., 1998. – Електрон. ресурс. – Режим доступу: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm>
13. *Грицак Я.* Цінності сучасної Європи: домашнє завдання для українців» – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=FAwLF1a8T4U>
14. *Дейвіс Н.* Європа: історія / Пер. з англ. П.Тарашук, О.Коваленко. – К., Основи, 2000. – 1464 с.
15. *Деркач В.* Про цінності (критичний аналіз поняття) // Політологічний вісник. Збірник наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2010. – Вип. 46. – С. 25–37.
16. *Емерсон М.* Екзистенційна дилема Європи // Незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 50. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/emerson.html>
17. Європейська інтеграція: словник-довідник. – К., 2009.
18. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера. – Львів: Літопис, 2004.
19. *Ковлер А.* Антропология права: ученик для вузов / А. Ковлер. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2002. – 480 с.,
20. *Копійка В.* Європейський Союз: історія і засади функціонування /В. Копійка. – К. – 2009.
21. *Копійка В., Шинкаренко Т.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.
22. Культурні цінності Європи. За редакцією Ганса Йоаса і Клауса Вігандта. Переклад з німецької Ксенії Дмитренко, Володимира Шведа. – К.: Дух і Літера, 2014. – 552 с.
23. *Латигіна Н.* Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку Автореф. ... д-ра політичних наук, 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – К., 2010.
24. *Ле Гофф Ж.* Середньовічна уява / Переклад з франц. Яреми Кравця. – Львів: Літопис, 2007.

25. *Ле Гофф Ж.* Цивілізація середньовікового Запада [Текст] / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. Е. И. Лебедевой [и др.] – М. : Издательская группа Прогресс, 1992. – 376 с.
26. *Маркова О.* Ідея «Єдиної Європи»: віхи розвитку від періоду Середньовіччя до початку ХХ століття // Вісник Львівського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2012. – № 6. – Ч.2. – С. 83–88.
27. *Маст-Кіршінг У.* Європейська система захисту прав людини / У. Маст-Кіршінг. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dw.de/p/G9X5>
28. *Мірошинченко О.* Евтаназія та право людини на життя в міжнародному та національному праві. – Форум права. – 2012. – №3. – С. 454–464. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12moatmp.pdf>
29. *Павленко Ю.* Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства [Текст]: Навч. пос. для вузів / Ю. Павленко. – К.: Либідь, 2001. –3-те вид. – 360 с.
30. *Рубинский Ю.* Европейские ценности [Текст] / Ю. Рубинский // Вестник Европы. – 2009. – № 26-27.
31. *Рудакевич М.* Європейські етичні й політичні цінності як орієнтири трансформаційних процесів в Україні / М. Рудакевич // Мандрівець. – 2010. – № 5. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://journal.mandrivets.com/images/file/Rudakevych_2010_5.pdf
32. Світова та європейська інтеграція: організаційні засади. Навчальний посібник/ За ред. Я. Малика, М. Мальського. – Львів, 2000.
33. *Синелина Ю.* Религия в современном мире / Ю. Синелина. – Електронний ресурс. – Режим доступу до документу: <http://expert.ru/expert/2013/01/religiya-v-sovremennom-mire>
34. <http://www.globalaffairs.ru/numbers/22/6343.html><http://www.islamnews.ru/news-11006.html><http://www.islam.ru/pressclub/analitika/cheprifimen/><http://www.islam.ru/pressclub/analitika/cheprifimen/><http://www.globalaffairs.ru/articles/7779.html><http://magazines.russ.ru/vestnik/2011/31/mi16.html><http://www.delukr.ec.europa.eu/>Сравнительное изучение цивилизаций [Текст]: Хрестоматия / Сост. Б.С. Ерасов. –М: Аспект Пресс, 1988. –556 с.
35. Цінності об'єднаної Європи / Під заг. редакцією Н. Амельченко. – К.: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. – 42 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/upload/docs/European_Values.pdf
36. *Червяцова А.* Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський суд з прав людини: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 136 с.
37. *Швидка Г.* Шлюбна ситуація в європейських країнах / Г. Швидка. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8929/13-Shvidka.pdf?sequence=1>
38. *Шумейко О.* Історія формування сім'ї як соціального інституту в західноєвропейському культурному контексті / О. Шумейко // Часопис Київського університету права. – 2010. – №1. – С. 93–100.
39. *Яковюк І.* Азбука європейської інтеграції / І. Яковюк, Л. Трагнюк, В. Меделяєв. – Харків: «Апекс Плюс», 2006. – 168 с.
40. Atlas of European Values: Trends and Traditions at the Turn of the Century / L.Naulman, I. Sieben, M. van Zundert. – Lieden, the Netherlands: Brill, 2011. – 91 p.

Допоміжні:

1. *Аболіна Т.* Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / / Т. Аболіна, А. Ермоленко, О. Кисельова та ін. / Інститут філософії НАН України ім. Г.Сковороди. – К.,

1997. – 144 с.

2. *Алексеев В.* Бегом от Европы? [Текст] / В. Алексеев. – Х.: Факт, 2008. – 240 с.
3. *Антонюк О.* Етико-правові проблеми клонування людського організму / О. Антонюк // Медичне право України та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, правові проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-18 квітня 2008 р., м. Львів. – С. 7–11.
4. *Араб-Оглы Э.* Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности [Текст] / Э. Араб-Оглы // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 10–12.
5. *Бабенко Ю.* Теоретичні аспекти дослідження цінностей / Ю. Бабенко // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – №3. – С. 88 – 93. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkkm_2013_3_23.pdf
6. *Бесараба О.* Регіоналізація Європи / О. Бесараба // Людина і політика. – 2000. – №4.
7. *Бжезинський З.* Україна та Європа / З. Бжезинський // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 7.
8. *Будикін В.* Україна та ЄС: лібералізація співробітництва / В. Будикін, В. Сіденко // Політична думка. – 1995. – № 2-3.
9. *Бойченко І.* Цивілізація: структура і динаміка / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України ; Київський ін-т бізнесу та технологій ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Іван Васильович Бойченко (заг.ред.). – К.: Видавель Куприянова О.О., 2003. – 448 с.
10. *Боршарт К.* Абетка законодавства європейського співробітництва [Текст] / К. Боршарт; пер. з англ. – К.: Представництво Європейської Комісії в Україні, 2001. – 112 с.
11. *Бреус С.* Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної ідентичності // [Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України](#). – 2014. – №3. – С. 83–87. – Електронний ресурс. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzizvru_2014_3_18.pdf
12. *Бродель, Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Григорій Філіпчук (пер.з фр.). – К.: Основи. – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995.
13. *Бродель, Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Григорій Філіпчук (пер.з фр.). – К.: Основи. – Т. 2: Ігри обміну. – К.: Основи, 1997. – 585 с.
14. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Григорій Філіпчук (пер.з фр.). – К.: Основи.) – Т. 3: Час світу. – К.: Основи, 1998. – 631с.
15. *Бродель Ф.* Грамматика цивилизаций / Б.А. Ситников (пер.с фр.). — М.: Весь Мир, 2008. – 552с.
16. *Василенко С.* Загальноєвропейський інтеграційний процес і сучасна геостратегія України / С. Василенко // Людина і політика. – 2000. – № 5.
17. *Вахудова А.* Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
18. *Вебер М.* Избранные произведения. – М.: Наука, 1990.
19. *Віднянський С., Мартинов А.* Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. – К., 2009.
20. *Выжлецов Г.* Аксиология культуры / Г. Выжлецов // Парадигма: Философско-культурологический альманах. – 2008. – Вып 16. – Електронний курс. – Режим доступу: <http://philosophy.spbu.ru/userfiles/library/Paradigma/Paradigma%2011.pdf>
21. *Гауен П.* Європейський Союз та його східні партнери / П. Гауен // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К., 1997.
22. *Геген Д.* У лабіринті Європейського Союзу / Д. Геген. – К., 1995.

23. *Гнатюк М., Черногор Я.* Зародження ідей об'єднання Європи // Віче. – 2010. – №20. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2239/>
24. *Говард М.* Війна в європейській історії / М. Говард. – К., 2000.
25. *Головаха Є.* Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2009 [Текст] / Є. Головаха, А. Горбачик. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 118 с.
26. *Гоці С.* Урядовання в об'єднаній Європі / Переклад з італійської. – К.: К.І.С., 2003.
27. *Грицяк І.* Право та інституції Європейського Союзу / І. Грицяк. Навчальний посібник. – К.: К.І.С., 2004.
28. *Джеджора О.* Історія Європейської цивілізації / О. Джеджора. – Львів, 1999.
29. *Драч М.* Становлення громадянського суспільства в контексті європейського вибору України // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, – 2005. – № 49.
30. *Європейський суд з прав людини:* питання і відповіді. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Questions_Answers_UKR.pdf
31. *Ильясов Ф.* Архетипы поло-репродуктивного поведения и конфликт западноевропейской и азиатской цивилизаций [Текст] / Ф. Ильясов //Человек. – 2005. – №2. – С.113–120.
32. *Каган М.* Философская теория ценности / Санкт-Петербургский гос. ун-т; Академия гуманитарных наук. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
33. *Казьмірик С.* Цінності та їх класифікація в аксіосфері людини / Казьмірик С. // [Наукові праці \[Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Кисво-Могилянська академія»\]. Сер. : Педагогіка.](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchduped_2012_209_197_19.pdf) – 2012. – Т. 209, Вип. 197. – С. 90-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchduped_2012_209_197_19.pdf
34. *Копійка В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К. Видавничий Дім «Ін Юре, 2001. – 448 с.
35. *Копійка В.* Європейський Союз: досвід розширення і Україна / В. Копійка. – К., 2005.,
36. *Кувакин В.* Гуманистическая антропология и учение о ценностях [Текст] / И. Борзенко, В. Кувакин, А. Кудишина // Человечность человека: Основы современного гуманизма. – М.: РГО, 2005. – С. 151–180.
37. *Кудинова А.* С мечтой о вечности (пол и любовь, брак и семья – история, теории, перспективы) / А. Кудинова: Монография. – Запорожье: Изд-во Запорожской государственной инженерной академии, 2006.
38. *Кухта Б.* Проблеми політичної інтеграції / Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. – Ч. 4: Міжнародна політика. – Львів, 1999.
39. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. Аналітичне дослідження. – К., 2007.
40. *Латигіна Н.* Антична демократія як джерело виникнення сучасної демократії / Н. Латигіна // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – Вип. 73-75. – С.162–166.
41. *Латигіна Н.* До визначення феномена демократії / Н. Латигіна // Політичний менеджмент. – 2004. – №3. – С.20–29.
42. *Лэйси Хью.* Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / Л. Суркова (пер. с англ.). – М. : Логос, 2008. – 359 с.
43. *Лосский Н.* Ценность и бытие // Лосский Н. Бог и мировое зло. – М.: Наука, 1994.
44. *Лотце Г.* Основания практической философии. – СПб, 1882.
45. Методичні вказівки з курсу гуманітарного модулю «Цінності європейської цивілізації» для студентів II курсів усіх спеціальностей / Укл. О. Башкеева, І.І.Какуріна. –

Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2012. – 58 с.

46. *Нойманн И.* Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2004.

47. *Понтер К.* Відкрите суспільство та його вороги. Т. I. У полоні Платонових чарів / Пер. з англ. Олександр Коваленко. – К.: «Основи», 1994. – 444 с.

48. *Понтер К.* Відкрите суспільство та його вороги. Т. II. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники / Пер. з англ. Олександр Буценко. – К.: «Основи», 1994. – 494 с.

49. *Понтер К.* Злиденність історизму / Пер. з англ. Василь Лісовий. – К.: «Абрис», 1994. – 192 с.

50. *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002.

51. *Сакало О.* Європейські цінності: сутнісні основи та практичне втілення / О. Сакало // Матеріали 6 Всеукр. наук.-практ. конф. «Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації» / Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4335/1/Sakalo.pdf>

52. *Сурина И.* Ценности. Ценностные ориентации. Ценностное пространство: Вопросы теории и методологии / Институт молодежи. – М.: Социум, 1999. – 184 с.

53. *Терещенко Ю.* Україна і європейський світ [Текст]: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVIст. / Ю.Л. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – 496 с.

54. *Тоді Ф.* Нарис історії Європейського Союзу [Текст] / Ф. Тоді. – К.: К.І.С., 2001. – 136 с.

55. Трактаты о вечном мире. Предисл. Ф. В. Константинова. Вводная статья в прим. И. С. Андреевой. Сост. сб. И. С. Андреева и А. В. Гульга. М., Соцэкгиз, 1963. – 279 с.

56. *Шпенглер О.* Закат Европы. – М. Наука, 1993.

57. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003.

58. *Хайдеггер М.* Феноменология и трансцендентальная философия ценности. – К.: artel, 1996. – 116 с.

59. *Хенкин С.* Мусульмане в Испании: проблемы адаптации [Текст] / С. Хенкин // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 3. – С. 48–58.

60. *Юношев О.* Особливості системи покарань за кримінальними кодексами європейських країн (на прикладі Швейцарії, Литви, Італії) // Адвокат. – 2009. – №9. – С. 35–38.